



ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΦΡΙΕΟΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ, ΧΡ. ΚΟΛΙΟΣ, ΝΙΚΟΣ ΣΠΑΝΟΣ, ΑΛ.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗΣ, ΚΤΠΡΟΣ ΧΡΤΣΑΝΘΗΣ, ΠΑΤΛΟΣ ΦΛΩ-
ΡΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΛΑΓΙΑΣ, Π. ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ, Κ. ΓΙΩΡΓΑΛ-
ΛΙΔΗΣ, ΧΡΤΣΑΝΘΟΣ ΚΤΠΡΙΑΝΟΥ, ΦΡ. ΒΡΑΧΑΣ, ΧΡΤΣ.
ΚΑΜΙΝΑΡΑ, Γ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ.

ΜΕ ΤΟ ΚΡΑΣΙ ΤΟΥ 21

128-129



ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Υπεύθυνος έκδοτης : ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Άνδροκλέους 2, Λευκωσία.

Έτησία συνδρομή	£1,500 μίλς
Έτησία συνδρομή δια βιβλιοθήκης, σχολεία, οργανισμούς	£2,000 μίλς
Έτησία συνδρομή έξωτερικού	£2,500 μίλς
Τιμή τεύχους	£0,150 μίλς

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. Κλισὲ καὶ φωτογραφίαις ἐπιστρέφονται.
Τὰ ἀνάτυπα πληρώνονται ἀπὸ τὸν συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΦΡ. ΠΕΤΡΙΔΗ: Τὸ νόημα τῆς παλιγγενεσίας	σελ. 177
ΧΡ. ΚΟΛΙΟΥΤ: Ἐπιγράμματα	180
Ν. Σ. ΣΠΑΝΟΥΤ: Ἀγνώστου: Δοκίμιο «Περὶ πατριωτισμοῦ» εἰσαγωγή	181
ΑΓΝΩΣΤΟΥΤ: «Περὶ πατριωτισμοῦ» 1817	181
ΑΛ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗ: Σχέδιο ἀρ. 6	183
* Ἡ σημαία τῶν Κυπρίων ἐθελοντῶν τοῦ 1821	184
Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ: Ἡ ποίηση στοὺς «Ἀφορισμοὺς καὶ διαλογισμοὺς» τοῦ Κ. Τσάτσου	185
* Ἐπίδοση τοῦ Χρυσοῦ μεταλλίου τῆς Ἀκαδημίας γιὰ τὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο	192
Π. ΦΛΩΡΟΥΤ: Βρέχει στ' ἀμπέλια	193
Γ. ΠΕΛΑΓΙΑ: Γιάννης Χρίστου	195
Π. ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥΤ: Ἡ πολιτιστικὴ παράδοση τῶν Τούρκων	203
Κ. ΓΩΡΓΑΛΛΙΔΗ: Λιποψυχία στὸν Γολγοθᾶ	206

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ — Κ. Χρυσάνθη: Τὸ χρονικὸ τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ Ε.Φ.Σ.Α., Τὸ βιβλίον τοῦ Ν. Καραπατάκη, Ἡ «Γιορτὴ τοῦ πορτοκαλιοῦ» στὴν Ἀμμόχωστο, Τὰ γερμανικὰ περιοδικὰ Hellenika καὶ Merian, Τὸ «Ἱστορικὸ Μουσεῖον», Ἀλεξανδράκης Σχέδια, Ἐγκυκλοπαίδεια Κοντέου — Χρ. Κ. Κυπριανοῦ: Πρώτη Ἀπριλίου 1955 — Φρ. Βράχα: Βραδυνὰ Διπέρτη — Χρ. Καμιναροῦ: Ἐμπειρία μιᾶς διαδρομῆς — ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ — Γ. Χατζηκωστή: Α. Ι. Στυλιανοῦ, Ἐ. Α. Κοκόλη, Λουκίας Δρούλια, Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου Ἔργα καὶ Δελτίον Ε.Φ.Σ.Α. — Κ. Χρυσάνθη: Ἀ. Δεκαβάλλες «Ὠκεανίδες» — ΓΕΝΙΚΑ — ΑΒΛΕΨΙΑ.

Υπεύθυνος κατὰ τὸν νόμον: δρ Κ. Χρυσάνθη.
Τυπώθηκε στὰ Τυπογραφεῖα ΖΑΒΑΛΛΗ ΛΤΔ., Λευκωσία.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Πνευματική Όμάδα : ΦΡΙΞΟΣ ΒΡΑΧΑΣ, Κ. ΜΟΝΤΗΣ, ΤΑΚΗΣ ΦΥΛΑΚΤΟΥ,
Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Γραμματέας : ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ ΙΑ΄

ΜΑΗΣ — ΙΟΥΝΗΣ 1971

ΑΡ. 128—129

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ

Αποτελεί πράγματι προνόμιο μοναδικό ή εύκαιρία που μας επεφύλαξεν ή εκατοπενηκονταετηρίς της Έθνεγεροσίας. Πάνω από τον σταθμόν αυτόν, αλλά και μέσ' από την γοητεία του άθανάτου θρόλου της Αγίας Λαύρας, που εμπρός στο θωμό της 25ης Μαρτίου, αναπολούμε άπύψε, ήμπορούμε να άπλώσωμε ελεύθερα το βλέμμα της ψυχής' ώς τις πηγές της σύγχρονης ζωής μας και ν' άγκαλιάσωμε με τη συνείδησή μας δλόκληρο το νόημα του νεωτέρου έλληνισμού.

Αύτα τα 150 χρόνια που θεμελίωσε το μεγάλο Εικοσιένα είναι γεμύτα από άγώνες και άγωνίες, μα και από το πάθος και την άξιοσύνη της δημιουργίας. Πίσω τους δλόλαμπρη εκτείνεται ή πολυάωνη έλληνική παράδοση κι' ή τειρακοσάχρονη πικρή σκλαβιά με την άλύγιση ψυχή του Γένους και τους φαισιμένους, διαρκώς καταδιωγμένους καλογέρους και δασκάλους.

Στις ρίζες των 150 τούτων χρόνων ή σιάχη των δλοκατωμάτων και το αίμα και τα κόκκαλα τα ιερά των πολεμάρχων της στερηάς και της θάλασσας και μαζί οί πνευματικές' και γεμάτες πατριωτισμό ύποθηκες τους. Κι' ύστερα ή επίπονη, ή δύσκολη πορεία που έπηκολούθησε κι' άκόμα συνεχίζεται...

Το Εικοσιένα μας έδωσε φουσικά τα πρώτα ερείσματα μόνο. Το Μωρηά και τη Ρούμελη με μερικά νησιά και τις άπαρχές του πολιτικού και πνευματικού μας βίου. "Ετσι την ώρα που ύπογράφονταν τα πρωτόκολλα και οί συνθήκες της ανεξαρτησίας κι' άρχιζεν ό μόχθος επουλώσεως των φοδερών πληγών και της όλης οργανώσεως της ζωής μας έπεφτε κι' ό σπόρος του άδιάκοπου κι' άδικαίωτου, άλίμονο, ώς σήμερα, άλυτρωτικού άγώνος παράλληλα με την άγχώδη προσπάθεια για επιβίωση και προκοπή.

Η Θεσσαλία, ή Μακεδονία, Η Ήπειρος, ή Θράκη, το Αίγαίο, ή Κρήτη, κι' αυτά άκόμη τα Έπιάνησα χρειάστηκαν θυσιές τεράστιες όσο να κερδίσουν τη λεντεριά τους κάτω από τη μητρική σκέπη της έλληνικής πολιτείας. Κι' άκόμα για να περιώση ή Έλλάδα την ύπάρξή της, άναγκάστηκε, την ώρα που άγγιζε με τ' άκροδάκτυλά της την μεγάλη Ίδέα του Γένους, να ψαλιδήση τα πιο άκριβά της όνειρα και να θάψη μέσα στα κατάβραθα της ψυχής της τις προαιώνιες εστίες της Ίωνίας και την άθεράπεντη νοσιαλγία της Πόλης των Κωνσταντινών. Ένώ έξ άλλου ή Β. Ήπειρος στενάζει άκόμη κάτω από έξευτελιστικό ζυγό κι' ή

Κύπρος μάχεται πάντα με τὸ ἔθνος σταθερὰ στὸ πλευρὸ της τὸν ἀγῶνα της γιὰ τὴν ἱκανοποίηση καὶ τὴν δικαίωση τῆς ἰδίας της ἐθνικῆς σκευδήςσεως. Αὐτὴ ἢ ἀτελεύτητη ἱστορικὴ περιπέτεια, πὸν πρόσφατα κορυφώθηκε γι' ἄλλη μιὰ φορὰ στὸ θάψμα καὶ τὸ δράμα τοῦ 1940, πὸν μετὰ τὴν ἀκτινοβολία του κατηύγασε τὴν οἰκουμένη, σιάνηκε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι μιὰ δοκιμασία πὸν διαρκῶς ἀφαιμάσσει, ιαλαιπωρεῖ τὸν πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ βίον τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τὸν κρατεῖ σὲ διαρκῆ ἐργήγορη. Ὁ Νεοελληνισμὸς μέσα ἀπὸ τὴ φωτιὰ καὶ τὸν πόνο του, σὲ πείσμα τῶν πεπερασμένων ὀλικῶν δυνατοτήτων καὶ παρὰ τὸ περιορισμένο τοῦ χώρου καὶ τοῦ πληθυσμοῦ του οὐδ' ἐπὶ σιγμὴν ἔπασσε νὰ ἀνελίση τὴν πνευματικὴ του δημιουργίαν καὶ τὶς ἐπιτεύξεις του σὲ διάφορους τομεῖς δραστηριότητος. Διατηρώντας τὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὴ φιλοπατρία του σὰν τὰ κύρια θάθη τῆς ἰδιαίτερῆς του προσωπικότητος μπόρεσε νὰ συνδεθῆ φυσιολογικὰ μετὰ τὸ λαμπρὸ πολιτικὸ καὶ ἱστορικὸ παρελθὸν του καὶ νὰ ἀναστήσῃ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ ἀξίες παγκοσμίου κύρους, νὰ δώσῃ ἐπιστήμη καὶ λογοτεχνία μετὰ πανανθρώπινες προεκτάσεις καὶ νὰ ἀπλώσῃ τὴν ὑπεύθυνη καλλιτεχνικὴ παρουσία του παντοῦ. Κι' ἀκόμα μετὰ τὸν καθημερινὸ του μόχθο πέτυχε νὰ εὐπρεπίσῃ τὴ χώρα του, νὰ ἀνεβάσῃ σκαλί-σκαλί τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ, νὰ τιθασοῦσῃ καὶ νὰ καρπύσῃ τὴν σκληροτράχηλη γῆ του, νὰ ξεδιπλώσῃ χάρη σιὰ καρὰβια του καὶ τὸ ἐμπορικὸ του δαιμόνιο τὴ γαλανόλευκη σιὰ πέτρα τῆς ὑψηλοῦ καὶ νὰ σμίξῃ τὶς οἰκονομικὰς του τύχες μετὰ τὶς τύχες τῶν πύδ προοδευμένων λαῶν. Κι' ἀπάνω ἀπ' ὅλα σιηριγμένος σις πλούσιες ρίζες του νὰ διασταυρώσῃ τὶς ἰδέες του μετὰ τὶς ἰδέες ὀλων τῶν ἀνθρώπων. Τὰ σύνορα του ὁ Νεοελληνισμὸς μετὰ τὴν εὐτολμία καὶ τὴν ἀνήσυχη ψυχὴ του τὰ πλάτυνε ὅσο καὶ οἱ ὀρίζοντες τοῦ κόσμου.

Αὐτὸ τὸ ἀπλωμα κι' αὐτὴ ἢ μέτρα ἀπὸ τόσα ἐμπόδια θαυμαστὴ πρόοδος τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ φανερώνει δύναμη καὶ φαντασία, θέληση, ἐπίπονη καὶ ἐπίμονη ἐργασία. Χαρακτηρίζει λαόν, πὸν εἶναι, κατὰ τὸν Τρικούπη, προσωρισμένος νὰ ζῆσῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ ξεχωριστὴ πάντα τὴν παρουσία του μέσα σιτὴν ἱστορία. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ μῆνυμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐθύνης εἶναι πὸν σάλπισε τὸ Εἰκοσιένα. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι πὸν οἱ δημιουργοὶ του δὲν ὑπελόγησαν θυσίες καὶ πὸν συνέλαβαν τὸ νόημα τῆς Ἑλευθερίας σὰν τὴν ὑπέριστη ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐθνικὴ ἑλευθερία, τὴν ὀποίαν σιτὴ νεώτερη ἱστορία πρῶτοι οἱ Ἑλληνες μετὰ τὸ Εἰκοσιένα καθιέρωσαν σὰν πρωταρχικὴ προϋπόθεση τοῦ βίου τῶν λαῶν, θεμελιώοντιας τὸ δίκαιο τῶν ἐθνοτήτων, ὑπῆρξε καὶ εἶναι γιὰ τὸν Νεοελληνισμὸ ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ὑπάξεως του. Ἐκεῖ ἀπάνω εἶναι πὸν σφρηλατεῖ ἀδιάκοπα τὶς ἀξίες του: - τὸν παρσοπαράδοτο ἀνθρωπισμὸ του, τὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ χαρὰ σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τὴν αἰσιοδοξία του καὶ τὴ χαριτωμένη κι' ἀκούραστη διάθεσή του, τὴν ἱκανότητά του νὰ ξεπερνᾷ τὶς ἀτυχίες του καὶ νὰ ἀναδημιουργῆ μέσ' ἀπὸ τὰ ἐρεπία, τὴν ἀνοιχτοκαρδοσύνη καὶ τὸ φιλότιμό του, τὴν τόλμη τῆς ριψοκίνδυνης ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, τὴ δημοκρατικὴ ἀξιοπρέπεια, τὴν εὐστοροφη καὶ ἀφομοιωτικὴ

σκέψη, τὴν ἀρετὴ τῆς ἔναντι τῶν ξένων ἀνοχῆς καὶ κατανοήσεως. Νὰ μπορούσε νὰ ὀργανώσῃ καλύτερα τὶς ἐσωτερικὲς τοῦ δυνάμεις, νὰ τὶς πειθαρχήσῃ, σὲ πῶς συγκεκριμένους σκοποὺς καὶ προπαντὸς νὰ σφρηλατοῦσε ἐσωτερικὴ ἐνότητα, θὰ εἶχε ἐπιτύχει ἀσφαλῶς πολὺ περισσότερα. Κι' εἶναι καιρὸς νὰ συνειδητοποιήσῃ πὼς δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ ἀφήνῃ νὰ θραύωνται συχνὰ οἱ προσπάθειες τοῦ ἀπάνω σὶν ἐσωτερικὴ ἀσυνενοησία πὺν τὸν δοκιμάζει. Ἐχει νὰ ἐπιτελέσῃ ἀκόμη πολλὰ καὶ συγχρόνως νὰ δικαιώσῃ τὴ βασικὴ ἀξίωση τοῦ Εἰκοσιένα πὺν εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Γιατὶ εἶναι πράγματι τραγικὸ νὰ ἀναλογίζεται κανεὶς ὅτι ἡ Κύπρος μαζί με τὴν Β. Ἡπειρο ἀποτελεῖ ἀπὸ αἰῶνων ἑλληνικὸ χῶρον, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸν ἐφιάλητ ἀκροθῶς ἐκείνον, πὺν εἶχε ἀναστείλει με τὸ θάρος τῆς σκλαβιάς του τὰ πειτάγματα τοῦ Ἐθνους γιὰ 400 ὀλοκληρο χρόνια. Καὶ νὰ μὴ παραβλέπεται καθόλου πὺν τὸ 1955 πὺν χάραξε τὴν ἀφειρησία τοῦ μαχητικοῦ μας ἀγῶνος, ὑπῆρξε καρπὸς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς τοῦ Εἰκοσιένα. Ἡ ἀπαγγίστρωση τῆς Κύπρου ἀπὸ τὴν ἐπιβουλή πὺν τὴν ἀπειλεῖ κι' ἡ ὀροσικὴ ἐθνικὴ δικαίωσή της ἀποτελοῦν χρέος ἱστορικὸ πὺν ἔχομε καθήκον νὰ ἐκπληρώσωμε. Γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ νιώσουμε καλὰ πὺν ἂν δὲν ἀνταποκριθοῦμε σὶν τὴ βασικὴ ἐπιταγή τοῦ Εἰκοσιένα, δὲν θὰ ἐπιτύχωμε οἱ Νεοἑλληνες νὰ χειραφετήσωμε τὶς δυνάμεις μας σὶν μέτρο πὺν μπορούμε καὶ πὺν ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὶς περιστάσεις καὶ τοὺς καιροὺς γιὰ τὴν φυσιολογικὴ ἀνέλιξη τῆς πορείας μας μέσα σὶν σύγχρονο κόσμῳ. Γι' αὐτὸ καὶ ὀφείλομε νὰ ἐργασθοῦμε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ με ὀλες μας τὶς δυνάμεις καὶ προπαντὸς με σύμπνοια πὺν νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπαιτουμένη ἀρραγῆ ἐθνικὴ ἐνότητα σὶν ἐπιδίωξη τῶν ἱερῶν καὶ μεγάλων σκοπῶν μας.

Γιορτάζοντας τὰ 150 χρόνια τῆς Ἐθνεγερσίας δὲν μπορούμε παρὰ σὸν πρῶτο δίδαγμα ν' ἀνιλήσωμε τὴ βαρεῖα εὐθύνη μας γιὰ τὴν ἐθνικὴ δικαίωση τοῦ νηιοῦ μας. Ἐτοὶ μόνο θὰ μπορούμε νὰ πῶμε πὺν γιορτάσαμε ἄξια τὴ μεγάλη ἐπέτειο. Ἄλλωστε, τὸ Ἐτος Παλιγγενεσίας δὲν εἶναι νοητὸ νὰ ἀποτελέσῃ εὐκαιρία πανηγορισμῶν μόνον. Ὀφείλομε προπαντὸς νὰ τὸ ἀντιμετωπίσωμε σὸν μιὰ πολὺτιμη ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ πρόκληση, σὸν μᾶθημα ἐθνικὸ γιὰ νὰ ἀνανεώσωμε τὶς δυνάμεις μας καὶ νὰ μπορούμε νὰ προχωρήσωμε πρὸς ἕνα καλύτερο, εὐτυχεότερο μέλλον. Γι' αὐτὸ καὶ πρῶτα καὶ πάνω ἀπ' ὀλα εἰδικὰ γιὰ τὸν Κυπριακὸ λαὸ πὺν ὀφείλει νὰ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ προαγάγῃ ζωντανὴ νεοελληνικὴ συνείδηση, τὸ Ἐτος Παλιγγενεσίας πρέπει ταῦτοχρόνως νὰ μᾶς παράσῃ εὐκαιρίες γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων μας, ἀπάνω σὶν ὕγιες ἐθνικὸ φρόνημα τῶν ὀποίων καὶ μόνον μπορούμε νὰ ὀικοδομήσωμε τὶς ἐλπίδες μας καὶ νὰ σιτηρίξωμε τὶς προσδοκίες μας.

Σήμερα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν εἶναι ἀνάγκη νὰ σιτηρίξωμε τὶς ἐθνικὲς μας ἄξίες γιὰ νὰ διατηρήσωμε τὴν προσωπικότητα τοῦ λαοῦ μας καὶ τοῦ ἔθνους μέσα σὶν κνεῶνα τῶν ἱδεῶν πὺν ὀπονομεῦουν τοὺς προσανατολισμοὺς μας καὶ νὰ σφρηλατοῦμε συνεχῶς τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπιβαλλομένην δικαίωση τῆς Κύπρου πὺν τὴ χρωσιᾶμε σὸν ὑπέριστη ὀφειλή σ' ὀλοκληρο τὸν

Ἑλληνισμό. Καὶ γνησιώτερη πηγή ἀναβαπίσεως ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα δὲν ὑπάρχει. Τὸ Εἰκοσιένα περικλείει μέσα του ὅλη τὴν ἀρετὴ τῆς τρισχιλίουτος ἐλληνικῆς παραδόσεως καὶ ἱστορίας καὶ ἀπαισιάζει ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀδιapaρησεως καὶ τῶν ὠραιότερων δραματισμῶν καὶ πράξεων τῆς Φυλῆς. Στὸ ἀπέραντο στερέωμά του φεγγοβολοῦν καὶ θὰ ἀκτινοβολοῦν σὺν διηγετῆς τὰ ἀνυπέροβλητα ἱρόπαια τῶν ὀλέγων ἔναντι τῶν πολλῶν, τῆς ἀρετῆς ἔναντι τοῦ πλήθους, τῆς ἐλευθερίας ἔναντι τῆς δουλείας.

Τὸ Εἰκοσιένα εἶναι ἡ πηγή τῆς δυνάμεώς μας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νέας ζωῆς μας, ὁ μέγας νεότερος πρόγονος ποὺ ἀναμένει μεγάλα ἔργα ἀξίων ἀπογόνων.

Εὐλαβεῖς καὶ ὑπερήφανοι ἀπάνω στὰ πελώρια θάλαρα του ἄς γεμίσομε τὴν ψυχὴ μας ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ξεπήδησε ἀπὸ τὸ τίμιον αἷμα του.

Ἡ Ἑλλάδα, τὸ Εἰκοσιένα καὶ ἡ Ἐλευθερία εἶναι ἡ μόνη ἀλήθεια ποὺ καταναγάζει — πρέπει νὰ καταναγάζῃ — τὴν πορεία μας μέσα στὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία.

ΦΡΙΑΣ ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Ἵπουργὸς Παιδείας

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΣΤΟ 21.

Σὲ προσκυνᾷ ἡ Λεφτεριά!

ΣΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Σὲ καμαρώνει ἡ Ἑλλάδα καὶ τὸ φῶς!

1η ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1955

Ἡφαίστειο ἀρετῆς καὶ λεφτεριάς!

ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΗ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ

Ὁ θάνατός σου ἀθάνατος!

ΣΤΟΝ ΜΑΡΤΥΡΑ ΤΗΣ Ε.Ο.Κ.Α.

Σ' ἀναγνωρίζω ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς ψυχῆς σου!

Σ' ἀναγνωρίζω ἀπ' τὴ λιτὴ ἀρετὴ σου!

Σ' ἀναγνωρίζω ἀπὸ τὸ φωτιστέφανό σου.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΟΛΙΟΣ

ΑΓΝΩΣΤΟΥ: ΔΟΚΙΜΙΟ

«ΠΕΡΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΥ», 1817

Ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ προετοιμασία τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τοῦ 1821 εἶναι ἔργο πολλῶν ἀνθρώπων, αὐτοὺς ποὺ συνηθίσαμε νὰ ἐνομάζουμε διδασκάλους τοῦ Γένους. Γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι, ἐπώνυμοι καὶ ἀνώνυμοι συνέβαλαν στὸν φωτισμὸ τοῦ Γένους, στὴν συνειδητοποίηση ἑνὸς κοινοῦ παρελθόντος, μιᾶς κοινῆς μοίρας δουλείας καὶ ἑνὸς δυνατοῦ ἐλεύθερου μέλλοντος. Ἔτσι τὸ ἔθνος ὀδηγεῖται βαθμιαία σὲ μιὰ ἰσχυρὴ ἠθικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐνότητα, ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς Ἐπανάστασης.

Ἀπὸ αὐτὸ τὸν κύκλο τοῦ ἐθνικοῦ καὶ ἠθικοῦ διαφωτισμοῦ τοῦ ἔθνους προέρχεται καὶ τὸ πῶς κάτω καίμενο, ἄγνωστου συγγραφέα, ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ κάμῃ συνειδητὸ στοὺς Ἕλληνας τὸ νόημα τοῦ ἀληθινοῦ πατριωτισμοῦ τόσο στὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης ὅσο καὶ στὸν καιρὸ τοῦ πολέμου. Δημοσιευμένο στὰ 1817 ἔχει ἓνα ἐμφανῆ ἄμεσο σκοπὸ: Νὰ προδιαθέσῃ τοὺς Ἕλληνας ψυχικὰ γιὰ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ νὰ προβάλλῃ πρὸς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀξίες ποὺ πρέπει νὰ χαρακтерίζουσι τὶς διαθέσεις καὶ τὶς ἐνέργειες τοῦ ἀληθινοῦ πατριώτη τόσο στὰ χρόνια τοῦ πολέμου ὅσο καὶ στὰ χρόνια τῆς εἰρήνης. Ὁ ἄγνωστος συγγραφέας κάνει μερικὰς ὠραίας παρατηρήσεις γιὰ τὰ κίνητρα τῶν ἀνθρώπων, ἐξαιρεῖ τὰ ὑψηλὰ καὶ προβάλλει ἓνα ἰδεώδη τύπον πατριώτου, πρὸς τὸν ὁποῖο πρέπει καθένας νὰ συγκρίνῃ τὸν ἑαυτὸ του καὶ νὰ τὸν ἀξιολογήσῃ.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας προβάλλει ἓνα πατριωτισμὸ ποὺ ὑπερβαίνει τὸν ἀτομισμὸ καὶ φτάνει σὲ μιὰ κοινοτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ ἔθνος. Τὸ τονίζουμε τοῦτο ἰδιαίτερα, γιὰτὶ περνοῦμε κρίσιμους καιροὺς σὰν ἔθνος θέλοντας νὰ ταυτίσουμε ὁ καθένας τὸ ἔθνος καὶ τὸν πατριωτισμὸ πρὸς τὶς ἀτομικὰς ἐπιθυμίες μας καὶ μὴ βλέποντας ὅτι καταστρέφουμε ὅ,τι εἶναι προϋπόθεση καὶ ὄρος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μας σὰν ἀτόμων: τὴν κοινότητα ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν, τὴν πατρίδα, ὅπου ὑπερβαίνεται καὶ ἀπαμβλύνεται ὁ ἀτομισμὸς τοῦ καθενός.

Ν. Σ. ΣΠΑΝΟΣ

ΑΓΝΩΣΤΟΥ: «ΠΕΡΙ ΠΑΤΡΙΩΤΙΣΜΟΥ», 1817

ΔΟΚΙΜΙΟ

Ὁ ἀληθὴς λοιπὸν πατριωτισμὸς δὲν εἶναι ἀπλῆ φυσικὴ κλίσιν ἢ τυφλὴ συμπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γῆν, εἰς τὴν ὁποίαν χρεωστεῖ τὴν ὑπαρξίν του· ἀλλ' ἂν ὁ χαρακτήρ ἐκάστης κοινωνικῆς ἀρετῆς προαπαιτῆ ἐκούσιον θέλησιν, ὁ πατριωτισμὸς, ὡς ἢ κορωνὴς ὅλων τῶν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀρετῶν, προϋποθέτει ἐκούσιον λογικὴν κλίσιν πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ ἐπομένως πρὸς τὸ ἔθνος, τοῦ ὁποίου μέλη εἴμεθα.

Τροφὴ τοῦ πατριωτισμοῦ εἶναι ἡ φιλάνθρωπία· ὅσον ὁ ἄνθρωπος (αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλυτον αἰνίγμα τοῦ Δημιουργοῦ) παρατηρεῖ τὴν κατάστασίν του μὲ ὅσα τὸν περιστοιχοῦσιν ἐξωτερικὰ διαμέμοντα ἀντικείμενα τῆς φύσεως, τόσο μᾶλλον σπεύδει νὰ συνδράμῃ τὴν πάσχουσαν ἀσθενῆ φύσιν τοῦ πλησίον του. Ὁλόκληρον τὸ σύστημα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι οὕτω διοργανισμένον, ὥστε νὰ ἐμπνέῃ φιλάνθρωπιαν. Ἄς ὑψώνῃ ὅσον θέλει ὁ ῥήτωρ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τώρα μὲν ἄς τὸν ἐξυμνῆ ὡς παντοδύναμον, καὶ ἄλλοτε ὡς παντοκράτορα· ὁ φιλόσοφος δὲν δύναται παρὰ νὰ ἐλειονολογῇ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἥτις εἰς ἕκαστον θῆμα τῆς, εἰς ἕκαστον ἐπιχείρημά της αἰσθάνεται ἑαυτὴν κατησχυμένην δι' ἔλλειψιν ἰκανῶν καὶ ἀναγκαίων δυνάμεων. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως κινεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς εὐσπλαχνίαν τοῦ πλησίον του, ἀναγκάζων αὐτὸν νὰ προλαμβάνῃ τὰς ἀνάγκας του, καὶ νὰ

τάς θεραπείη ὅσον τὸ δυνατόν. Ὅχι πρόσκαιρος λοιπὸν ὁρμὴ τῶν παθῶν, ὄχι ἐφήμερος διάθεσις τῆς ψυχῆς, ὄχι τοῦ αἰῶνος πνεῦμα εἶναι ὁ πατριωτισμός, ἀλλ' ἀμετάβλητον καὶ ὑψηλὸν αἴσθημα ὑπὲρ τῆς εὐδαιμονίας τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἔθνους μας· οἱ δεσμοὶ οἵτινες ἐνώνουσι τὸν ἀληθῆ πατριώτην μὲ τὸ γένος καὶ τὴν πατρίδα του, εἶναι δεσμοὶ τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας οἱ νόμοι μένουσιν αἰωνίως ἀμετάβλητοι· εἶναι δεσμοὶ τῶν πολιτικῶν χρεῶν, τὰ ὁποῖα ὁ εὐγενὴς τὴν ψυχὴν ποτὲ δὲν προδίδει. Ἡ πολιτικὴ σφαῖρα δύναται νὰ ἀλλάξῃ, τοῦ ἔθνους ἢ τύχῃ νὰ μεταβληθῆ, ὁ πατριωτισμὸς ὅμως μένει πάντοτε ὁ αὐτός, ἀνώτερος δηλαδὴ ἐκάστης ἐφημέρου μεταβολῆς τῶν αἰώνων, καὶ ὁ πατριώτης εἰς οἰανδήποτε περίστασιν τρικυμίας καὶ ἂν εὐρεθῆ, ἐπαναπαύεται εἰς τὴν ἄγκυραν τῶν χρεῶν του. Ἀπὸ τοιοῦτον πνεῦμα ἐμνηχόμενος ὁ πατριώτης δὲν λογίζεται κίνδυνον τόσον μεγάλον, τὸν ὁποῖον ἢ κοινὴ τοῦ ἔθνους εὐδαιμονία ἀπαιτεῖ ἀπὸ αὐτόν. Κανένα βάρος τόσον δυσβάστακτον, μὲ τὸ ὁποῖον ἢ χεὶρ τῆς ἀγαπητῆς του πατρίδος τὸν ἐπιφορτίζει· καμμίαν θυσίαν τόσον ὑπερμεγέθη, ὥστε νὰ ἀρνηθῆ τὴν προσφορὰν του εἰς τὸ μόνον ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης του· ὅλα ἠξεύρει νὰ ὑποφέρῃ, ὅσα συντείνουσιν εἰς τὸ ὄφελος τῆς πατρίδος του, κινδύνους καταφρονεῖ, κόπους δὲν συλλογίζεται, τὰς χρείας του ἠξεύρει νὰ περιορίσῃ, τὰς κλίσεις καὶ τὰ πάθη του νὰ χαλιναγωγῆ, ἀρκεῖ μόνον τὸ καλὸν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας νὰ τὸ ἀπαιτῆ ἀπὸ αὐτόν. Οἱ σκοποὶ του εἶναι σύμφωνοι μὲ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου· συμφέρον ἄλλο δὲν γνωρίζει παρὰ τὸ κοινόν, τὸ δὲ μερικὸν χάνεται εἰς τὸν ἀπέραντον λαβύρινθον τοῦ γενικοῦ.

Αἱ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἀληθοῦς πατριώτου ἀνήκουσιν εἰς τὸ ἔθνος ὁλόκληρον. Εἰς ὅποιανδήποτε ἐποχὴν τῆς ζωῆς, εἰς ὅποιανδήποτε κατάστασιν, εἰς ὁποιασδήποτε περιστάσεις καὶ ἂν εὐρίσκηται, δὲν ἐνεργεῖ παρὰ διὰ τὸ κοινόν καλόν, πρὸς ὑποστήριξιν ἢ ὑπεράσπισιν τοῦ ἔθνους του, πρὸς φωτισμὸν τῶν ὁμογενῶν του, ὑπὲρ τῆς ἐσωτερικῆς εὐδαιμονίας, καὶ ὑπὲρ ἐξωτερικῆς λαμπρότητος καὶ δόξης τῆς πατρίδος του.

Ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος εἶναι ἐντολὴ ἱερὰ καὶ ἀπαράβατος εἰς τὸν πατριώτην. Ἡ πατρίς ἀποφασίζει, καὶ ὁ πατριώτης παραιτεῖ τὸ σῆπτρον, διὰ νὰ συγκαταταχθῆ εἰς τὴν τάξιν τῶν λοιπῶν πολιτῶν. Ἡ πατρίς θέλει, καὶ ὁ πατριώτης ἀφήνει ὑπὲρ αὐτῆς τὸν Ἀρκτικόν, καὶ μεταβαίνει εἰς τὸν ἄλλον Ἀνταρκτικὸν Πόλον. Ἡ πατρίς φωνάζει, καὶ ὁ πατριώτης παραιτεῖ μετὰ προθυμίας ἀναπαύσεις, γονεῖς, συγγενεῖς, τέκνα, γυναῖκα, φίλους, κέρδη, κ.τ.λ. διὰ νὰ ἀντιπαραταχθῆ ὑπὸ τὰς ἐθνικὰς σημαίας κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ πατρίς προσκαλεῖ, καὶ ὁ πατριώτης γέρον εἶναι ἢ νέος, συναριθμεῖται εἰς τὰς στρατιωτικὰς φάλαγγας τοῦ ἔθνους. Ἡ πατρίς τυραννεῖται, καὶ ὁ πατριώτης ἡμέρας καὶ νυχτὸς μηχανεῦται διάφορα μέσα πρὸς κατάργησιν τῶν ἐξολοθρευτικῶν δυνάμεων τῶν τυράννων τῆς· ἐνὶ λόγῳ, δὲν εἶναι ἐπιχειρήσεις, τὴν ὁποίαν εὐχαρίστως δὲν ἀναλαμβάνει ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, καὶ τὸ παραδοξότερον, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν τελεσφορεῖ, ὡσὰν ὁ πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως, καθὼς πολλαπλασιάζει τὴν γενναιότητα τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὰς δυνάμεις του, καὶ ὑψώνων αὐτὸν ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ τὸν συναριθμῆ εἰς τὸν χορὸν τῶν θεῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὴν παντοδυναμίαν κανέν τι δὲν εἶναι ἀδύνατον.

Ὁ ἀληθὴς πατριώτης, ὀδηγούμενος ἀπὸ τὸν διαυγέστερον τῆς ἀγάπης ἀστέρα,

εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ προσωπικά πάθη, ἀποφεύγει τὰς φατρίας καὶ διχονοίας, διευθύνει τὰ μερικά συμφέροντα πρὸς τὸ κοινὸν καλόν, συνδέει τὰς διαφόρους κλάσεις τῶν πολιτῶν μὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δεσμόν, καὶ ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν σχηματίζει ἓνα ὅλον συνεχές, τὸ ὁποῖον ἐμψυχούμενον ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἔθνικόν πνεῦμα, δὲν δεικνύει παρὰ ἓνα μόνον αἶσθημα, μίαν ἐπιθυμίαν, μίαν δύναμιν μεγάλην καθ' ἑαυτήν, μεγίστην εἰς τὸ ἐσωτερικόν, καὶ ἀκαταμάχητον εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ὁ ἀληθὴς πατριώτης δὲν ἐνεργεῖ, δὲν δουλεύει ἐπὶ ἄλλῳ σκοπῷ τὴν πατρίδα του, παρὰ διότι χρεωστῆι νὰ τὴν δουλεύῃ. Κανὲν ἄλλο αἶτιον δὲν γνωρίζει, παρὰ τὴν αἶσθησιν τῶν χρεῶν του, καὶ εἰς ταύτην ὑπακούων, μάχεται ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς πατρίδος του, καὶ εἴτε νίκησῃ εἴτε νικηθῇ, εἶναι πάντοτε νικητῆς, καὶ ἂν ἐνίοτε ὄχι τῶν περιστάσεων, τοῦλάχιστον τῶν παθῶν του.

Ὁ ἀληθὴς πατριώτης ἠξεύρει νὰ ἐκτιμᾷ τὴν ἀξιοῖτητα τῶν λοιπῶν ὁμογενῶν του, νὰ σέβεται τὰς προσωπικὰς τῶν ἄλλων ἀρετὰς καί, χρείας τυχοῦσης, δὲν δυσκολεύεται νὰ παραδώσῃ τὴν διοίκησιν τῆς ἰδίας του τύχης, καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου εἰς ἀξιοτέρους καὶ νουνεχεστέρους του τοὺς ἀμαθεῖς, δειλοὺς ἢ ὀκνηροὺς ὁμογενεῖς του δὲν ἀποστρέφεται ὡς βδελύγματα, ἀλλὰ προσπαθεῖ μὲ τὰ ὅπλα τοῦ λογικοῦ καὶ μὲ τὸ ἴδιόν του παράδειγμα νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν τῶν χρεῶν τῶν, καὶ ἀπὸ σεσηπῶτα μέλη νὰ τ' ἀποκαταστήσῃ εὐτόνα καὶ χρήσιμα εἰς τὴν εὐκνησίαν τῆς ὅλης μηχανῆς τοῦ ἔθνικοῦ σώματος.

Ἄν ἡ ἐνεστὼς τυραννικὸς ζυγὸς βασιανίξῃ τὴν πατρίδα του, ἡ μέλλων δουλείας κίνδυνος ἐπαπειλῇ τὸ ἔθνος του, τότε ὁ πατριώτης λάμπει ὡς φαινότατος ἀστὴρ ἐν μέσῳ βαθείας νυκτός. Αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις του ἐξυπνοῦσιν, ὁ ἰσχυρὸς του βραχίων ἐνισχύεται κατὰ τῶν τυράννων του, καὶ ἡ γενναίότης του ὑψοῦται ὑπεράνω ὅλων τῶν κινδύνων, ὡς σκόπελος ἐν τῷ μέσῳ κυματούσης θαλάσσης. Τὸ σῶμα του χρησιμεύει ὡς προπύργιον τῆς πατρίδος· ὁ εὐγενὴς του ἐνθουσιασμός καταφρονεῖ κάθε κίνδυνον, καὶ νικητῆς τῆς ἐναντίας φορᾶς τῆς τύχης θριαμβεύει καὶ τελευτῶν.

[Τὸ Δοκίμιον «Περὶ Πατριωτισμοῦ», 1817), Μιχ. Περάνθη, Ἑλληνικὴ Πεζογραφία, Τόμ. Γ', σελ. 377—378].

Ο ΠΟΛΕΜΙΣΤΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΤ 1940—41



ΑΛ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗ: Σχέδιον ἀρ. 6.

«ΣΗΜΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΙ ΠΑΤΡΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»



Ἡ σημαία τῶν Κυπρίων Ἐθελοντῶν τοῦ 1821

(Ἐθνικὸν Ἱστορικὸν Μουσεῖον)

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΥΣ «ΑΦΟΡΙΣΜΟΥΣ ΚΑΙ ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΥΣ» ΤΟΥ Κ. ΤΣΑΤΣΟΥ

Ὁμολογῶ πὼς ἀπὸ καιρὸ κάμνω «ψυχικὴ γυμναστικὴ» (ἐκφραση Κ. Τσάτσου) μὲ τὸ τρίτομο ἔργο τοῦ Κ. Τσάτσου «Ἀφορισμοὶ καὶ Διαλογισμοὶ». Μελετῶντας τους νοιώθω διαρκῶς ἀνανέωση τῶν ἐρωτηματικῶν μου πάνω σὲ πολλὰ θέματα τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης. Αὐτὴ τὴν ἀνανέωση τῶν ἐρωτηματικῶν, πού σὲ ἀναγκάζει νὰ στοχάζεσαι, τὴ θεωρῶ σὰν ἄμυνα κατὰ τῆς στασιμότητος. Δὲ νομίζω πὼς ἔχει τὴ μεγαλύτερη βαρύτητα ἂν συμφωνᾷς ἢ ὄχι μὲ ὅ,τι «ἀφορίζεται» ἢ διαλογίζεται ὁ Τσάτσος. Σημασία ἔχει ὁ τρόπος πού τοποθετεῖ τὴ θέση του, συχνά κ' ὁ τρόπος πού τὴ συνδέει μὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα. Κεῖνο, ὅμως, πού ξεχωριστὰ σὲ ἀσκεῖ ἢ σὲ «γυμνάζει» σ' αὐτοὺς τοὺς ἀφορισμοὺς καὶ διαλογισμοὺς εἶναι ἡ προέκταση, τὰ ἀπαντᾶ ἐρωτηματικά, τὸ εὖρος τῶν προβλημάτων, πού ἀπομένουν μετὰ τὸ σὸν τῆς πρώτης ἐπαφῆς σου μ' αὐτούς. Τὸ παράδοξο εἶναι πὼς οἱ ἐπανεπιλημμένες ἐπαφές μὲ αὐτοὺς μπορεῖ πιά νὰ μὴ γεννοῦν τὸ ἀρχικὸ σὸν, ἀλλὰ σοῦ ἀποκαλύπτουν ἐν ἡρεμίᾳ πτυχές, πού δὲ μπόρεσες ν' ἀντιληφθῆς στὸ πρῶτο πλησίασμα. Αὐτὸ κ' ὅλας δείχνει πὼς τὸ σὸν δὲν προκλήθηκε ἀπὸ τὴν «ἐκπληξη», γιατί ἦταν παράδοξες ἢ τολμηρὲς ἐκφράσεις, ἀλλὰ γιατί περικλείουν αὐτὲς οὐσιαστικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀποστάγματα πείρας καὶ στοχασμοῦ, ὅπου κάθε περιττὸ ἀποκλείστηκε κ' ἔμεινε γυμνὸς ὁ ζωτικὸς πυρήνας.

Ἀφορισμὸ κατὰ τὸν Γαληνὸ νοοῦμε «λόγον σύντομον, αὐτοτελῆ διάνοιαν ἀπαρτίζοντα ἢ λόγον κατὰ μὲν τὴν προφορὰν, ἥτοι τὴν φράσιν, πενόμενον πλουτοῦντα δὲ τοῖς ἐνθυμήμασιν». Ὁ Τσάτσος τὸν ὀρίζει ὡς ἕνα φιλοσοφικὸ ἐπίγραμμα. Πραγματικὰ ὁ ἀφορισμὸς, αὐτὸς ὁ σύντομος καὶ ὀλοκληρωμένος λόγος, ἀποτελεῖ μιὰ πνευματικὴ ἐκλαμψη, κ' ἕνα συμπέρασμα πάνω σ' ἕνα πνευματικὸ σημεῖο κατόπιν ἀπὸ πείρα καὶ συστηματικὴ ἐνασχόληση. Ὅταν ἕνας περάσει ἕνα ὄριο ἡλικίας καὶ φτάσει σ' ἕνα ἕψωμα ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ ἐποπτεῖται σὲ χρόνον καὶ χῶρον μιὰ ὀλοκληρὴ ζωὴ, εὐκολα πιά μπορεῖ νὰ ἐκφραστῆ μὲ ἀφορισμοὺς, νὰ μᾶς δώσῃ δηλ. συμπυκνωμένη τὴν πείρα του. Δὲν ἀποκλείονται βέβαια πνευματικὲς ἐκλάμψεις, λόγος μὲ μέστωμα, σὲ μιὰ λιγότερο προχωρημένη ἡλικία, ἀκόμα καὶ στὴ νεότητα. Ἔχει κ' ἡ νεότητα κάποιες ὑπέροχες συλλήψεις ἀπὸ διαίσθηση ἢ δὲν ξέρω ἀπὸ ποιὰν ἄλλῃ δύναμιν. Ἄλλα βαρύτητα, καλύτερα θᾶλεγα βάθος καὶ πλάτος, σοῦ προσφέρει ἡ συστηματικὴ ἐργασία, τὰ παθήματα, ὁ μεγάλος ἀριθμὸς περιστατικῶν, αὐτὲς οἱ ἀλλαγές πού παρουσιάζει τὸ μῆκος τοῦ χρόνου, ἰδίως στίς ἀνάστατες περιόδους. Ὅλα αὐτὰ ὀξύνουν τὴν κρίση, δίνουν πολὺ ὑλικὸ γιὰ νὰ διαλέξῃς τὰ οὐσιαστικὰ στοιχεῖα σὲ τελικὴ ἀνάλυση καὶ νὰ δώσῃς ἕνα λιτὸ, συμπυκνωμένον λόγον.

Ἄν σταματήσω στὸν ὀρισμὸ τοῦ Τσάτσου «φιλοσοφικὸ ἐπίγραμμα», ὁ ἀφορισμὸς εἶναι μὲ τὴ λέξη ἐπίγραμμα (πού δὲν εἰπώθηκε τυχαῖα) καὶ λογοτεχνικὸ εἶδος. Λογοτεχνικὸ εἶδος μάλιστα ὅπου προηγήθηκε πολλὴ ἀφαίρεση γιὰ νὰ μείνῃ γυμνὸς ὁ λόγος, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὸ βάθος, πλάτος καὶ συγκίνηση. Κ' ὁ ἴδιος ὁ Τσάτσος παρα-

δέχεται πώς στὸν ἀφορισμὸ ἡ σκέψη παρουσιάζεται ἑλλειπτική καὶ θρυμματισμένη καὶ ἀπαιτεῖ ὠρισμένη ἐκφραστική μορφή, ἄρα εἶναι ἰδιαιτέρο λογοτεχνικό εἶδος.

Ταιριάζει τὸ εἶδος αὐτὸ μὲ τίς σημερινές ἀπαιτήσεις; Τὸ ἐπισημαίνει κι' ὁ ἴδιος ὁ Τσάτσος μ' ἐρώτηση στὸν πρόλογο τῆς Δεύτερης Σειρᾶς τοῦ τρίτου ἔργου του. Εἶν' ἀλήθεια πὼς ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὴν ἀντοχή νὰ προσηλωθῆ γι' ἀρκετὸ χρόνο. Διασπᾶται καὶ γιὰ λόγους ἐσωτερικῶν καὶ γιὰ λόγους ἐξωτερικῶν. Ἀπὸ παντοῦ δέχεται συνεχῆ ἐρεθίσματα, πού συχνὰ τὸν ὀδηγοῦν στὴ σύγχυση. Γι' αὐτὸ καθετὶ σύντομο, πού νὰ τρυπᾷ τὴν αἴσθησι καὶ νὰ τὴν ἀποσπᾷ ὄχι ἀπὸ τὸ κοίμισμα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ σύγχυση, προτιμᾶται ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο, τὸ δεκτικὸ γιὰ πνευματικὰ θέματα.

Μπορεῖς ἀπὸ τὴ σύνδεση ὁμοιογενῶν ἀφορισμῶν νὰ συνθέτῃς μιὰ ἐνότητα σὲ κάποια ὁλοκληρωμένη μορφή; Ἡ κατάταξι κι' ὅλας τῶν ἀφορισμῶν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Τσάτσο, μὲ ὑποδιαίρεσεις, πού σοῦ δηλώνουν κεφάλαια, δίνει ἐσωτερικὴ σύνδεση καὶ δημιουργεῖ ἐνότητες. Ἄν ἡ μελέτη τῶν ὁμοιογενῶν σειρῶν καὶ τῶν τριῶν τόμων γίνῃ χωρὶς διακοπὴ ἀπὸ ἄλλες σειρές, ἀντικρύζεις ἀμέσως τὰ «πιστεύω» τοῦ συγγραφέα στοὺς ἐξῆς κύκλους: τέχνη καὶ λογοτεχνία, θεωρία τῆς γνώσεως καὶ μεταφυσική, φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτείας, ἀγάπη καὶ ἔρωτας, θρησκευτικὸ βίωμα καὶ θάνατος.

Ἄλλὰ ὑπάρχουν καὶ οἱ Διαλογισμοί, πού πολὺ θὰ ἐπικουρήσουν στὴν ἀριότητα τῆς σύνθεσης. Αὐτοὶ οἱ διαλογισμοὶ εἶναι ἢ ἀνεπτυγμένοι ἀφορισμοί, ὅπως στὸν πρῶτο τόμο, ἢ εἶναι πραγματικὰ δοκίμια.

Θέλησα γιὰ λόγους προσωπικῆς ἄσκησης ν' ἀπομονώσω ἀπὸ τὴ μεγάλη ἐνότητα τῆς τέχνης (τὴ διεσπασμένη βέβαια σὲ ἀφορισμοὺς καὶ διαλογισμοὺς) ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν ποίηση καὶ νὰ συνδέσω, μ' ἐλάχιστες συμπύξεις ἢ συνενώσεις σχεδὸν ὁμοίων προτάσεων, τὴν ἄποψη τοῦ Τσάτσου γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς τέχνης. Ἀσφαλῶς αἰσθάνομαι πὼς πολλὰ συμπληρώνονται μὲ τίς γενικὲς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸ ὄραιο, τὰ αἰσθηματικὰ φαινόμενα καὶ τίς ἄλλες τέχνες. Κοίταξα ὅμως ν' ἀπομονώσω τὰ τῆς ποίησης, ἔστω κι' ἂν ἔχουν εἰσδύσει στὴ σύνθεσή μου καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τίς γενικὲς γιὰ τὴν τέχνη ἀπόψεις του.

Σὲ κατοπινὸ χρόνο διάβασα τὰ δοκίμια τοῦ Τσάτσου «Δοκίμια αἰσθητικῆς καὶ παιδείας». Καὶ χωρὶς νὰ τῶχω πρόθεσι ἕκαμα ἔλεγχω τῆς ἄσκησής μου, γιατί στὰ δοκίμια αὐτὰ βρήκα ἀνεπτυγμένα τὸ ὅ,τι πυκνὰ σύνθεσα. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ καινούρια θέματα σὰν τὸ περὶ ἑλληνικότητας στὴν τέχνη, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν στοιχεῖα ὑπάρχουν στοὺς ἀφορισμοὺς ἢ στηρίζονταν σὲ βασικὲς ἰδέες τῶν ἀφορισμῶν καὶ διαλογισμῶν.

* * *

Ποίηση

Ἡ ποίηση εἶναι ἐκφραση νοηματικῶν ἀλληλουχιῶν καὶ ὄχι ἀπλῶς μουσικῶν τόνων ἢ ἀπλῶς εἰκόνων. Αἰσθητικὸ στοιχεῖο τῆς ποίησης ἢ τοῦ ποιητικοῦ λόγου εἶναι ἢ ἔλλογη ἀλληλουχία νοημάτων, πού ἐκφράζονται μὲ λέξεις καὶ συνειρμούς λέ-

ξων. Ἡ ποίηση δὲν δίνει ἔννοιες ἀλλὰ αἰσθητικὰ νοήματα. Συνδυάζει στοιχεῖα ποῦ ἀγγίζουσι τὰ ἔλλογα καὶ στοιχεῖα ποῦ ἀγγίζουσι τὰ ἄλογα μέρη τῆς ψυχῆς. Τὰ ἄλογα εἶναι ἡ οὐσία, ἡ συνθετικὴ ἀρχὴ τῶν λογικῶν συλληπτῶν στοιχείων τῆς ποίησης. Ἡ δόση τῆς ἀνάμιξης τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι διάφορη στὴν ποίηση καὶ διάφορη στὸν πεζὸ λόγον, ὅπως ἀκριβῶς διάφορη εἶναι στὴν λυρική ποίηση παρὰ στὸ θέατρο κλπ. Ἡ ποίηση πλησιάζει πρὸς τὴν ζωγραφικὴν μὲ τις εἰκόνες καὶ στὴν μουσικὴν μὲ τὸν ἦχον, ρυθμὸν, ἀλλὰ ἡ ποίηση δὲν εἶναι μουσική, οὔτε μόνον πάροδος εἰκόνων· δὲν εἶναι οὔτε μόνον μουσικὴ πάροδος σκέψεων, ἀλλὰ εἶναι μουσικὴ πάροδος συγκινημένων σκέψεων. Δὲν ἐκφράζει ἀπλῶς μουσικοὺς τόνους ἢ ἀπλῶς ζωγραφίζει, ἀλλὰ ἐκφράζει ρυθμικὰ νοηματικὰς ἀλληλουχίας. Μετέχει ὁμως καὶ ἄλλων εἰδῶν τέχνης, ἀλλὰ οἱ μικτὲς αὐτὲς ζῶνες, οἱ ὀριακές, δὲν πρέπει νὰ ξεπερνοῦν ἕνα ἀνεκτὸν ὄριον. Ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἀνώτερος ἀπὸ τὴν μουσικήν, γιατί δὲν ὑπάρχει ἀξιολογικὴ ἰεράρχηση τῶν τεχνῶν.

Ἐπάρχει ποίηση ποῦ φτάνει στὸ μυστικισμόν, γιατί αὐτὸς ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ποίηση γιὰ νὰ κατὰλήξῃ στὴν κορύφωσίν του. Ἡ ρομαντικὴ ποίηση εἶναι διαποτισμένη ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, ποῦ περικλείει ἡ πάροδος αὐτὴ ρυθμὸν, μουσικότητα, τραγικὸν λυρικὸν ὄριζοντα. Ἡ σατιρικὴ ποίηση ἔχει μεγάλη πηγὴ τῆς τῆν ὀργῆς, ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἀνιδιοτελής ὅπως καὶ ὁ ἐνθουσιασμός. Ἄλλο ἢ ποίηση ποῦ θέλει νὰ διδάξῃ καὶ ἄλλο ἢ λεγόμενη «διδασκαλικὴ ποίηση». Στὴν διδασκαλικὴν ποίηση δὲν ἔχει σημασία ἡ διδασκαλία ἀλλὰ τὸ λυρικὸν καὶ πνευματικὸν ἦθος τῶν θεμάτων, ἐκφρασμένων σ' ἕνα λόγον ἀπόλυτα ἀφιερωμένον στὸ κάλλος. Ἡ ποίηση αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν ποίηση τῆς προπαγάνδας, τῆς πατριωτικῆς, τῆς ταξικῆς, τῆς ἠθοπλαστικῆς ὅσο διαφέρει ὁ Ἀχιλλεύς ἀπὸ τὸ Θεοσίτη. Ἡ «καθαρὴ ποίηση» εἶναι ἕνα σύνθημα, μιὰ φυσικὴ ἀντίδραση ποῦ ζητᾷ μιὰ κάθαρσιν, ὅταν εισδύσουν ὑπέρμετρα πολλὰ στοιχεῖα εἴτε αἰσθηματικά, εἴτε περιγραφικὰ καὶ ἀφηγηματικά εἴτε θεωρητικά, ποῦ φθείρουσι τὴν ποίηση. Ἡ σύγχρονη ποίηση εἶναι ἔκφρασις χωρὶς ἔλλογον ἀλληλουχίαν ἢ ἐλάττωμένη κάτω ἀπὸ τὸν προεπιβεβλημένον ὄριον, ἢ μὲ ἀλληλουχίαν ἀπόλυτα ὑποκειμενικήν, ποῦ δὲ μπορεῖ νὰ ἀντικειμενικοποιηθῆ καὶ νὰ συλληφθῆ ἀπὸ ἕνα τρίτον. Ὁ «λυρικὸς λόγος» δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ πείσῃ· σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐκφράσῃ ὑψηλά, ὥραϊα νοήματα, στὴν καθαρώτερον μορφήν τους, γι' αὐτὸ συγκινεῖ καὶ πείθει. Ἡ δραματικὴ τέχνη διδάσκει μὲ τὸν λόγον καὶ τὴν παράστασιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς πρέπει νὰ εἶναι πάντα ἕνα συναίσθημα εἰδικῆς μορφῆς, μιὰ αἰσθητικὴ συγκίνησις ποῦ πηγάζει ἀπὸ τὸ ἠθικὸν ἦθος τοῦ περιεχομένου. Εἶναι ποίηση τῆς πράξεως. Τὸ μυθιστόρημα εἶναι μίγμα ποίησης, περιγραφῆς καὶ σκέψεως.

Ὁ ποιητὴς

Ὁ ποιητὴς ἐπιδιώκει νὰ δώσῃ μορφήν ἀντικειμενικήν σὲ ὅ,τι μέσα του ἀντανάκλαται. Πρέπει νὰ εὐπρεπίξῃ τὴν συγκίνησίν του καὶ νὰ λευτερώσῃ τὸν λυρικὸν του εἰσὸν ἀπὸ κάθε περιττό. Δὲν πρέπει νὰ σκέφτεται τὰ πλήθη. Ὁ ποιητὴς πρέπει κάθε ὥρα νὰ γεννιέται καὶ κάθε ὥρα νὰ πεθαίνει. Νὰ μπορῆ νὰ ζῇ κάθε στιγμή τὴν ἀνεξάντλητον, τὴν αἰώνιον νεότηταν τοῦ κόσμου. Οἱ μεγάλοι ποιητὲς ἐκφράζουσι

ὕψηλὰ νοήματα καὶ ὕψηλὰ αἰσθήματα μὲ τέλειες πλαστικὲς μορφές. Ὁ γνήσιος ποιητὴς δὲν εἶναι ὁ μὴ διανοητικός, ἀλλὰ ἐκεῖνος τοῦ ὁποῦ ἡ διανοητικὴ ταυτίζεται μὲ τὴν αἰσθητικὴ συγκίνηση, τοῦ ὁποῦ ἡ διάνοηση ἔχει αἰσθητικὴ σύσταση. Πρέπει πάντα νὰ ἔχη ὁ ποιητὴς ἕνα ποσοστὸ διανοητικότητος. Ἐθνικὸς ποιητὴς δὲν εἶναι ὁποῖος τραγουδάει τὸ ἔθνος του, ἀλλὰ ὁποῖος εἶναι ἡ συμπυκνωμένη ἔκφραση τῆς ψυχῆς τοῦ ἔθνους του, τὸ εὐγενέστερο ἄνθος τοῦ πολιτισμοῦ του. Καὶ ἂν τὸ ἔθνος του ἐμφορῆται ἀπὸ πανανθρώπινα ἰδανικά, ἔθνικὸς εἶναι ὁποῖος παραμερίζει τὰ ἔθνικα γιὰ τὰ πανανθρώπινα. Οἱ συνηθισμένοι ποιητὲς ἐκφράζουν τοὺς ἑαυτοὺς των μὲ λίγες ἢ περισσότερες παραλλαγές. Οἱ ἐλάχιστοι κορυφαῖοι ἔχουν μέχρι καὶ τοῦ σημείου τῆς πραγματοποίησης πολλοὺς ἑαυτοὺς, εἶναι πολλότητες.

Τὸ σ τ ὺ λ

Τὸ ὕφος εἶναι ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ ὕφους, τῆς ὕψης τῆς προσωπικότητος. Ἀναζητῶντας τὰ νέα νοήματα καὶ ταυτίζοντάς τα μὲ τὴν ψυχὴ σου θρῖσκεις ἀπὸ αὐτὰ τοὺς νέους ἐκφραστικοὺς τρόπους. Τὸ ὥραϊον ὕφος δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴν τελειότητά καὶ τὴν δξύτητα τοῦ στοχασμοῦ ποὺ ἐκφράζει. Τὸ ὕφος εἶναι ἡ τελείωση τῆς σκέψης. Ὅσο ἐσκεμμένη ἢ πρωτοτυπία, τόσο καὶ πιδ ἄθλια. Ἡ ἀληθινὴ πρωτοτυπία δὲν «θέλεται» εἶναι πηγαῖο γέννημα τῆς ἐλεύθερης σκέψης.

Ἡ γ λ ὡ σ σ α

Τῆς γλώσσης τις δημιουργοῦν οἱ ἀληθινοὶ συγγραφεῖς, προπαντὸς οἱ ποιητὲς, οἱ ἀνώνυμοι καὶ οἱ ἐπώνυμοι. Κάθε πολιτισμὸς ἔχει τὴ γλώσσα του. Κάθε ἔθνος μὲ τὸ δικό του πολιτισμὸ ἔχει γι' αὐτὸ τὴν ἐθνικὴν του γλώσσα. Ἡ μουσικὴ μπορεῖ νὰ ἐξάρη τὸ λόγο· τὸ ἀντίθετον ὅμως ὄχι.

Ἡ τάξη τῶν λέξεων εἶναι μιὰ μυστικὴ πηγὴ ὁμορφιάς. Ἡ παρεμβολὴ ἀλόγων στοιχείων στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσης (ἠχητικά, γενικῶς αἰσθητικά) ἰσχυρὰ διαμορφώνουν τὴ δημοτικὴν μας γλώσσα.

Ἡ φ α ν τ α σ ί α

Εἶναι ἡ ἱερὴ πηγὴ τῆς ἀληθινῆς ποίησης. Ὅταν συντρέχει μὲ τὸ λόγο τοῦ δίνει προέκταση.

Αἰ σ θ η τ ι κ ῆ σ υ γ κ ί ν η σ η

Ἡ ὑλοποίησις τῆς ιδέας γεννᾷ τὴν αἰσθητικὴν συγκίνηση. Αἰσθητικὸν εἶναι ἡ μορφή καὶ μόνον ἡ μορφή. Τὸ αἰσθητικὸν νόημα μόνον αἰσθητικὰ νοεῖται. Τὸ αἰσθητικὸν καὶ μυστικὸν ἀντίκρουσμα τοῦ κόσμου εἶναι σὲ ἀνώτερη βαθμίδα παρὰ ὁ λογικὸς καὶ μαθηματικὸς τύπος.

* * *

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄσκησίς μου. Ἄλλὰ μ' αὐτὴ δίνονται οἱ γενικὲς ἀπόψεις τοῦ Τσάτσου. Στούς «Ἀφορισμούς» του (δὲν ἀναφέρομαι στὸ «Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ

Παιδείας) υπάρχουν πολλά κριτικά στοιχεία πάνω στην ποίηση (όπως και στα άλλα είδη τέχνης), που δεν αποτελούν απλές εξομολογήσεις προτιμήσεων και συμπαθειών. Είναι εφηρμοσμένη ή πίστη του (αν μπορώ να πω έτσι), μās τον αποκαλύπτουν σαν προσωπικότητα έμμέσως. Οί προτιμήσεις κι' όλας είναι δηλωτικές χαρακτήρα. Π.χ. οί άπόψεις του για τόν Γκαίτε, που τόν θεωρεί δάσκαλο και όδηγό του, il mio maestro e il mio autore. 'Απ' αυτό «διδάχτηκε τή τέχνη να ζή σαν πνευματικός άνθρωπος». Τίς άπόψεις του για ποιήσεις έθνών (κινέζικη ποίηση, γαλλική), για ποιητές, τούς Browning, Shelley, Keats, Hoelderlin και άλλους. Είναι παρατηρήσεις βάθους, που λέγονται αφοριστικά μετά από μιá πολύχρονη οικείωση και αγάπη πρὸς τὸ έργο τους.

'Ο Τσάτσος με λιγάριθμους άλλους πνευματικούς ανθρώπους, που γνώρισαν βαθύτατα τή γερμανική κουλτούρα καὶ προέρχονταν πνευματικά από τήν «Κριτική του Καθαροῦ Λόγου» τοῦ Κάντ, γι' αυτό χαρακτηρίζονταν ὡς νεοκαντιανοί, παρ' όλη τήν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις εξέλιξη τῆς φιλοσοφίας των (όπως δηλώνει ὁ ίδιος), δημιούργησαν στήν Ελλάδα, ιδίως στα προπολεμικά χρόνια (1930—1940) μιá γνήσια πνευματική ζωή, ιδεοκρατική, που με τίς αντιδράσεις ανατάραξαν τὸ λιμνασμό και προετοίμασαν έδαφος για ένα συνεχῶς άνοδικό στοχασμό. Προσωπικά πιστεύω πως οί σημερινές τάσεις πρὸς τὸ δοκίμιο (τοῦ όποιοῦδήποτε είδους) είναι τὸ υγιές προῖόν τοῦ πνευματικοῦ κλίματος που έφεραν στήν Ελλάδα ὁ Τσάτσος και οί άλλοι.

'Αναλογίζομαι μήπως με τήν άσκηση αὐτή δεν έκαμνα τίποτε άλλο παρὰ δημιουργούσα ευκαιρία να εκφράσω τίς άπόψεις μου. 'Ο Τσάτσος ὁμολογεῖ κάπου πως, ασκώντας τήν κριτική, σκόπευε να εκθέσει τὸν έαυτό του, τή βαθύτερη πίστη του. Δεν τὸ θεωρῶ ὑποτιμητικό για μένα αν δηλώσω πόσο βαθιά πιστεύω στίς ουσιαστικές γραμμές τοῦ λόγου τοῦ Τσάτσου. 'Εξάλλου ἡ ὁμολογία μου πως με τούς «'Αφορισμούς και Διαλογισμούς» του κάμνω τήν «ψυχική γυμναστική» μου δείχνει τήν ιδιαίτερή μου εκτίμηση και τήν άποδοχή μου. "Αν σε μερικές λεπτομέρειες κάπου άλλου πάει ἡ σκέψη μου, αυτό φυσικό είναι. 'Ο ένας δὲ μοιάζει με τὸν άλλο, ὅπως τὸ δεξιό μέρος τοῦ προσώπου δεν μοιάζει με τ' άριστερό. "Τσα-τσα οί μικροδιαφορές δίνουν τὸ χαρακτηριστικό τοῦ κάθε άτομου. 'Εξάλλου ἡ έποχή πάντα επηρεάζει και τὸν πιο δυνατό χαρακτήρα. Συχνά σε αναγκάζουν μερικά πράγματα τῆς τρέχουσας κατάστασης να τὰ δεχτῆς, έστω με σιωπηρή διαμαρτυρία, μόνο και μόνο γιατί δεν έχεις τήν αναγκαία δύναμη να τὰ έλέγξης.

* * *

'Η άσκησή μου αὐτή παρουσιάστηκε μπροστά σε σπουδαστές τῆς Παιδαγωγικής 'Ακαδημίας Κύπρου. Τὸ άκροατήριο ἦταν παλλόμενο κοινό, γεμάτο έρωτήματα και πάθος για προβληματισμούς και γνωριμίες, ὅπως πρέπει να είναι τὸ πνευματικό κοινό. 'Η άσκησή μου πρόσφερε τὸ έναυσμα. Κι' ακολουθήσε μιá σειρά έρωτήσεων, που βοηθοῦσαν και τήν ανάπτυξη τοῦ θέματος και τήν προσέγγιση πρὸς τίς άπόψεις και τίς άμφιβολίες τῆς νεότητος. Θεώρησα ὑποχρέωσή μου να δοκιμάσω τή μεταφορὰ τοῦ διαλόγου αὐτοῦ έδῶ με πραγματική πρόθεση τή συμπλήρωση μ' ένα είδος ανάπτυξης τῶν βασικῶν άπόψεων τοῦ Τσάτσου πάνω στήν ποίηση.

Παράλειψα τις δευτερεύουσες και μη ουσιαστικές ερωτήσεις ή τις παραλλαγές των κυρίων ερωτήσεων.

Ερώτηση: Ποιός ο ρόλος των άλλων στοιχείων στην ποίηση;

Απάντηση: Τα άλλα στοιχεία (θέλετε να τα πούμε λογικώς παράξενα ή λογικώς... παράλογα) είναι εκείνα που δίνουν το αισθητικό βάρος ή ένδυμα στις λογικές κατά τα άλλα φράσεις. Αυτά συνήθως περιλαμβάνουν α) το ρυθμό, τον ήχο, την τοποθέτηση του επίθετου κλπ. το μουσικό στοιχείο, που σε απομακρύνει από το συλλογισμό $1+1=2$. Και β) την εικόνα, που δίνει έκταση και σε οδηγεί σε τοπεία με ανάλογες ψυχικές καταστάσεις, αφαιρώντας την ψυχρότητα και το λογικά περιορισμένο της διάνοιας. Ακριβώς από την αρμονική ανάμιξη των στοιχείων αυτών με τη λογική έννοια δημιουργείται το αισθητικόν αποτέλεσμα. Πάντως δεν υπάρχει καθορισμένο με φόρμουλες το ποσόν του άλλου στοιχείου, που θ' αναμιχθῆ με το έλλογο νόημα. "Όσο πιο πολύ και κυριαρχικό είναι αυτό, τόσο δυσκολότερο γίνεται το νόημα, ανεξαρτήτως αισθητικής αξίας, και στην περίπτωση που θα σπάση κατά κάποιο τρόπο ή αρμονική ανάμιξη (που ο κύκλος της είναι ευρύς) και το άλλο θα διαφεντεύη τα πάντα, εξαφανίζοντας και τα ψυχία νόηματος, δεν θα υπάρξει αισθητικόν αποτέλεσμα πιά, ἄρα δεν γίνεται ποίηση. Τοῦτο παρατηρεῖται κι' ὅλας σὲ πλείστα κατασκευάσματα τῆς μοντέρνας τέχνης.

Ερώτηση: Ὁ ποιητὴς ποῦ πλήθος θὰ λαμβάνῃ ὑπόψη του ὅταν δημιουργῆ;

Απάντηση: Ὁ ποιητὴς ὅταν ἐκφράζεται προσπαθεῖ νὰ ἀντικειμενικοποιήσῃ μὲ αισθητικὰ στοιχεῖα τ' ὅ,τι νοιώθει μέσα του νὰ κοχλάξῃ. Δὲ βλέπει κοινὸ κατὰ τὴν ὥρα τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ τὴν ποιητικὴν του ἑξαίρη. Πάντως θεωρητικὰ βλέπει κοινὸ, τὸ κοινὸ τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ ἔθνους του, ἀφοῦ μιᾶ κι' ἐκφράζεται μὲ τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἔθνους του. "Ἄν τὸ ἔργο του κατανοήθηκε αισθητικὰ ἀπὸ τὸν ευρύτερο κύκλο, τότε πέτυχε ἢ ἐκφρασῆ του ευρύτερα. "Ἄν στὸ ἔργο του ἐνυπάρχουν αἰώνια στοιχεῖα καὶ πανανθρώπινα κι' ὄχι στενῶς τοπικὰ καὶ γι' αὐτὸ μίλησε σὲ πανεθνικὸ ἢ ὑπερεθνικὸ κοινὸ, τότε τὸ ἔργο αὐτὸ ἔχει μεγαλύτερο βάθος καὶ ἀξία, ὅπως συμβαίνει στὰ ἔργα τῶν μεγαλοφυῶν.

Ερώτηση: Ποιά ἡ σχέση διανόησης καὶ ποίησης;

Απάντηση: Ἡ διανόηση, ὁ φιλοσοφικὸς λόγος, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Τσάτσος λέγει ἔχει «σκοπὸν του νὰ ἐκφράσῃ λογικῶς ἄπογα νοήματα», ἐνῶ ὁ λυρικός λόγος (κατ' ἐπέκταση ὁ ποιητικὸς), κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα, ἔχει «σκοπὸν του νὰ ἐκφράσῃ ὑψηλά, ὠραῖα νοήματα». Κι' οἱ δύο λόγοι στὴν καθαρώτερη μορφή τῶν νοημάτων αὐτῶν. Ὁ φιλοσοφικὸς λόγος ἔχει σκοπὸν νὰ πείσῃ μὲ διαφώτιση τῆς σκέψης. Ὁ λυρικός λόγος ἔχει σκοπὸν νὰ συγκινήσῃ κι' ἀπὸ τὴ συγκίνηση νὰ πείσῃ. Διηλ. ὁ πρῶτος λογικὰ πείθει, ὁ δεύτερος συγκινησιακὰ πείθει. Ὁ πρῶτος χρησιμοποιεῖ τὰ σχήματα τῆς λογικῆς κι' ὁ δεύτερος τὰ αισθητικὰ στοιχεῖα, κυρίως τὸν ἦχο καὶ τὴν εἰκόνα, ταράζει τὸ αἷμα καὶ τὴν καρδιά, δονεῖ τὴ μνήμη καὶ ξυπνᾷ τὰ προσωπικὰ βιώματα, καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πείθει. Ἡ μετάπλαση τῆς διανόησης σὲ αισθητικὸν σχῆμα ἀσφαλῶς δίνει τὸ ὑψηλὸ καὶ ὠραῖο, γιατί ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μοναδικὰ ἄλογο ἢ παράλογο στοιχεῖο, ἀλλὰ ταυτοχρόνως νοηματικὴ ἀλληλουχία

μέ συγκίνηση πού τήν προκαλοῦν ὁ συνυπάρχων ἦχος καί ἡ συνυπάρχουσα εἰκόνα.

Ἐρώτηση: Γιατί ἡ μουσική δέν κερδίζει ἀπό τήν ποίηση;

Ἀπάντηση: Ἡ ποίηση μπορεῖ νά κερδίσει ἀπό τή μουσική, σάν π.χ. σέ μιὰ σύνθεση, γιατί ἐπιτείνει τὸ συγκινησιακὸ στοιχείο χωρὶς νά ἐπεμβαίνει καταλυτικά στό νόημα. Ἡ μουσική, ὅμως, εἶναι ἀπόλυτα ἀφηρημένο ἢ ἄλογο στοιχείο, πού δημιουργεῖ τὴ συγκίνηση χωρὶς ὑποδείξεις ἀπὸ τὴ διάνοια. Στὴν προγραμματισμένη π.χ. μουσική, ὁ ποιητικὸς λόγος ἢ οἱ τίτλοι οἱ καθοδηγητικοὶ πού σημειώνει ὁ συνθέτης καταλοῦν σέ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐλευθερία στὴν προσωπικὴ συγκίνηση τοῦ ἀκροατῆ. Ἴσως νά βοηθοῦν αὐτὰ μόνο τὸ συνθέτη σάν καθοδηγητικά του στὴ δομὴ τῆς σύνθεσός του, ἀλλὰ τοῦτο δέν ἔχει νά κάμῃ τίποτε μὲ τὴν προσληπτικότητα τοῦ ἀκροατηρίου.

Ἐρώτηση: Τὸ μεταδοτὸ στὴν ποίηση σέ ποῖο εἶδος κοινοῦ ἀναφέρεται καὶ πῶς αἰ. λλογεῖται;

Ἀπάντηση: Κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Κ. Τσάτσου ἀπαραίτητο στοιχείο γιὰ τὴν ἀξία τῆς ποίησης καὶ γενικὰ τῆς τέχνης εἶναι ἡ μετάδοσή της στὸν ἀκροατὴ ἢ θεατὴ ἢ ἀναγνώστη, ἢ ἀντικειμενικοποίηση τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλλιτέχνη ὥστε νά ὑπάρξῃ ὑποδοχὴ ἀπὸ συνάνθρωπο. Ἀσφαλῶς τὸ μεταδοτὸ ἀφορᾷ τὰ αἰσθητικὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι ἀπλῶς τὰ νοητικά. Ἄν στὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη — στὴν περίπωση τῆς ποίησης — δέν ὑπάρξῃ αἰσθητικὴ ἀνταπόκριση δυὸ πράγματα μπορεῖ νά συμβαίνουν: ἢ ὁ ποιητὴς δέν ἀντικειμενικοποίησε τὸ ὄραμά του ἢ ὁ ἀναγνώστης δέν ἔχει τὴν κατάλληλη δεκτικότητα. Συνεπῶς πρέπει νά ἐξακριβωθῇ πρῶτα σέ ποῖο κοινὸ — ἀθέλητά του βέβαια — ἀποτεινόταν ὁ δημιουργὸς καὶ ὕστερα νά κριθῆ κατὰ πόσο ἀντικειμενικοποίησε αἰσθητικὰ τὸ ὄραμά του. Γιὰ συμπλήρωση τῆς ἀπάντησης στό ἀρχικὸ ἐρώτημα παραπέμπω στὴν ἀπάντηση τῆς δευτέρας ἐρώτησης. Ποιὰ τῶρα ἡ σημασία τοῦ μεταδοτοῦ στὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου τέχνης καὶ εἰδικὰ τῆς ποίησης; Ἡ δυσκολία γιὰ μιὰ ἀπάντηση εἶναι μεγάλη. Ὁ χρόνος πάντοτε θεωρεῖται σάν ὁ μεγαλύτερος κριτὴς. Γιατὶ ὁ χρόνος αὐξάνει τὴν ἔννοια τοῦ πλήθους ποσοτικά καὶ ποιοτικά καὶ εἰσάγει καὶ ἕνα νέο παράγοντα τὴν «ἐποχή». Τὸ ἔργο πού ξεπέρασε τὴν ἐποχὴ του καὶ συνεπῶς μίλησε σέ μεγαλύτερα πλήθη ἔχει μονιμότερα καὶ ἀνθρωπινότερα στοιχεῖα, ὅπως συμβαίνει στὰ ἔργα τῶν μεγαλοφυῶν. Πάντως σέ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ τελικὸς λόγος ἀνήκει στὸν γενικῶς καὶ εἰδικῶς αἰσθητικὰ καλλιεργημένο ἄνθρωπο. Αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ ὑψηλότερο ἀπὸ κάθε πλευρὰ κοινό.

Ἐρώτηση: Πῶς κερδίζει μὲ τὴν ποίηση ἄλογα στοιχεῖα ἢ λέξι;

Ἀπάντηση: Ἡ τοποθέτηση τῆς λέξης μὲς τὴ φράση ἀπὸ ἕνα ποιητὴ καὶ ἡ συσχέτισή της μὲ ἄλλες ἔννοιες, πού ἔχουν ἀποκτήσει τὴν ποιητικὴ γοητεία, τὴν ἐνδύουν μὲ διάφορο ἦχο καὶ φῶς καὶ τὴν κατατάσσουν μὲς τὸ ποιητικὸ κλίμα. Οἱ λέξεις ἔχουν πάντοτε ἱστορία καὶ παρελθόν. Ἀντιστοιχοῦν στὴν ἀρχὴ μὲ ἀπτό καὶ ἀπλὸ ἀντικείμενο τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ἡ ἐλεύθερη χρῆση τους ἀπὸ τὸν ποιητὴ τοὺς δίνει ἔκταση καὶ παλμὸ ἰδιαίτερο, τὶς μεταφέρει ἀπὸ τὸ ἀπλὸ ἀντικείμενο σ' ἕνα κόσμο γεμάτο συγκίνηση καὶ ὄχι συνηθισμένη καθημερινότητα. Στὸ μέλλον ἂν ἡ λέξη αὐτὴ βρεθῆ μέσα στό στίχο ξυπνᾷ στὸν ἀκροατὴ μιὰ ἄλλη αἴσθηση

ἀπό τὴ συνηθισμένη. Ἐτσι, οἱ μεγάλοι ποιητὲς δὲν εἰσάγουν στὸ λεξιλόγιό τους καινούριες λέξεις πλάθοντας ἢ μεταφέροντάς τες ἀπὸ τὶς διαλέκτους, ἀλλὰ, προπαντός, ἐμφυσοῦν σὲ πολλὲς γνωστὲς λέξεις μὴ νέα βαρύτητα, ἐννοιολογικὴ καὶ ιδιαιτέρως αἰσθητικὴ.

* * *

Πιστεύω μὲ τὴν ἄσκηση καὶ τὴ μεταφορὰ τῶν κυρίων σημείων τοῦ διαλόγου μου μὲ τοὺς σπουδαστὲς τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου νὰ κάλυψα ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀπόψεων τοῦ Κ. Τσάτσου πάνω στὴν ποίηση. Ἐκίνησα ἀπὸ τοὺς «Ἀφορισμοὺς καὶ Διαλογοισμοὺς» γιὰ νὰ ζητήσω ἐπικουρίαν ἀπὸ τὸ βιβλίον «Δοκίμια αἰσθητικῆς καὶ παιδείας» τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ὅπου ἀναλυτικότερα συναντᾷς τὶς ἀπόψεις του. Ἐλπίζω μὲ τὴν ἄσκησή μου αὐτὴ νὰ ξεπλέρωσα λίγο χρέος πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου «Ἀφορισμοὶ καὶ Διαλογοισμοὶ» γιὰ ὅ,τι μὲ τὰ βιβλία του ἔχει προσφέρει στὸν πνευματικὸ μου κόσμον.

ΚΤΙΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ



Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δίνει στὸν κ. Χρυσάνθον Κυπριανοῦ τὸ Χρυσοῦν Μετάλλιον τῆς Ἀκαδημίας μὲ τὸ ὁποῖο βραβεύτηκε τὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον.

ΒΡΕΧΕΙ ΣΤΑ ΑΜΠΕΛΙΑ

(Ίωνικό ἀφήγημα)

‘Ο Μάρκος ἄκουσε τώρα τὸν παπποῦ ν’ ἀνοίγει τὸ μεγάλο σιδερένιο παράθυρο τοῦ χαγιατιοῦ ἀπάνω ἀπ’ τὴν κληματαριά. Ἄρχισε νὰ διαβάξει στὸ βιβλίο του, σὲ τί μποροῦσε νὰ βοηθήσει; Βγῆκε κι ὁ Μπαρμπαγιάννης ὁ περβολάρης ἀπὸ τὴν κουζίνα καὶ στρίβοντας τσιγάρο κοίταξε κι αὐτὸς ἀφήλὰ κατὰ τὸ αὐγουσιاتیτικο στερέωμα. Κάτι μουρμούρισε μέσα στὰ μουστάκια του καὶ τὰ μάγουλά του τὰ ρουφηγμένα ἀπὸ τὸ τσιγάρο τὰ γέμισε ἥσκιο τὸ φεγγάρι πού ἴσα ἴσα πρόβαλλε μέσ’ ἀπὸ σύννεφα. Εἶδε τὸν Μάρκο μονάχο καὶ τὸν ζύγωσε:

—Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ πατέρας σου; Ποῦ πῆε;
—Ἀνέθηκε στὸ δῶμα νὰ δεῖ τὸν καιρό.

Μύρισε κι ὁ Μπαρμπαγιάννης τὸν ἀέρα, ἐβγαλε τὴν τσακμακόπετρα ν’ ἀνάψει τὸ τσιγάρο του. Ἄπο ψηλὰ ἀκούστηκε ἡ φωνὴ τοῦ Παρασοῦ, τοῦ («παπποῦ»):

—Πῶς σὲ 1) φαίνεται ὁ καιρός, Γιάννη;

‘Ο Μπαρμπαγιάννης παρακολούθησε τὸν κἀντὸ τοῦ τσιγάρου:

—Θαρρῶ πὼς ξεθύμανε πιά κατὰ τὰ Δυὸ Ἰδέρφια 2): ἀποκρίθηκε δισταχτικός,

Κάτι μουρμούρισε ὁ γενάρχης Παρασός, ὕστερα ὁ Μάρκος τὸν ἄκουσε νὰ σφαλáει τὸ σιδερένιο παράθυρο ἀπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του.

Τὸν ζύπνησαν, τὸν Μάρκο, ἀπὸ τὸ βαθύ του ὕπνο ἀγριοφωνάρες, ξεφωνητά, πρῶτα σὰν ἀπὸ πολὺ μακρυὰ, ὕστερα ὄλο καὶ πιὸ κοντινά. ‘Ο πανικός τράνταξε τὰ φρένα τοῦ παιδιοῦ:

—Σεισμός: σκέφτηκε καὶ ἡ καρδιά του βάλθηκε νὰ πηδοβλάσει. Βαρὺ ἀπὸ τὸν κάματο τῆς ἡμέρας, ὡς τόσο, τὸ κορμί δὲν ὑπάκουε στὸν φόβο.

—Τί τρέχει; ἐρώτησε μέσα στὸ σκοτάδι. Καὶ τότες ἄκουσε τὴ φωνὴ τοῦ παπποῦ:

—Γιάννη! Μωρὲ Γιάννη! Παραγιέ! 3)

Σύγχρονα ἡ θύρα τῆς κἀμαρᾶς του ἀνοίχτηκε καὶ πῆρε τὸ μάτι του τὴν ὄσπρη νυχτική τοῦ πατέρα του πού διευθυνόταν στὸ μπαλκόνι.

—Τί τρέχει, μπαμπά;

—Βρέχει, δὲν ἀκοῦς;

‘Ο Μάρκος πετάχτηκε ἀπὸ τὸ κρεβάτι, ἤθελε δὲν ἤθελε. Ὅχι πὼς τὸν ὑποκρέωνε κανένας, παρὰ νὰ, τὴ στιγμή πού ἄλλοι παθαίνονταν, αὐτὸς δὲν εἶχε καρδιά νὰ κάθεται ξαπλωμένος καὶ νὰ κάνει πὼς κοιμάται. Βγῆκε στὸ χαγιατί 4). Εἶδε τὴ σκοτεινὴ σιλουέτα τοῦ παπποῦ πού εἶχε ἀνοιγμένα διὰπλατα τὰ σιδερένια φύλλα τοῦ μεγάλου ἀνατολικοῦ παραθύρου καὶ ἀπάντεχα νὰ τοῦ ἀποκριθεῖ ὁ παραγιός μέσ’ ἀπὸ τὴ νύχτα. Δυὸ Γιάννηδες εἶταν, ὁ ἕνας ὁ περιβολάρης, ὁ παραγιός ὁ

ἄλλος. Χοντρές στάλες πλατάγιζαν ἀπάνω στὰ φύλλα τῆς κληματαριάς. Σήκωσε τὰ μάτια. Ἄστραπές σπάθιζαν τὸ σκοτάδι.

—Βρὲ Γιάννη, ζῦπνα βρέ!

—Καλά, ἀφεντικό. Παγαῖνο νὰ τὸν ζυπνήσω: Εἶταν ἡ φωνὴ τοῦ Μπαρμπαγιάννη πού εἶχε ἀνοιγμένο κι αὐτὸς τὸ παράθυρο τῆς κἀμαρᾶς του ἀπάνω ἀπὸ τὸ πλυσταριό. ‘Ο Μάρκος ἄκουσε τὶς πατημασιές του ἀπάνω στὸ λιθόστρωτο πού παράλληλα στὸ μικρὸ περιβόλι ὄδηγοῦσε στὸν μπινιά 5) κι ἀπὸ κεῖ στὸ ὑποστατικό.

—Ποῦ βρέχει πιότερο, πατέρα;

Εἶταν ὁ Παντελής, ὁ γιός τοῦ γενάρχη, πού ἐρωτοῦσε. Ἔτσι ἀπὸ τὸ δυτικό μπαλκόνι ἴσαμε τὸ ἀνατολικὸ παράθυρο μέσα ἀπὸ τὶς ἀνοιγμένες ἐσωτερικὲς θύρες τῶν δωματίων πηγαινοερχόταν ὁ δραματικός, ἐναγώνιος διάλογος πατέρα καὶ γιοῦ, τῶν ἀφεντικῶν. Γινόταν αὐτοσχέδιο συμβούλιο σὲ ποιὸ ἢ σὲ ποιά ἀπὸ τὰ τρυγημένα χτήματα ἐπρεπε νὰ κατευθυνθοῦν τὰ μουλάρια μὲ τὰ σωτήρια καρβόπανα καὶ τὶς τέντες, γιὰ νὰ σκεπαστεῖ ἡ ἀπλωμένη σταφιδα. Ἄκουστηκε δυνατὸ χτύπημα. Εἶταν τὸ χτυπητήρι τῆς πορτάρας τοῦ ἀμαξοστάσιου ἀπὸ τῆ μεριά τοῦωματίου τοῦ Μάρκου.

—Ποιός εἶναι;

—Ἐγώ, ὁ Σάββας. Ἦφερα 6) καὶ τὸ μουλάρι μου.

—Μπράβο. Ἔλα νὰ φορτώσετε πανιά. Γλήγορα.

Βγῆκε ἡ μαγερίσσα ἡ Ἄρχοντοῦλα καὶ τοῦ ἀνοίξε. Εἶταν τώρα μαζεμένοι ὄλοι στὴν αὐλὴ τοῦ ἀμαξοστάσιου καὶ φόρτωναν πανιά, τέντες καὶ ὅ,τι ἄλλο χρειαζούμενο ἀπάνω στὰ μουλάρια. Κάπου κάπου τὰ ζωντανὰ τ’ ἄκουες πού χτυποῦσαν τὶς πλάκες μὲ τὶς ὀπλές τους. Καὶ στὸ τέλος ἡ προσταγὴ τοῦ ἀφεντικοῦ:

—‘Ο Γιάννης, ὁ παραγιός, νὰ τραθήξει μάνι μάνι γιὰ τὸ Μάλκατζα. ‘Ο Μανώλης γιὰ τὰ Μενταλάνια. Κι ὁ Σάββας γιὰ τὰ Κιούπια. Βγοδώνετε!

Τέτοιες ἐναγώνιες νύχτες τὸ παιδί, ὁ Μάρκος, ἐνοιωθε βαθιά πόσο εἶταν ἀνήμπορο νὰ βοηθήσει. Σώπαινε τεντώνοντας τ’ αὐτιά στὸν παραμικρὸν ἤχο. Ἄναλογιζόταν πόσο δύσκολη εἶταν γιὰ τοὺς μεγάλους ἡ ζωὴ. Κάθε στάλα βροχὴ πού ἐσκαγε ἀπάνω στὰ φύλλα ἢ στὰ παραθύρια εἶταν κ’ ἓνα σπειρί πού ἐπεφτε στὰ φρένα του, σπόρος πού μὲ τὰ χρόνια κάρπισε κάνοντας τὴν ἐκφραση τῶν ματιῶν του στοχαστικὴ καὶ σοβαρὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα του. Οἱ πατημασιές τῶν μουλαριῶν καὶ τῶν παραγιῶν ὄζω στὸ καλντιρίμι, μιὰ δυὸ φωνές ξωμάχων πού πηλαλοῦσαν νὰ γλυ-

τώσουν ὅ,τι εἶταν βολετό ἀπὸ τὴ βροχὴ πού κάποτε παράσερνε ὀλόκληρες σειρὲς καρπὸ ἀπλωμένο στὰ σεργιά. 7) Καὶ ὅστερα πάλι ἡουχία. Τὸ τέλος τοῦ δράματος. Ὅταν ὡς τόσο ἐπαίρνε νὰ θαμποχαράζει, ἡ κούραση δὲν ἀργούσε νὰ ξανασφαλῆσει τὰ ματόφυλλα τοῦ Μάρκου.

Τὸ πρῶτ' ὄλων οἱ ὄψεις εἶταν κατσοφιασμένες, τὰ πρόσωπα τῶν μεγάλων χαρακωμένα ἀπὸ τὴν ἔγνοια τῆς νύχτας. Μαγεύρισα καὶ περβολάρης χαμῆλωναν τὸ κεφάλι, μὴν ἐρεθίσουν μὲ τὸ ἀνάθλημα τοῦ ὑποτακτικοῦ τὰ ὑπεύθυνα ἀφεντικά πού τύχαινε νὰ μπαينو-βγαίνουν ἀπὸ τὸ μαγεριὸ στὸ περιθόλι, στὴν ἀποθήκη μὲ τὶς σοδεῖες. Ὁ Παρασὸς πῆγαινε νὰ βγάλει τὸ χρειζόμενον ἀλεύρι γιὰ τὶς ζυμῶτρες, νὰ ζυμώσουν τὸ σταρόψωμο, νὰ τὸ φουρνίσει ὁ Μπαρπαγιάννης, νὰ μοσχοβολῆσει ὁ τόπος, ὥσπου νὰ γυρίσει ὁ παραγιὸς νὰ τὸ φορτώσει γιὰ τ' ἀμπέλια μαζί καὶ τὴν ἀποδέ-λοιπη κουμπάνια, 8) νὰ φάει ἡ ἐργατιά.

— Ἄραγε νάκανε πολλὴ ζημιὰ ἡ βροχὴ; εἶπε σιγαλόφωνα ἡ μαγεύρισα ἀποθέτοντας

ἀπάνω στὸ τραπέζι τὸ κουπάκι τὸν καφέ γιὰ τὸν Μπαρπαγιάννη.

— Ἰσαμε τὸ μεσημέρι θὰ τὸ μάθωμε. Νὰ πιὸ τώρα τὸν καφέ μου, νὰ πάω ν' ἀνάψω τὸ φούρνο.

— Δὲν κατάφερα νὰ ξανακλείσω μάτι: συνέ-χισε ἡ μαγεύρισα, πού ἡ ἀγρύπνια τὴν εἶχε κάνει ὀμιλητική. — Ἐοῦ μπόρεσες νὰ ξανα-κοιμηθεῖς;

— Ἀπὸ τέτατα εἶμαι συνηθισμένος. Εἶδανε ἄλλα κι ἄλλα τὰ μάτια μου τόσα χρόνια! Ἔστωσε αὐτὶ κατὰ τὴ δεσπέντσια: 9) — Σῶπα κ' ἔρχεται ὁ κύριος!

Ἔτσι, στὴν ὑλικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀφέντη, τὴν ὡς τόσο σὲ δύσκολες περιστάσεις συννεφια-σμένη ἀπὸ τὴ φροντίδα γιὰ τὸ σύνολο τοῦ σπιτικοῦ, ἀνταποκρινόταν διακίτικὴ καὶ σιω-πλὴ ἡ ἐγκαρτέρηση τῶν ταπεινῶν. Ὡς πού νὰ ξεκινήσουν ἐπὶ τέλους τ' ἀφεντικά γιὰ τὸ μαγαζὶ, νὰ μάθουν τὰ νέα γιὰ τὴν ἔκταση τῆς ζημιᾶς.

ΠΑΥΛΟΣ ΦΛΩΡΟΣ

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

1) πῶς σοῦ φαίνεται; Ὁ τύπος «σὲ φαίνε-ται» κ.ο.κ. συνηθιζόταν στὴν ἀμπελοπολιτεία, τὸν Βουρλά (ἢ: τὰ Βουρλά) τῆς Ἰωνίας, ὀ-πως καὶ στὴ Λέσβο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη.

2) Βουνό, χίλια μέτρα ὕψος, δίκροφο, ἀνά-μεσα Βουρλά καὶ Σμύρνη.

3) Στὸν Βουρλά ἔλεγαν παρακώρη (ἀντὶ γιὰ ὑπέρητρα καὶ «δοῦλα», καθὼς τὴν ἔλεγαν οἱ Σμυρναῖοι). Παραγιὸς ἦταν ὁ ὑπάλληλος πού φρόντιζε τὰ ζωντανά, μετάφερενε στὰ χτήματα τὰ σύνεργα, κουβαλοῦσε στὸ σπιτικὸ κληματό-βεργες καὶ καυσόξυλα γιὰ τὸ φούρνο καὶ τὸ πλυσταριὸ κλπ. Τὸν λέγανε καὶ «κοπέλι».

4) Ὁ φαρδὺς χῶρος στὸν ἀπάνω ὄροφο τοῦ ἀρχοντοσπιτοῦ ἀνάμεσα στὰ δωμάτια. Κλειστός βέβαια, ἐσωτερικός. Ὁ ἀντίστοιχος χῶρος πῆς «ἀλλῆς» τοῦ ἰσογείου.

5) Τετραγωνικὸ, συμπαγὲς κτίσμα πού ἐρη-σίμενε γιὰ ἀποθήκη τῆς σοδεῖας: κρασιά, ξύδι, τίσιπορο, ρακί, σιτάρι, κριθάρι, τουρσιά, ἐλιές κ.ἄ. Ὅ,πᾳ παραγόταν στὸ σπιτικὸ ἢ στὰ χτή-ματα καὶ προοριζόταν γιὰ τὸ σπιτικὸ καὶ τὴν ἐργατιά.

6) Στὴν Ἰωνία ἔλεγαν ἡφερα, ἡδερα κ.ο.κ.

Νομίζω ὅτι ὁ φθόγγος -η εἶναι ὁ λεπτὰ στὴν ἀρχαιότητα προφερόμενος φθόγγος ἔψιλον.

7) Τὸ ἄλωνι, ὁ χῶρος δίπλα ἢ μέσα στὸ ἀμ-πέλι ὅπου ἀπλώνανε τὰ σταφύλια γιὰ νὰ ξερα-θοῦν στὸν ἥλιο. Σεργὶ εἶναι ἡ τούρκικη λέξη sergi = προθήκη, ἔκθεση καὶ κατ' ἐπέκταση: ἀπλωμα.

8) Ἡ προμήθεια γιὰ τὸν σπασμὸ τῶν ἐργα-τιῶν, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, τῶν τρυγητάδων, στὰ ἀμπέλια. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Γενοβέζων: Cumprania, Compragnia. Ἴσως μίθλας ἀπὸ τὴ ρωμαϊοκρατία καὶ τὴν κατοπινὴ βυζαντινὴ πε-ρίοδο.

9) Ὁ χῶρος ἀνάμεσα ἐσωτερικὴ αὐλὴ τοῦ ἰσογείου καὶ μαγεύριο, ὅπου πιανοθήκη, ἐρμά-ρια γιὰ σοδεῖες, κελάρια. Ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ dispensa, κελάρια. Στὴν Ἰωνία ἐξοῦσαν 1280—1400 Γενοβέζοι. Σήμερα, τὸ κελάρη ἢ τὴ δε-σπέντσια (ῥαβία, ἀφομοιωμένη, ἐξελληνισμένη λέξη), οἱ ξενομανεῖς τῆς Ἀθήνας, πού ἀποβαρ-βάωσαν πτὴ γλώσσα, τὰ λέγουν «ὀφρίδες», κα-θὼς λέγουν τὸν πρόδρομο «χάλλ» καὶ ἄλλους βαρβαρισμοὺς ὧν οὐκ ἔστι τέλος.

Π. ΦΛ.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

Με μεγάλη θλίψη θά σᾶς μιλήσω γιά τή βα-
θειά καί ἀνεξίτηλη θήμηση τοῦ μοναδικοῦ καί
ἀκριβοῦ μου φίλου, πού τόσο σκληρὰ τόν ἀρπα-
ξε ἡ μοίρα ἀπό ἀνάμεσά μας καί στέρεσε μέ
τὸ θάνατό του, τὸν πρόωρο καί ἄδικο, τὸν κό-
σμο ὀλόκληρο ἀπὸ μιὰ ἐξαίρετη μορφή τῆς
μουσικῆς κ' ἐμᾶς, πού εἶχαμε τὸ προνόμιο νὰ
εἶμαστε φίλοι του, ἀπὸ μιὰ θεομὴ καί μεγάλη
καρδιά. Ἄν ἦταν νὰ διᾶλεγα ἕνα ἐπιτύμβιο
γιά τὸν τάφο του θά χάραζα μέ χρυσᾶ γράμ-
ματα τοῦτα τὰ λόγια τοῦ Πυθαγόρα: «Ἐπεδί-
ωξες τὴν χειραφέτησιν τῆς ψυχῆς σου προβαί-
νων εἰς ἐκλογὴν ἀλλὰ ἐσκεμμένην καί ἔμφο-
να, οὕτως ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃς τὸν θρίαμβον
τοῦ ἀρίστου πού ὑπάρχει μέσα σου: τοῦ Πνεύ-
ματος.»

Θά ἤθελα τώρα νὰ ξεφυλλίσω παλιές σελί-
δες ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς ζωῆς μου καί ν' ἀν πο-
λήσωμε μαζί χρόνια πού φαίνονται σήμερα τό-
σο παλιά, τόσο ξεθωριασμένα.

Μέσα στὰ ἀχνὰ δειλινὰ τῆς ζωῆς ξεπρόβαλε
μιὰ μέρα ἕνα λαμπερὸ κ' ὀλοκάθαρο ἀστέρι,
ἕνας ἔφηβος μέ χρυσοστόλιστη ψυχὴ, μιὰ μορ-
φή ξεχωριστὴ καί μέ βῆμα σταθερὸ γεμᾶτο αὐ-
τοπεποίθηση ὀρθώθηκε μπροστά μου. Τὰ φιλό-
ξενα βουνὰ τοῦ Κυπριακοῦ Ὀλύμπου δέχτηκαν
τὰ πρῶτα φτερουγίσματα τῆς εὐγενικῆς ψυχῆς
του. Τὸ πέρασμα τοῦ ἀπὸ τὰ δάσος τῶν Πλα-
τρῶν ὅπου ἔκτισε μιὰ ἄμορφη φωλιά μεταμόρ-
φωσε τὸ ὠραῖο βουνὸ σὲ νέο Κυθαιρῶνα. Τὰ
βράδια σὰν περνοῦσε κανεὶς ἀπὸ τὸ σπίτι του
κοντὰ, πού ἦταν πλεγμένο στὰ λουλούδια καί
στὰ δέντρα, πάντα ἀκουγόταν μιὰ γλυκεῖα
μουσικὴ. Περνοῦσε ὅλες τὶς ὥρες του χαϊδεύ-
οντας τὰ πληκτρα τοῦ ἀγαπημένου του πιάνου.

Τότε ἦταν πού γνώρισα τὸν εὐγενικό, τὸν
ξεχωριστὸ νέο, τὸν Γιάννη Χρήστου. Τότε ἦ-
ταν πού δέθηκε ἡ ζωὴ μας μέ μιὰ φιλικὴ βα-
θειά καί σταθερὴ πού κράτησε ὅσο αὐτὸς ζοῦσε
καί πού ἡ θήμησή της μού γεμίζει πάντα τὴν
καρδιά, ἄσθηστη ὅσο καί ἐγὼ θά ζῶ. Στὴν
πρώτη μας συνάντηση σφίξαμε θεομὰ τὰ χέ-
ρια καί ἐνώσαμε τὴ σκέψη μας πάνω στὰ τόσα
κοινὰ ἐνδιαφέροντα: Δογοτεχνία, Μουσικὴ, Ψυ-
χολογία, κέφι, χορὸ, ἀγάπη γιά τὸ βουνὸ καί
τὸ δάσος. Ὅλα τ' ἀγαπούσαμε, ὅλα τὰ ἀγ-
καλιάζαμε μέσα στὴν ψυχὴ μας.

Στις ἀτέλειωτες συζητήσεις μας, πού σ' αὐ-
τὲς ἔπαιρνε πάντα μέρος καί ὁ ἐκλεκτὸς ἀδελ-
φός του Εὐάγγελος, κάναμε χίλιες δυὸ σκέψεις.
Σχεδιάζαμε πῶς θ' ἀλλάξαμε τὸν δρόμο τῆς
ζωῆς, πῶς θά κάναμε τοὺς ἀνθρώπους καλύτε-
ρους, πῶς θά δίναμε χαρὰ στὰ παιδιά, πῶς θά
δημιουργούσαμε ἕνα καλύτερο μέλλον γιά ὅλο
τὸν κόσμο πού ἦταν γύρω μας, Κάναμε ὄνειρα,
ὁ καθεὶς μας ξεχωριστὰ γιά τὸ δρόμο πού θά
τραβοῦσε στὴ ζωὴ του. Καί πάντα λέγαμε
πῶς ὅ,τι κ' ἂν συμβῆ οἱ τρεῖς μας δὲν θ' ἀπο-
μακρυνόμασταν ποτέ. Θὰ ἐνώναμε τὶς προσ-
πάθειές μας. Θὰ δίναμε τὰ χέρια, ὁ ἕνας νὰ
συμπαραστέκεται πάντα τὸν ἄλλο σ' ὅλες τὶς
δύσκολες στιγμές.

Ὁ Γιάννης πάντα μιλοῦσε μέ χαρὰ καί ἐν-
θουσιασμό γιά τὴ μουσικὴ. Δὲν ἤθελε ὅμως ἀ-
πὸ τὴν ἀρχὴ νὰ καταπιαστῆ ἀποκλειστικὰ μαζί
της, δὲν τὴν ἄφησε νὰ τοῦ κυριεύσῃ τὴν καρ-
διά ἀπὸ τὸ πρῶτο τις ραντεβού. Ἦθελε, μᾶς
ἔλεγε, νὰ ὀλοκληρώσῃ τὶς γνώσεις του σὰν ἔν-
θρωπος, νὰ συμπληρώσῃ τὰ κενὰ πού ἔνοιωθε
μέσα του. Νὰ καταπιαστῆ μέ τὶς ἐπιστῆμες
καί τὰ γράμματα καί ἀφοῦ θά ἔφτανε στὴν ὀ-
λοκληρωσὴ τότε θά τ' ἄφηνε ὅλα γιά ν' ἀφο-
σιωθῆ ὀλόψυχα στὸ μεγάλο του ἔρωτα, στὸ
μεγάλο του πόθο. Ν' ἀνακαλύψῃ καί νὰ προσ-
φέρῃ στὸν κόσμο τὶς πὸ λεπτεῖς, τὶς πὸ ἀπό-
κρυφες πτυχές τοῦ ἤχου.

Ἐνα ἀπ' ἐκεῖνα τὰ μακρυνὰ καλοκαίρια ἤλ-
θε μιὰ μέρα στὸ σπίτι μου μ' ἕνα ἐνθουσιασμό
πού ἔφθανε τὰ ὅρια τῆς ἐξαλλοσύνης καί μού
εἶπε πῶς ἀποφάσισε νὰ κἀνὴ τὴν πρώτη δοκι-
μὴ, νὰ συνθέσῃ κάτι δικό του, νὰ δοκιμάσῃ τὸ
χέρι του σὲ πᾶν ἐπιχειρηματικὸ πλάνο τῆς δημιουρ-
γίας. Ἦθελε ὅμως τὴ βοήθειά μου. Ἦθελε
νὰ τοῦ γράψω τὸ λιμπρέττο γιά μιὰ ἐλαφρὰ
ὀπερατικὴ σύνθεση. Δὲν ἀποχρόνως πῶς μού
μετέδωσε ἀμέσως τὸν πυρετώδη ἐνθουσιασμό
του. Μού εἶπε πῶς ἤθελε κάτι πού νὰ μιλοῦσε
γιά τὴν ἀγάπη, κάτι πού νὰ μιλοῦσε γιά τὴ
ψυχὴ, κάτι πού μπορούσε νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ἔμ-
πνευση γιά νὰ ἐξιδανικεύσῃ τὰ ἀνθρώπινα συν-
αισθήματα καί πάθη, νὰ τὰ μεταρσιώσῃ καί νὰ
τὰ βάλῃ στὸν κόσμο τοῦ ἰδεατοῦ, στὸν κόσμο
τοῦ οὐραίου. Κάθησα μερόνυχτα καί σὲ δυὸ
βδομάδες τοῦ παρουσίασα τὸ πρῶτο δοκίμιο.

Ήταν μιὰ ιστορία άπίθανη κι όμως θεώρησα πώς έκρυβε μέσα της όλα εκείνα τὰ στοιχεία που θά τόν βοηθούσαν να κάνη αυτό που τόσο πολύ ήθελε. Ήταν ή ιστορία μιās γυναίκας παντρεμένης, φαινομενικά εύτυχισμένης, μὰ που τραγόταν μέσα της από ένα άνικανοποίητο πάθος, από μιὰ άπέλειωτη αναζήτηση του τέλειου, του μεγάλου και του ώραιου. Ήταν μιὰ γυναίκα τόσο τίμια που δέν τολμούσε να έπεκτείνη την αναζήτησή της σε άλλους άνδρες, και άποφάσισε να δημιουργήση μέσα στη σκέψη της ό,τι ώραίο, ό,τι μεγάλο, ό,τι πέλειο, να του δώση μιάν υπερχόσμια μορφή και να τή αγαπήση με πάθος. Έτσι, όταν ήταν μονάχη της, περνούσε τις ώρες της δοσμένη ολοκληρωτικά σ' αυτό τó δραμα. Έτσι σιγά-σιγά άπομακρυνόταν ψυχικά από τόν άνδρα της, από τὰ παιδιά της, από τόν κόσμο της. Και άρχισε να τής δημιουργήται τó άγχος των τύψεων. Σιτή συνείδησή της βαρύνει τó πάθος της άπιστίας. Μέχρι που μιὰ μέρα, μη μπορώντας πια ν' άνθέξη σ' αυτό τó μέρος τής άμοιρίας της έδωσε τέμα στη ζωή της με τή χαρά ζωγραφισμένη στο πρόσωπό της γιατί επιτέλους θά ολοκληρωνόταν ή έπιθυμία της, ή τόσο δυνατή, να γίνη ένα με τó δραμα της. Αυτό τó βασικό μύθο προσπάθησε να δώση ό Γιάννης Χρήστου με μουσική σύνθεση. Τó δραμα τó άποκρυτάλλωσε σ' ένα θέμα μουσικά που άκουγόταν πάντα όταν ή γυναίκα βρισκότανε μοναχή της στη σκηνή. Κι' εκεί μέσα στους τόνους μιās μουσικής υπερχόσμιας και βαθειά μυστικαίστικής πλανιόταν ή σκέψη τής γυναίκας. Τή μουσική αυτή συνέθεσε. Τήν άκούαμε και τήν άπολαμβάναμε οί τρεις μας. Ήταν μιὰ άσκηση για τόν Γιάννη Χρήστου — ή πρώτη. Δέν ξέρω πόση σημασία είχε στην κατοπινή του δουλειά αυτό τó πείραμα. Έκείνο όμως που είναι βέβαια ήταν που έδωσε στον εαυτό του και σε μäs, που είμασταν πλάι του, τήν πεποίθηση πως γεννιόταν ένα μεγάλο άστέρι στο στερέωμα τής μουσικής σύνθεσης.

Τὰ καλά, τὰ ξένοιαστα χρόνια πέρασαν. Φύγαμε και οί τρεις μας γεμάτοι έλλπίδες και σχέδια για να σπουδάσουμε τις έπιστήμες που ό καθένας μας διάλεξε. Ό Εύης καταπιάστηκε με τή Ψυχολογία. Έγινε μαθητής αργότερα του μεγάλου καθηγητή Γιούγκ, και πριν να σκοτωθή σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα τó 1956 άφησε ένα έξαιρετο βιβλίο που άποτελει άνεκτίμητη συμβολή στην έπιστήμη πής Ψυχολογίας

με τόν τίτλο «Ό λόγος τής Ψυχής». Ό τραγικός θάνατος του άδελφού του τόν έκανε άκόμα πιο πολύ να καταπιαστή με τήν μεταφυσική. «Αυτός ό θάνατος» μου έλεγε έπειτα, «με δίδαξε πολλά. Θά μου επηρεάση όλη τήν κατοπινή ζωή και σκέψη.» Ό Γιάννης καταπιάστηκε με μελέτες στα οικονομικά. Και τó 1948 πήρε τó δίπλωμα που από τó Πανεπιστήμιο του Καϊμπριτζ σαν Οικονομολόγος. Έγώ σπούδασα στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου. Τó καλοκαίρι που τελειώσαμε τις σπουδές μας ήρθε και με βοήθη στο σπίτι μου και μου έφερε όλα του τὰ βιβλία, που τὰ φυλάω πάντα. Και με τó γέλιο που και τόν εγκάδιο τρόπο του μου άνήγγειλε πώς τώρα ήταν καιρός πια να καταπιαστή με τήν πρώτη και μοναδική του άγάπη. Παράλληλα με τις οικονομικές μελέτες ό Γιάννης μελέτησε Φιλοσοφία και πήρε τó δίπλωμά του και σ' αυτό τó θέμα γιατί τόν ενδιέφερε πολύ βαθειά. Η σπουδή αυτή, κάθε άλλο παρα έπεισοδιακή, άφορούσε τó επίκεντρο του ενδιαφέροντος του στον κόσμο και στάθηκε ή άφετηρία κι' ή γενεσιουργός αίτια του κατοπινού δημιουργικού έργου που. Γιατί ό Γιάννης Χρήστου πίστευε ακράδαντα πως μόνο από άκατανίκητη έσωτερική άναγκαιότητα θεμελιωμένη σε φιλοσοφικές - μεταφυσικές βάσεις είχε νόημα να έπιχειρή κανείς να δημιουργήση τέχνη. Παράλληλα με τις σπουδές αυτές σπούδασε στο ίδιο χρονικό διάστημα σύνθεση με τόν περίφημο Καθηγητή Χάινς Φέρντιναντ Ρέτλιχ, που ήταν μαθητής του Άλφραν Μπέργκ. Τó 1950, αφού έζησε για ένα χρόνο στην Ίταλία και παρακολούθησε μαθήματα στην Άκατέμια Μουσικάλε Τσιγιάννα στη Σιέννα ήλθε και με βοήθη στο Λονδίνο. Μου άνήγγειλε με μεγάλη χαρά πως στις έπόμενες μέρες θά δινόταν από τήν Λάντον Φιλαρμόνια Όρχεστρα, με τήν διεύθυνση του Άλεξ Σιέρμαν, ή πρώτη έκτέλεση του πρώτου του έργου με τίτλο «Η Μουσική του Φοίνικος». Ήθελε να πάμε μαζί στο θέατρο τής Όπερας του Λονδίνου Κόβεν Γκάρντεν για να παρακολουθήσουμε τήν έκτέλεση του έργου του. Ήταν για μένα μιὰ άπόλαυση και μιὰ ικανοποίηση ήθική γιατί πίστευα από παλιά πως ό Γιάννης Χρήστου θά έδινε μιὰ μέρα στον κόσμο κάτι τó συνταραχτικό, κάτι που θά τάραζε τὰ ήσυχα νερά τής τότε συμβατικής άκόμη μουσικής δημιουργίας. Τó έργο είναι γραμμένο σε δωδεκάφθογγο σύστημα έπεξεργάζεται ένα σύντομο χρωματικό θε-

ματικό μοτίβο που ακούεται σε συνεχείς μετασχηματισμούς του εαυτού του — ανανεώνεται όπως ο μυθικός Φοίνιξ—. Παράλληλα όμως κι' ή συνολική μορφή του έργου ακολουθεί αυτό που θ' αποκαλέσει αργότερα ο συνθέτης «διάγραμμα «Φοίνικος», δηλαδή, αρχή — εξέλιξη προς το δράμα (κορύφωμα) — επάνοδος στο τέλος/αρχή. Το τέλος επαναφέρει ακριβώς την αρχή συμβολίζοντας την αναγέννηση του Φοίνικος.

Μετά από την παράσταση που ήταν ένας πραγματικός θρίαμβος, όπου όλο το θέατρο ξεσηκώθηκε και χειροκροτούσε αδιάκοπα για 20 λεπτά της ώρας, φύγαμε με το Γιάννη και περπατήσαμε για πολλές ώρες στους δρόμους του Λονδίνου. Μιλούσαμε αδιάκοπα για το έργο του, για τις σκέψεις που είχε για άλλα έργα που τὰ ήθελε πὸ μεγάλα, πὸ πολύπλοκα. «Έβλεπα πὸς είχε ἦδη ἀρχίσει νὰ μπαίνει μέσα σὲ καινοφυσικούς χώρους πὸν ἀγγίζανε πὰ ὅρια τοῦ μεταφυσικοῦ. Ὅταν τὸν ρώτησα τί τὸν ὤθησε νὰ γράψῃ τὴ μουσικὴ τοῦ Φοίνικα μὲ εἶπε: «Θέλησα ἀπὸ μέσα στὸ Σύμπαν νὰ πιάσω μὴ φύχτα ἦχο νὰ τοῦ δώσω ἔκφραση, νὰ τὸν κυλήσω ἀπὸ βουνά, ποτάμια καὶ λίμνες καὶ χώρους ἀπέραντους καὶ νὰ τὸν φέρω πάλι ἐκεῖ ἀπ' ὅπου τὸν ἔπιασα. Θέλησα τὸ δρόμο αὐτὸ τοῦ ἦχου νὰ τὸν κάνω ἕνα ἀδιάκοπο καλασμό, νὰ κυλᾷ, νὰ τρέχῃ, νὰ διαμορφώνεται, νὰ ἀπομορφώνεται καὶ νὰ γίνεται τελικὰ ἕνα μὲ τὸ Σύμπαν.» Αὐτὸ ἀποτελέσει καὶ τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία στήριξε τὸ δράμα τοῦ γιὰ τὴ μουσικὴ του δημιουργία.

Ὅπως εἶπε, πολὺ αργότερα, μετὰ ἀπὸ δημιουργικὴ ἐργασία πολλῶν χρόνων, «Στὸ ἔργο μου, στὸν τομέα τῆς μουσικῆς ἀσχολήθηκα μὲ βασικὰ προβλήματα γενέσεως, πολλαπλασιασμοῦ, ἐλέγχου καὶ τελικῆς σύνθεσης τοῦ μουσικοῦ καὶ παραμουσικοῦ ὕλικου. Ἔτσι ἀπὸ τὴ μὴ μεριὰ ἔφθασα κοντύτερα, νομίζω, ἔστω κι' ἐλάχιστα, στὴ συνειδητοποίηση τοῦ πόσο ἀνελέητο, ποικίλο, ἀπείρως πολύπλοκο, φευγαλέο ἀλλὰ κάποτε-κάποτε κι' ἀπείρως ἀπλὸ εἶναι τὸ παγκόσμιο φαινόμενο τῆς γενέσεως τῶν σχηματισμῶν. Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἔφθασα πολὺ πὸ κοντὰ στὸ ν' ἀντιληφθῶ τὸ τεράστιο μέγεθος τῆς ἀσημαντότητας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ ὅταν δὲν συσχετίζεται, μὲ τὸ σωστὸ νόημα πρὸς τὸν πρῶτο καὶ τελευταῖο συντελεστή: τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα».

Στις ἀρχὲς τοῦ 1956 παντρεύτηκε τὴ Θηρε-

σία, τὸ γένος Χωρῆμη ἀπὸ τὴ Χίο, πὸς ἔγινε ἡ στενὴ φίλη του, βοηθὸς που σ' ὅλη του τὴ δράση καὶ στήριγμά του σ' ὅλες τὲς δύσκολες στιγμὲς, καὶ πὸς χάθηκε στίς 24.1.70 ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτοκινητιστικὸ δυστύχημα πὸς στέρησε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὲς ἰσχυρότερες δημιουργικὲς φυσιογνωμίες τοῦ αἵματός μας. Ἀπέκτησαν τρία παιδιά τὴν Μαρίνα, τὴν Ἀλεξάνδρα καὶ τὸν Εὐάγγελο. Ἔως τὸ 1960 ζοῦσαν ἐναλλάξ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ στὴ Χίο, ἀλλὰ τὸ 1960 ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στὸ Κοντάρι τῆς Χίου, δύο χιλιόμετρα πρὸς Νότο τῆς πρωτεύουσας τοῦ νησιοῦ. Στὸ σπίτι τους, μέσα σ' ἕνα μεγάλο κτήμα, ἐγκαθιστᾷ τὴ μεγάλη του βιβλιοθήκη (κυρίως βιβλία φιλοσοφίας, θερησκιολογίας, ἀνθρωπολογίας, ψυχολογίας, μαγείας, πνευματισμοῦ, προϊστορίας καὶ πρωτογόνων πολιτισμῶν, ἱστορίας, λογοτεχνίας, τέχνης καὶ μουσικῆς) καθὼς καὶ τὲς καλλιτεχνικὲς του συλλογές. Ἀπερίσπαστος, μπορεῖ νὰ συγκεντρώνεται καὶ νὰ συνθέτῃ ἀκατάπαυστα, ἀπὸ τὰ ξημερώματα ἕως πὴ βαθεῖα νύχτα, μὲ ἀσυνήθιστη ἐνταση διαβάζοντας φιλοσοφία, σκεπτόμενος σὲ ἀπόλυτη μόνωση, καὶ καταγράφοντας τὲς μουσικὲς ἰδέες πὸς προκύπτουν ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ του θεώρηση. Ταξιδεύει κατὰ διαστήματα, καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ἐγκαθίσταται καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου περνᾷ ὅλο καὶ μεγαλύτερο ποσοστὸ το ὕχρονου του, ἐγκαταλείποντας τελικὰ τὴ Χίο μετὰ τὴν ἀπαλοτριώση τοῦ κτήματός του γιὰ κατασκευὴ τοῦ ἀεροδρομίου, ἕνα χρόνο πρὶν πεθάνῃ. Στὸ μετὰξὺ, σκέπτεται νὰ χτίσῃ τὸ σπίτι του σ' ἕνα κτῆμα στὴ θέση Σπάρδοζα Μεσογείων, πάνω σ' ἕνα λόφο ἀνάμεσα Λιόπεσι καὶ Σπάτα, ἀλλὰ δὲν προλαβαίνει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιο αὐτό.

Σ' ὅλη του τὴ ζωὴ κρατήθηκε θεληματικὰ μακριὰ ἀπὸ κάθε ἐπίσημη ἐκδήλωση, θέση, ἢ ἀρμοδιότητα. Κλεισμένος στὸν ἑαυτὸ του, εἶχε ἐντούτοις ἀνοίξει ἕνα πλατὺ παράθυρο στοὺς φίλους του, κι εἶχε ἀγαπήσῃ ξεχωριστὰ τὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα, μολονότι τὸ ἐξωτερικὸ μποροῦσε νὰ τοῦ προσφέρει πολὺ περισσότερες ἐπαγγελματικὲς εὐκαιρίες. Ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἐδίσταζε νὰ δώσῃ τὰ ἔργα του γιὰ ἐκτέλεση, δίσκους, ἢ ἐκδοσὴ μὲ τὸ φόβο ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ ἐμπιστευθῇ τὴν τόσο ἰδιαίτερη μουσικὴ του σ' ὅποιον δὲν εἶχε τὴν ἀνάλογη φιλοσοφικὴ καλλιέργεια καὶ κατανόηση τοῦ ἀσυνήθιστου κόσμου του. Μόνον πὰ ἐντελῶς τελευταῖα ἕνα

ἢ δύο χρόνια τῆς ζωῆς του ἄλλαξε κάπως στάση, μιά και οἱ ἐπιτυχίες ἀπὸ ἐκτελέσεις ἔργων συσσωρεύονταν και ἔβλεπε ὅτι ὄλο και περισσότεροι μπορούσαν νὰ πλησιάσουν μὲ τὸ σωστό πνεῦμα τῆς ἀπόψεως του. Ἔτσι εἶχε υπογράψει τελευταία ἓνα εὐμενέστατο συμβόλαιο γιὰ ἔκδοση πολλῶν προσφάτων ἔργων του στὴν Ἀμερική και Ἀγγλία, και παράλληλα ἔκδοση δίσκων. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, τὸ σύστημα συνθέσεως πού εἶχε διαπλάσει σιγά-σιγά, εἶχε φθάσει τελευταία σὲ μιὰ ὀριμότητα, εὐελιξία και ἄνεση τέτοια, πού τοῦ ἐπέτρεπε νὰ συνθέτῃ ὅπως ἀκριβῶς ἤθελε και μὲ πρωτοφανῆ ταχύτητα. Ἔτσι ἦταν ἀνοικτὸς μπροστὰ του ὁ δρόμος γιὰ σύνθεση πλήθους μικρῶν και μεγάλων ἔργων σὲ ἀπίθανα σύντομο χρονικὸ διάστημα και ἀκριβῶς πῆ στιγμή αὐτὴ τῆς δημιουργικῆς αὐτῆς εὐφορίας, ἢ σταδιοδρομίας του κόπηκε τόσο ἀπτότομα. Κατὰ περίεργη σύμπτωση, τοὺς τελευταίους μῆνες εἶχε μιὰ προαίσθηση πὼς ἡ ζωὴ του θῶταν σύντομη, και ἔλεγε συχνά πὼς βιαζόταν νὰ προλάβῃ νὰ γράψῃ τὴ μουσικὴ πού στοὺ πολλὰ λίγο διάστημα πού τοῦ ἔμενε.

Ἀπὸ τῆς πρώτης, παιδικῆς ἀκόμη, ἀπόπειρῆς του νὰ γράψῃ μουσικὴ ἕως τὴν ἡμέρα τοῦ τραγικοῦ θανάτου του σὲ ἡλικία μόλις 44 ἐτῶν, τὴν 8η Ἰανουαρίου 1970, ὁ Γιάννης Χρήστου ἀκολούθησε, μ' ἀσυγκράτητη προσήλωσι, μιὰ τεντωμένη, ἀμειλίκτη ἀνοιχτα στὴν τέχνη του, πού τῆς δόθηκε μ' ὄλο του τὸ εἶναι. Ἡ ἀνοιχτα αὐτὴ ἦταν σὰν νὰ τὸν ὀδηγῆ σ' ἓναν μοναδικὸ στόχο, σ' ἓνα λαμπερὸ ὄραμα, πού γινόταν ὄλο και πῶ δυνατό, πῶ ἐπατακτικό, πῶ ἀναπόφευκτο ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, και πού προσδιώριζε πέρα γιὰ πέρα ὅλη πού τὴν κοσμοθεωρία και ὅλη του τὴ δημιουργικὴ δράση. Μ' ὄλο πού στὴν ἀρχὴ τὸ ὄραμα δὲν εἶχε ἀκόμη διαγραφῆ μὲ τὴν ἀκριβεία και δὲν εἶχε ἀκόμη συνειδητοποιηθῆ σ' ὅλες του τῆς λεπτομέρειες και σ' ὄλο του τὸ βάθος, ἀσκούσε μολαταῦτα πάνω του μιὰ ἀκατανίκητη ἔλξη και τοῦ ἔδειχνε μ' ἀναπότρεπτη συνέπεια τὸ δρόμο πού ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ. Μποροῦσε ἔτσι νὰ συγκεντρώνεται πάνω σ' αὐτὸ ἀτέλειωτες ὥρες κάθε μέρα: ὁ κύριος ὄγκος τοῦ μόχθου πού διαχετευόταν σὲ πικρὴ σκέψη, σὲ ρεμβασμὸ και ὀνειροπόληση φαινομενικά, ἀλλὰ στὴν οὐσία σὲ σκληρὴ νοητικὴ ἐπεξεργασία τῶν κεντρικῶν ιδεῶν πού θὰ ὀλοκληρώναν τὴν πορεία πρὸς τὸ ὄραμα, πλαισιωμένες ἀπὸ ἀφάνταστες σὲ

πλοῦτο και ἔνταση μουσικῆς εἰκόνας πού δὲν ἦταν τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ μετάφραση τῶν ιδίων αὐτῶν ιδεῶν στὸν κόσμο τῶν ἤχων. Τὸ δούλεμα τῶν ἐγγυῶν αὐτῶν μποροῦσε νὰ πάρη βασιανιστικῆς διαστάσεις, καθὼς διαρκούσε ὥρες, μέρες, μῆνες καμμιὰ φορὰ. Τελικά ὅμως ξεκαθάριζε κάποτε και ἔφτανε στὴν κρυσταλλικὴ διαύγεια πού ἔπειθε πέρα γιὰ πέρα γιὰ τὴν ἀπόλυτη δικαιολόγησή τους, γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ τους συνοχή, και γιὰ τὴ δύναμή τους νὰ στηρίζουν ὅλη του τὴ μουσικὴ, και ἄργότερα τὴ «μεταμουσικὴ» του σ' ὄλο τῆς τὸ πλάτος. Γιατὶ ὁ Γιάννης Χρήστου δὲν μποροῦσε νὰ δεχθῆ νὰ περιορισθῆ στὰ στενά πλαίσια τῆς παραδοσιακῆς ἀντίληψης τῆς μουσικῆς μὲ δοσμένους ἀπ' ἔξω φραγμοὺς κοινωνικοὺς, αἰσθητικοὺς και ὀργανωτικοὺς ἀκόμη: πῆ συναυλία μὲ ἐπίσημο ἔνδυμα και εἰσιτήριο, μ' ἀκίνητους και οὐδέτερους ἀκροατές, μὲ τῆς δεσμεύσεις τῆς αἴθουσας συναυλιῶν, τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, τῶν σολιστ τῆς βεντέτας, τῶν τυχόν συνεργαζομένων σκηνοθετῶν, ἡθοποιῶν, χορευτῶν, ἠλεκτρολόγων, ποιητῶν και ὄλων τῶν ἄλλων μ' ὅλες τους τῆς ἰδιοτροπίες και τῆς προκαταλήψεις. Τὸ τελικὸ προῖον τῆς τέχνης του τὸ ἔβλεπε, ὄλο και καθαρότερα, ἐλεύθερο ἀπὸ τέτοιου εἶδους συμβατικότητες, σὰν μιὰ σφιχτοδεμένη σύνθεση πλήθους παραγόντων: μουσικῆς, εἰκόνας, χρώματος, ὄχρησης, ἐνδύματος, ποίησης, σκηνοθετικῆς δράσης, φασισμού, συμμετοχῆς τοῦ κοινοῦ ὀλοκληρωτικῆς, συμβολισμοῦ, ἀνάτασης μέσα σὲ μιὰ ὀργανωμένη ἱεροτελεστία, ἔκστασης. Ὅλα αὐτὰ σὰν ἀπλῆς παραλλαγῆς και ἔρμηνειες μιᾶς και μοναδικῆς κεντρικῆς ιδέας πού ἀποτελεῖ τὴ φιλοσοφικὴ βάση πού ἔργου και τὴ δικαίωση τῆς ὑπαρξῆς του, και τὴν καταξίωση τῆς «μεταμουσικῆς» αὐτῆς. Κι' εἶχε ἀναμφισβήτητα τὴ δύναμη νὰ πραγματοποιήσῃ ἓνα τέτοιο ὄραμα ὁ Γιάννης Χρήστου, μὲ πῆ σίγουρη διαίσθησή του ἀλλὰ και τὴν ἀκριβῆ γνώση του σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς «μεταμουσικῆς» του. Πολλὸ περισσότερο ἀπὸ τῆς τεχνητῆς συνενώσεως στοιχείων τύπου βαγνερικοῦ «Gesamtkunstwerk» (συνολικοῦ ἔργου τέχνης) ἀπὸ τὰ σημερινὰ συχνὰ παρότερα «mixed media» (μικτὰ μέσα ἐπικοινωνίας) ἢ ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀνεύθυνα «Happenings» (συμβάντα) και ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες προσπάθειες (πού οὔτε τὴν πραγματικὴ σύνθεση τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιδηλώσεων πετυχαίνουν, οὔτε μποροῦν νὰ ἐλέγξουν μιὰ-μιὰ τῆς ἐπὶ μέρους αὐτῆς ἐκδηλώσεως και ἔτσι κυριαρ-

χοῦν ἴσως σὲ μία ἢ δύο ἀπ' αὐτὲς ἐνῶ οἱ λοιπὲς μένουں ἀνεξέλεγκτες), ἔχομε ἐδῶ μιὰ βαθεῖα συνύφανση ὄλων τῶν στοιχείων τῆς «μεταμουσικῆς» ὥστε νὰ δεθοῦν σ' ἓνα ἐνιαῖο ὄραμα, αὐτὸ πὸ ὑποβάλλει ὁ μῦθος κ' ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση: ἀκριβῶς ὅπως ὁ μῦθος στήριξε, σ' ὄλους τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς (Ἀρχαία Αἴγυπτος, Κίνα, Ἰνδία, Ἀρχαία Ἑλλάδα — π.χ. τραγωδία, — Χμέρ, Μάγια, κ.λ.π.) μιὰν ἐνιαῖα ἀντίληψη τῶν συνεργαζομένων τεχνῶν ἢ μᾶλλον τῆς ἐνιαίας τέχνης μὲ ἐπὶ μέρος σφιχτοδεμένα στοιχεία τῆς (μουσικῆ, λόγο, ὄρηση, ἐνδυμα κλπ.), ἔτσι καὶ στὸν Γιάννη Χρήστου ἡ ἐνιαῖα ἀντίληψη τῆς «μεταμουσικῆς» του πραγματοποιεῖ ἀναπότρεπτα γιὰ τὸν συμμετέχοντα (δὲν τὸν ὀνομάζομε πιά θεατὴ ἢ ἀκροατὴ), τὴν πελικῆ, ἐνιαῖα σύνθεση πὸ βασίζεται στὴν ἐνότητα τοῦ μῦθου ἀπ' τὸν ὁποῖον ξεπηδᾷ. Τὸ ὄραμα ὅμως εἶναι ἀκόμη πλατύτερο: στὸν ἐνιαῖο μῦθο, στὴν ἐνιαῖα φιλοσοφικὴ ἠἀντίληψη, στὴν ἐνιαῖα σύνθεση, ὁ Γιάννης Χρήστου προσθέτει ὀλόκληρη τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκτέλεσης, ἔξαναδημιουργημένη πᾶνω σὲ νέες βάσεις. Πέρα ἀπ' αὐτὰ, ὀραματίζεται μιὰ σειρά, ἓναν κύκλο ἀπὸ 130 ἔργα («Projects»), ὄλα στὸ ἴδιο πνεῦμα, δι' ἓνα ἰδιότερο εἶδος φεστιβάλ στὰ νότια τῆς Χίου, μὲ συμμετοχὴ προσκεκλημένων, ξένων, χωρικῶν, ὁποιοῦδήποτε θρεθῆ σπὴν περιοχῆ, ὅπου νὰ «παίζονται» τὰ ἔργα αὐτὰ — καθαρὴ «μεταμουσικῆ» στὴ σωστὴ ἀντίληψη καὶ στὸ πὸ κατάλληλο πλαίσιο. Κανένας συνθέτης στὸν κόσμο δὲν «ἔσχεδιάσε» ὡς τώρα μιὰ τόσο μεγαλεπήβολη, ἐνιαῖα σειρά 130 ἔργων μουσικῶν, πολὺ περισσότερο σύνθετων ἔργων μὲ σκηρικὴ δράση, ὀπτικὰ ἀνάλογα, χορὸ κλπ. διπλα στὴ μουσικῆ. Κανένας δὲν εἶχε τέτοια φαντασία, τέτοια δύναμη καὶ συνέπεια στὴ σύλληψη. Κι' ὅμως ὁ Γιάννης Χρήστου, διαθέτοντας κίβλας, λίγο πρὶν πεθάνει καὶ μιὰν ἐπιληρικὴ τεχνικὴ σύνθεσης καὶ σημειογραφίας ἐντέλως νέου εἶδους, ὄχι μόνον συνέλαβε τὴν ἰδέα αὐτῆ, ἀλλὰ καὶ προχώρησε δίνοντας μιὰ πρώτη διατύπωση στὸν καθένα ἀπ' τὰ 130 «ἔργα», καὶ μιὰ προχωρημένη μορφὴ σὲ 40 ἀπ' αὐτὰ, πὸ τὰ θεωροῦσε τελειωμένα. Τὰ ἔργα τοῦ κύκλου αὐτοῦ τὰ ὀνόμαζε «πρωτοεκτελέσεις» (proto-performances) ἢ «ἀναπαραστάσεις» («re-enactments») ὑπογραμμίζοντας τὸν ἔντονα τελετουργικὸ χαρακτῆρα τους καὶ τὴν ἀναφορὰ τους σὲ στοιχεῖα πρωτόγονων (προϊστορικῶν

ἴσως) ἱεροτελεστιῶν ἔξαναπλασμένα καὶ ἔξαναφυτεμένα μέσα στὴν ἐποχὴ μας. Γιατὶ πιστεῦε πὸς οἱ τεράστιες δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὲς πὸ ἀπελευθερώνουν τὸ ὑποσυνείδητό του σὲ στιγμὲς θρησκευτικῆς ἔξαρσης, ἔκστασης ἢ καὶ ὕστερίας ἀκόμη, δὲν ἔχουν παῦσει νὰ εἶναι ζωντανὲς καὶ μποροῦν νὰ ξαναβροῦν τὸν δημιουργικὸ ρόλο τους σ' ὄλη τὴν ἐκρηκτικὴ ρόμη του. Τέσσερα ἀπὸ τὰ «ἔργα» αὐτὰ («Ἡ Κυρία μὲ τὴ Στρυχνίνη», «Ἀναπαράσταση 1», «Ἀναπαράσταση 3», «Ἐπίκυκλος») ἔχουν ἐκτελεσθῆ ὡς τώρα, δίνοντάς μας τὸ μέτρο τῆς ἀλλαγῆς στὴ μουσικῆ ἀντίληψη πὸ βεῖσεται στὴ βάση τους, καὶ τῆς προφητικῆς θὰ λέγαμε, προοπτικῆς πὸ προσδιορίζουν. Τὸ ὄραμα τοῦ ὅμως ἔχει καὶ ἓνα δεύτερο σκέλος: ἔβλεπε σ' αὐτὴν τὴν ἀπόλυτη δυνατότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκη, νὰ συμπυκνώσῃ ὄλη τὴν προηγούμενη ἐμπειρία του, ὄλα τὰ εὐρήματά του, ἀκόμη καὶ πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τῆς «Ἀναπαραστάσεις» (κατάλληλα προσαρμοσμένες), σ' ἓνα τεράστιο συνολικὸ ἔργο, μιὰ «σύγχρονη ὄπερα» (πὸ δὲν θὰ εἶχε καμμιά σχέση μ' αὐτὸ πὸ ἀντιπροσωπεύει γιὰ μᾶς ἡ λέξη «ὄπερα») πὸν θὰ ἦταν τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του: τὴν «Ὀρέστεια», μὲ βάση τὴν Τριλογία τοῦ Αἰσχύλου, μεταφορισμένη στὴν ἐποχὴ μας. Τὰ τρία τελευταῖα χρόνια δούλευε ἀκατάπαυστα καὶ μ' ὄλη του τὴν ἔνταση πᾶνω σ' αὐτὸ τὸ ἔργο. Τὸ εἶχε οὐσιαστικὰ τελειῶσει μέσα στὸ μυαλό του. Ἡ πρώτη ἐκτέλεση ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ φέτος τὸν Ἀπρίλιο στὸ Λονδῖνο, καὶ πλῆθος ἄλλων ἐκτελέσεων σὲ τρεῖς ἡπείρους εἶχαν συμφωνηθῆ. Ἡ παράστασή του ἐτοιμαζόταν πυρετωδῶς, εἶχαν ἀρχίσει δοκιμὲς τμημάτων του, ὅταν ὁ θάνατος ματαίωσε κάθε δυνατότητα ν' ἀκουσθῆ: γιατί παρὰ τὸν ὄγκο τοῦ ὕλικου πὸν σώζεται λείπει τὸ κλειδί πὸν θὰ μᾶς ἔδειχνε πὸς συνδυάζονται τὰ τμήματά του μεταξύ τους, πρᾶγμα πὸν μόνον ὁ ἴδιος ἤξερε καὶ πὸν δὲν ὑπάρχει ἐλπὶδα ν' ἀποκατασταθῆ ἀπὸ ὁποιοῦδήποτε τρίτο.

Ἔτσι τὰ δύο σκέλη τοῦ μεγαλεπήβολου, τοῦ ἐκθαμβωτικοῦ αὐτοῦ ὀράματος, ζεμειναν ἀτέλειωτα. Τοῦλάχιστον ὅμως ἀπὸ τῆς «Ἀναπαραστάσεις» μερικὲς ἀκόμη εἶναι πιθανὸ πὸς θὰ μπορέσουν νὰ φτάσουν στὴν ἐκτέλεση, μὲ τὴν στοργὴ τῶν φίλων του κ' ἐρμηνευτῶν τοῦ δυσπρόσιτου ἔργου του, δίνοντας μιὰ ἀμυδρὴ ἔστω εἰκόνα τοῦ συνόλου.

Τὴν ἀνυπολόγιστη ἀπόβλεια ἀνισταθμίζει, μερικὰ τοῦλάχιστον, ἡ διαπίστωση πὸς ἡ ἀσυ-

νήθιση παραγωγικότητας του Γιάννη Χρήστου του επέτρεψε να γράφει ένα μεγάλο αριθμό από σημαντικά έργα συχνά μ' επιβλητικές διαστάσεις, που οδηγούν όλα, μεθοδικά, προς το ασύλληπτο δράμα που δεν πρόλαβε να πάρει σάρκα και όστα. Οι επερχόμενες γενεές έχουν έτσι μια βαρεία κληρονομία: να φροντίσουν το σωζόμενο έργο έτσι ώστε να φτάσει στην εκτέλεση, στην πλήρη κι' αυθεντική μορφή του, ανοίγοντας την πύλη προς το απροσπέλαστο δράμα. Οι τελευταίοι σταθμοί πριν απ' αυτό, άλλωστε, το έχουν πλησιάσει σε μεγάλο βαθμό: Το «Μυστήριο» (1955—56), βασισμένο σε μια αρχαία αιγυπτιακή ιεροτελεστία, που ο ίδιος το θεωρούσε το σπουδαιότερο έργο του πριν από την «Ορέστεια» ή Πράξη διά 12» (1966), κι' ακόμη περισσότερο ή σύντομη «Εναντιοδρομία» για μεγάλη δεχόστρα (1965—68), το τελευταίο αυτοτελές τελειωμένο έργο του (έκτός απ' την υπόκρουση στον «Οιδίποδα Τύραννο» και μερικές «Αναπαραστάσεις»), μάς οδηγούν στο κλίμα του δράματος και μάς επιτρέπουν να το άτενίσουμε, έστω κι' από μακριά, και να προαισθανθούμε την ανανεωτική του τόλμη, τις κοσμικές του διαστάσεις και την εκτυφλωτική ήτου λαμπρότητα.

Στις 2 του Γενάρη του 1970 περνούσα από την Αθήνα για το ταξίδι της Ανατολικής Αφρικής. Τηλεφώνησα στο Γιάννη όπως ήταν ή συνήθειά μας κάθε φορά που βρισκόμασταν στον ίδιο χώρο. Ήταν πολύ χαρούμενος γιατί, όπως μου είπε από το τηλέφωνο, δεν μπορούσαμε δυστυχώς να συναντηθούμε προσωπικώς γιατί δεν μάς έπαιρνε ο χρόνος, ότι ετοιμαζόταν για μια μεγάλη εκδήλωση τον Απρίλη στο Άγγλικό Φεστιβάλ Μπάχ όπου θα γινόταν ή πρώτη παγκόσμια εκδήλωση του τελευταίου έργου του που υπέλειπε εκείνες τις μέρες, της Ορέστειας, και ότι μετά απ' αυτό θα 'ρχόταν στην Κύπρο για να γιορτάσουμε μαζί την επιτυχία που προβλέπαμε πως θα ήταν εξασφαλισμένη, και δώσαμε την υπόσχεση πως στον γυρισμό που θα μέναμε στην Αθήνα, θα συναντιόμασταν με την Σία και μ' αυτόν για να μιλήσουμε πιο λεπτομερειακά. Άλλοίμονο! Αυτή ή συνάντηση δεν επρόκειτο να γίνει ποτέ. Βρισκόμουν στο Αεροδρόμιο της Ναϊρόμπι ρίχνοντας μια ματιά σε μια Έλληνική εφημερίδα που μάς έφεραν εκείνη πη στιγμή διάβασα το τρομερό νέο. Ο Γιάννης Χρήστου δεν ζούσε πιά. Και ή Σία χαροπάλευε σ' ένα κρεβάτι του

Νοσοκομείου. Δεν τό πίστεψα. Διάβασα και ξαναδιάβασα την εφημερίδα ώσπου χωνέψω τό σκληρό αυτό νέο. Όταν φθάσαμε μετά λίγες ώρες στην Αθήνα έτρεξα στο Νοσοκομείο αλλά ή Σία είχε χαμένες τις αισθήσεις της. Ήταν ένα ζωντανό πτώμα. Έφυγα με σφιγμένη την καρδιά. Σε λίγες μέρες έμαθα πως πέθανε κι' αυτή χωρίς να μπορέσει να συνέλθει ούτε για μια στιγμή. Έτσι αγχалиασμένοι και αγαπημένοι όπως ήσαν στη ζωή έφυγαν και οι δύο τους, νέοι, συντροφιασμένοι κι' αφήσαν πίσω τους ένα κενό και τρία χαριτωμένα παιδάκια.

Όπως σās ανάφερα πιο πριν ο Γιάννης Χρήστου άφησε ένα πλούτο δημιουργικής εργασίας. Άφησε μια κληρονομία για την όποια ή Ελλάδα και ή Κύπρος θα είναι πάντα υπερήφανες. Δεν θέλω να καταπιαστώ τούτη πην ώρα με την λεπτομερειακή ανάλυση του έργου Άλλοι τό έκαναν αυτό πολύ πιο προικισμένοι απ' τή φύση που μελέτησαν από κοντά τον μεγάλο συνθέτη. Ένας απ' αυτούς είναι κι' ο μεγάλος φίλος που συνθέτη ο εκλεκτός μουσικολόγος Γ. Παπαϊωάννου, στον όποιον οφείλεται ή μελέτη και έρμηνεία του έργου του. Ήθελα μόνο να κάνω μια σύντομη αναφορά σ' ένα από τά έργα που χαρακτηρίζεται σαν ένα αδιαφιλονίκητο άριστούργημα του δευτέρου ήμίσεως του αιώνα μας τις «Ψύρινες Γλώσσες». Το δράτριο αυτό γράφτηκε τό 1964.

Τό κείμενο του έργου είναι παρμένο από τά Ευαγγέλια, τους Προφήτες και σχετικά κείμενα από την ορθόδοξη λειτουργία, που χρησιμοποιούνται αναλλοίωτα. Την έπιλογή τους, την άλληλουχία τους και τις άπαρίτητες σύντομες συνθετικές φράσεις τις έπεξεργάστηκε ο συνθέτης.

Χρησιμοποιείται εδώ ένα έντονα δραματικό θέμα: ή κάθοδος του Άγίου Πνεύματος την Πεντηκοστή και τό θαύμα των Πυρίνων Γλωσσών, που ο συνθέτης πό βλέπει σαν τό κορυφαίο γεγονός του έργου του.

Ή ιστορία άρχίζει άμέσως μετά την Ανάσταση: μερικοί μαθητά έπιστρέφουν εις Έμμοους μέσα σε αισθήματα συγχύσεως και χάους, που μεγαλώνουν συνεχώς, μια και δεν διαφαίνεται ακόμη καθαρά τί θα έπακολουθήσει στο μέλλον. Τό Ίερό Δράμα ξαναγυρίζει στη μνήμη τους σαν δράμα, όλο και πιο ζωνρό. Ξαναθυμούνται, ένα-ένα τά κύρια δραματικά του γεγονότα. Ή διαδοχή τους όμως, όπως

παρουσιάζεται στο Ὁρατόριο, ξεφεύγει ἐπίτηδες ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ χρονολογικὴ σειρά, γιατί ὁ συνθέτης θέλει, μὲ τὴν ἀνάμειξη σκηναῶν ἀπὸ διαφορετικὰς περιόδους νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωση τοῦ ἐξωχρονικοῦ. Ὅπως μᾶς λέει ὁ συνθέτης: «Ὁ Ἰησοῦς (μιάσος) ἐμφανίζεται στοὺς ὁδοιποροῦντες μαθητές του, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν τὸν ἀναγνωρίζουν. Ὁ Ἰησοῦς λυπάται γι' αὐτό, κ' ἀρχίζει νὰ τοὺς μνημονεῖ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς γραφές (Ἡσαΐα) γιὰ νὰ τοὺς ἀνοίξῃ τὰ μάτια. Καθὼς μιλά, ἡ ἀτμόσφαιρα βαρύνεται μὲ τὴν πεισματικὴ ἀνθρώπινη πλευρὰ τοῦ θείου δράματος. Ἀκόμη κ' ἡ Παναγία (μετζοσοπράνο) δὲν κατάλαβε τί συνέβη, καὶ κλαίει γιὰ τὸ χαμὸ τοῦ γιου της. Ἡ ἔκφραση τοῦ πόνου της δεσπόζει στὴ σκηνὴ αὐτή, ἀκόμη κ' ὅταν ὁ Ἰησοῦς μνημονεῖ τὶς γραφές. Καθὼς αὐτὸς μιλά, οἱ μαθηταὶ ἀρχίζουν νὰ ὑποψιάζονται — ἀλλὰ ὄχι ἀκόμη καθαρὰ — ποίος ἀπευθύνεται σ' αὐτούς. Τὸ Πρῶτο Μέρος τοῦ ἔργου πελειώνει μ' ἓνα χωρίο τοῦ Ἡσαΐα ὅπου ὁ Ἰησοῦς προλέγει τὸ μαρτύριό του. Τὸ Δεύτερο Μέρος ἀρχίζει μ' ἓνα μυστηριακὸ πανίσσιμο. Ἡ χορωδία μνημονεῖ κ' ἄλλα χωρία ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα. Ἀναπαρίσταται μετὰ μιὰ σκηνὴ ἀναγνωρίσεως: Ὁ Ἰησοῦς παρουσιάζεται στὴ Μαρία Μαγδαληνὴ (μετζοσοπράνο) στὸν ἄδειο τάφο, ἀλλ' αὐτὴ δὲν ἀναγνωρίζει ποῖος πτὴν καλεῖ μὲ τ' ὄνομά της. Τελικὰ ὁ Ἰησοῦς φωνάζει δυνατὰ: «Μαρία», καὶ μόνον τότε τὸν ἀναγνωρίζει καὶ ἀναφωνεῖ: «Κύριέ μου», Ἡ χορωδία συνεχίζει μὲ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Ἡσαΐα, καὶ στὸ σημεῖον: «Ἱερουσαλήμ, πόλις ἁγία» ἀκούονται ὀξύτητα καμπανάκια, ὁπότε ὁ τενόρος (μαθηταὶ) καὶ ἡ μετζοσοπράνο ἐκφράζουν τὴν ὀριστικὴ τους ἀναγνώριση μὲ ἄπλεις φράσεις ὅπως «Κύριέ μου, Ἰησοῦ μου», «Ραβουνί», κλπ. Τότε μόνον ὁ Ἰησοῦς τοὺς μεταδίδει τὸ μήνυμά του: «Πηγαίνετε στὴν Ἁγία Πόλη, ὅπου νὰ ἐνδυθῆτε μὲ δύναμιν ἐξ οὐρανοῦ». Οἱ μαθηταὶ μένουν πάλι μόνοι, κ' ἀρχίζουν νὰ προσεύχονται. Ἡ σκηνὴ αὐτὴ περιγράφει τὴν ἀγωνία τῆς Ἀναμονῆς. Ὁ τενόρος τραγουδᾷ ἕναν ψαλμὸ, ἡ μετζοσοπράνο τραγουδᾷ ἄλλον ψαλμὸ, κ' ἀρχίζει νὰ δημοσιεῖται μιὰ ὁμαδικὴ ἀνησυχία ποὺ ἐξελίσσεται σὲ μιὰ ἀξίωση ἀγωνία. Ἡ χορωδία καὶ οἱ σοπρίστες ἐπικαλοῦνται τὸ Ἅγιο Πνεῦμα σὲ τόνους ὄλο καὶ μεγαλύτερου παροξισμοῦ, ποὺ φτάνει στὸ κατακόρυφόν του ἀκριβῶς τῆ στιγμῆ τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Ὅλοι τώρα ξεσποῦν σ' ἐπιφωνήμα-

τα χαρᾶς: «Ἅγιος, Ἅγιος». Τὸ ἔργο κλείνει μὲ τὸν ὀρθόδοξο ἕμνο: «Φῶς ὁ Πατήρ, Φῶς ὁ Υἱός, Φῶς τὸ Ἅγιο Πνεῦμα», σὲ ὁμόφωνη ἐκφώνηση ἀπὸ τὴ χορωδία.

Ὁ Χρήστου τονίζει στὸ ἔργο αὐτὸ τὸ πῶς ἡ πρώτη χριστιανικὴ ἐμπειρία γεννήθηκε μέσα ἀπὸ τὸν τρόμο καὶ τὴν ἀγωνία. Ἡ Στιγμὴ τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρουσιάζεται σὰν τρομακτικὸ, ἀποκαλυπτικὸ «γεγονός - θαῦμα». Παράλληλα, ὑπογραμμίζει ἐμφαντικὰ τὸν υπερβατικὸ - ἐκστατικὸ χαρακτήρα τοῦ θέματος τῶν «Πύρινων Γλωσσῶν» ποὺ ἀναπτύσσεται μέσα σὲ μιὰ στὸ ἔπακρο δραματικὴ ἐνέλιξη, μιὰ ἀνοιχτὰ ποὺ ξεκινώντας ἀπὸ τὴ σύγχυση καὶ τὸ χάος ἀνυψώνεται πρὸς τὴν μυστικὴ ἔξαρση καὶ περνώντας ἀπὸ ἀγωνία καὶ ἄγχος φτάνει, σὲ μιὰ στιγμὴ παράφορης μεταμορφώσεως, στὴν πύση, στὸ ἐκτυφλωτικὸ φῶς καὶ στὴ λύτρωση. Ἡ στιγμὴ ποὺ πλησιάζει στὸ θαῦμα τῶν «Πυρίνων Γλωσσῶν» ὀδηγεῖ στὴ «μετάπραξη», σὲ μιὰ κατάσταση ἐξωλογικῆ, ὅπου ἀποδεσμεύεται πλήρως ὁ ἐσώτατος κόσμος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μουσικὴ, παράφορη, ἐκστατικὴ, μᾶς φέρνει σὲ μιὰ σειρά υπερθεπικῶν βιωμάτων στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἔργου. Μετὰ τὰ γεμάτα δέος ἐπιφωνήματα «Ἅγιος, Ἅγιος», ἀκούμε τὸ «Ψάλλατε ἄσμα νέον», συμβολικὸ τῆς βαθύτατης ἀνανέωσης καὶ τῆς ἀποκαλύψεως ἐνός καινοῦργου κόσμου πάνω στὴ γένεσή του. Προηγουμένως, τὸ ἔργο εἶχε περάσει ἀπὸ ἐξαισιες σπινγμὲς ἀναπόλησης τοῦ Θεοῦ Δράματος μὲ ὅλη τὴν ἀπαλὰ ἀγνὴ θρησκευτικὴ τῶν ἄλλων πρωταγωνιστῶν τοῦ Ὁρατορίου, ἀλλὰ καὶ ἀνεπαίσθητες, ἐλαφρὰ συγκεχυμένης ἀμφιβολίας.

Μ' αὐτὴ τὴ σύντομη ἀνάλυση τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ ἔργου του ἤθελα νὰ κάνω μιὰ τομὴ στὴ ψυχὴ τοῦ μεγάλου συνθέτη, γιὰ νὰ δῆτε πόση θρησκευτικὴ καὶ εὐλάβεια ἔκρυβε μέσα της ἡ μεγάλη καρδιά. Αὐτὸ τὸ ὁρατόριο συμπυκνώνει μέσα του ἓνα ἀφάνταστο ψυχολογικὸ πλέγμα ψυχολογικῶν καταστάσεων, ἐκφραστικῶν συμβολισμῶν καὶ φιλοσοφικοθρησκευτικῶν στοιχείων ποὺ συντίθενται μ' ἐκρηκτικὴ δύναμη σὲ μιὰ πλατεῖα κ' ἐπιβλητικὴ τοιχογραφία κοσμικῶν διαστάσεων.

Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἔγραψε ὁ Νικόλας Σλοβίτσκι, ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους μουσικολόγους τοῦ κόσμου σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Γιάννη Χρήστου τὰ ἐξῆς:

«Φίλε κ. Χρήστου, Θεωρῶ τὶς «Πύρινες Γλωσσές»... σὰν ἓνα ἀδιαφιλονίκητο ἀριστού-

γνῶμα τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ αἰῶνος, καὶ εἰ-
μαι πεπεισμένος ὅτι πολὺ σύντομα θὰ ἐπαβληθῆ
στὸν μουσικὸ κόσμον.

Οἱ παρτιτούρες σας τῆς πρόσφατης περιόδου
μας, ἀποκαθιστοῦν, ὅπως πιστεύω, τὸ πνεῦμα
καὶ τὴν πράξη (ἐμπειρία) καὶ «μετάπραξη» τῶν
Ἐλευσινίων Μυστηρίων. Μολονότι πολλοὶ συν-
θέτες ὄλων πᾶν ἐποχῶν ἠσπάσθησαν τὸ Ἀπο-
λόων ἢ τὸ Βακχικὸ πνεῦμα, τὸ ἔκαναν μέσῳ
τοῦ Νίτσε ἢ μέσῳ κάποιου ἄλλου ἑλληνιστοῦ
ποιητοῦ. Ἐσεῖς ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν χρεια-
στήκατε κανέναν μεσάζοντα: τὰ ἑλληνικὰ νη-
σιὰ εἶναι τὸ πεδίον σας ὅπως τὸ νοιώθει κανεὶς
ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς πράξης καὶ μετάπρα-
ξης στὶς παρτιτούρες σας. Παρεμπιπτόντως ση-
μειῶνω πὼς τὰ σχέδιά σας (στὶς παρτιτούρες
σας) εἶναι ἄκρως ἐντυπωσιακά, μερικὰ μάλιστα
ὀπτικά τρομακτικά, στὸ Ἀριστοτέλειο πνεῦμα.
Καὶ πάντα ὑπάρχει κάθαρσις στὸ τέλος...

... Ἄλλη μιὰ φορά, σὰς εὐχαριστῶ γιὰ τὸ
πνευματικὸ κέντρισμα ποῦ, κατὰ διαφορτικοῦς
τρόπους, μοῦ ἔδωσαν τὰ ἔργα σας. Εἰλικρινῶς
δικός σας, Νικόλας Σλονίμσκυ.»

Ὁ Γ. Παπαϊωάννου χαρακτηρίζει μὲ τὰ πα-
ρακάτω λόγια τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ Γιάννη
Χρήστου:

«Τὰ ἔργα τοῦ Χρήστου παραδίδονται σὲ
ἐπερχόμενες γενιὲς σὲ παρτιτούρες γραμμένες
μ' ἐξαιρετικὴ στοργή, ἀκρίβεια, κ' ἀπαιτητι-
κότητα. Εἰσαγωγικά κείμενα τοῦ συνθέτη δί-
νουν σὲ γενικὲς γραμμές, καὶ μ' ὠραιότατη λε-
κτικὴ διατύπωση, τὸ γενικὸν πνεῦμα μέσα στὸ
ὁποῖο συνέλαβε τὸ ἔργο καὶ βοηθοῦν τὸν ἐρμη-
νευτὴ στὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ σω-
στὴ προσέγγιση στὸ ἔργο. Ἐχοληψίεις ἔργων
ποῦ ἐκτελέστηκαν ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του ἀποτε-
λοῦν ἄλλον ἓνα αὐθεντικὸ πόλο πάνω στὸν ὁ-
ποῖο μποροῦν νὰ στηριχθοῦν κατοπινὲς ἐρμη-
νεῖες. Ὁ ἴδιος φοβόταν πάντα μήπως γίνουν
ἐκτελέσεις τῶν ἔργων του ἀπὸ μουσικούς, ἀρι-

στους κατὰ τὰ λοιπὰ, ἀλλὰ ἀμήτους στὸν με-
ταφυσικὸ ποῦ κόσμον. Ἦλπιζε ὅμως πὼς ἂν ἔ-
φθαναν στὴν ἐκτέλεση ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ τελευ-
ταῖα του ἔργα, θὰ μπορούσαν νὰ δημιουργή-
σουν τὸ κλίμα στάσεως ἀπέναντί τους ποῦ νὰ
ἐπιτρέπη, σὲ συνέχεια, τὴν ἐκτέλεσή τους (κα-
θὼς κ' ἄλλων ἔργων του) ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν
παρτιτούρα καὶ τὶς σχετικὲς ἐπεξηγηματικὲς
σημειώσεις. Ἄς ἐλπίσουμε πὼς οἱ προϋποθέσεις
αὐτὲς θὰ πάρουν σιγὰ-σιγὰ σάρκα καὶ ὄσθα,
ὥστε νὰ γίνῃ τὸ ἔργο του εὐδύτερα προσιτό, μὲ
τὴν ἀγάπη, τὸ σεβασμὸ καὶ τὸν θαυμασμὸ ποῦ
τοῦ ὀφείλεται».

Τώρα μετὰ τὸν τραγικὸ χαμὸ τοῦ Γιάννη
Χρήστου ἀπομένει τὸ ἔργο του ποῦ θὰ ζῆ πάν-
τα στὰ κατοπινὰ χρόνια γιὰ νὰ θυμίσῃ τὸ με-
γάλο Πνεῦμα ποῦ πέρασε κ' ἔζησε τόσο λίγο
ἀνάμεσά μας. Ἡ ζωὴ του κ' ἡ σκέψη του μέ-
νουν γιὰ μᾶς ποῦ ζήσαμε ἔστω καὶ γιὰ λίγο
κοντὰ του, πηγὴ θάρρους καὶ καρτερίας, πηγὴ
ἀγάτης καὶ κατανοήσεως γιὰ τὸν συνάνθρωπό
μας. Ἀπὸ τὴν ἐπαφή μας μ' αὐτὸ τὸ γίγαντα
τῆς σκέψης βγήκαμε καλύτεροι ἄνθρωποι, ἀτε-
νίζουμε τὴ ζωὴ μὲ περισσότερὴ ἀνθρωπιά καὶ
καλωσύνη.

Ὁ Γιάννης ἄφησε μαζί μὲ τὰ παιδάκια του
καὶ τὴν ἀγαπημένη του χαροκαμένη μάνα ποῦ
ἔθαψε τοὺς δύο μονάκριβους γιούς της καὶ μέ-
νει μόνη καὶ θλιμμένη στὴ ζωὴ. Ἡ Λιλίκα Τα-
βερνάρη Χρήστου περὶφανη Κυπριοπούλα μὲ
τὴν διανοητικότητά της καὶ τὴν ἀπέραντη ἀγά-
πη της ἔδωσε τὴν ἄθνηση στὰ παιδιά της νὰ
κατακτήσουν τὸ χάρο τοῦ Πνεύματος καὶ τώρα
μέσα στὸν πόνο της πὸν μεγάλο ψηλώνει τὸ
κορμί της μὲ ἀπέραντη περηφάνεια γιὰ τὸ ἔ-
δωκε στὸν κόσμο δύο φωτεινὰ ἀστέρια. Τῆς στέλ-
νω τούτη τὴν ὥρα ὅλη μου τὴν ἀγάπη γιὰ πα-
ρηγοριά. Ἐγώ, τὸ μόνο παιδί ποῦ τῆς ἀπόμει-
νε. Φόρο τιμῆς στὴ μεγάλη μάνα.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΛΑΓΙΑΣ



Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Στις 23 'Απριλίου του έτους 1920 πραγματοποιήθηκε στην Άγκυρα η πρώτη μεγάλη έθνική συνέλευση των Τούρκων που απέτέλεσε την γενέθλια ημέρα της νεώτερης Τουρκίας με τις νεωτεριστικές τάσεις και τους καινούργιους προσανατολισμούς. Οι πολλές μεταρρυθμίσεις που έγιναν μετά την ήμερομηνία αυτή, δηλαδή η κατάργηση του Σουλτανάτου και Χαλιφάτου, ο χωρισμός του κράτους από την παλαιά θεοκρατική ήγεσία του, η εισαγωγή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, η χειραφέτηση της γυναίκας, τα ευρωπαϊκά ένδυματα, το Γρηγοριανό ήμερολόγιο, η υποχρεωτική έπωνυμία, ο έξευρωπαϊσμός των σχολικών μαθημάτων, η καθιέρωση του λατινικού αλφαβήτου, η συστηματικότερη αντιμετώπιση του έμποριού, της συγκοινωνίας και της γεωργίας κλπ. δημιούργησαν ένα ιστορικό σύνορο και χώρισαν την παλαιά από την νέα Τουρκία. Παρ' όλα όμως αυτά, πολλές πνευματικές παραδόσεις της προγενέστερης Τουρκίας εξακολουθούν να κάνουν αισθητή την ύπαρξή τους στον σύγχρονο τουρκικό χώρο, τον έπηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό και επιβάλλουν ως εκ τούτου την ένημέρωση όλων εκείνων που ενδιαφέρονται για την συνδιαλλαγή και την σχέση με το σημερινό τουρκικό στοιχείο.

Όταν οι Τούρκοι ζούσαν ακόμη στις στέπες της κεντρικής Άσίας τόν ένατο και δέκατο αιώνα, είχαν γνωρίσει χριστιανούς, μανιχαϊστές και βουδδιστές ιεραποστόλους και ακόμη εμπόρους από το ανατολικό κυρίως τμήμα της Περσίας που ήσαν σουννίτες, όπαδοί του όρθόδοξου 'Ισλάμ, και πιστοί στην μία από τις τέσσαρες νομικές Σχολές του Μωαμεθανισμού, του 'Αμπου Χανίφα, δηλαδή χαναφίτες. Η πρώτη αυτή έπαφή που συντελέστηκε έξω από τον άραβικό χώρο έφησε βαθεία τά ίχνη στον σημερινό τουρκικό μουσουλμανισμό, τον έκαμε δε να ξεχωρίση απ' εκείνον που γνωρίζομε στις άλλες μουσουλμανικές χώρες. Σήμερα όλοι σχεδόν οι Τούρκοι με βάση την παραπάνω έπαφή ανήκουν στο σουννιτικό χαναφιτικό δόγμα, άλλ' εξακολουθούν να διατηρούν και πολλά λείψανα της προϊσλαμικής εποχής που άφησαν οι άναφερθέντες ιεραπόστολοι. Η ύπαρξη των προϊσλαμικών αυτών στοιχείων έξηγείται άν σκεφθούμε πώς ο μουσουλμανικός μυστικισμός ή σουφισμός (tasavvuf) αναπτύχθηκε κυρίως στον χώρο απ' όπου ήλθαν οι ιεραπόστολοι των Τούρκων και έχει άπειρα γνωρίσματα του τόπου αυτού, χαρακτηρισμένα σαν άλλόδοξα και αίρετικά και άπεικονισμένα κυρίως στο γνωστό τουρκικό τάγμα των μπεκασήδων δερβισών.

Με την κατεύθυνση που έδωκε ο σουννιτικός μουσουλμανισμός οι Τούρκοι ίδρυσαν κατόπιν κέντρα διδασκαλίας, τους λεγόμενους μετρεσέδες (medrese), που είχαν χαρακτηρα Κολλεγίων και ήσαν συγχρόνως Γυμνάσια και Πανεπιστήμια μιά και η παρακολούθηση σ' αυτά, μετά από την στοιχειώδη εκπαίδευση, διαρκούσε 17 χρόνια και περιελάμβανε, εκτός από τις θεολογικές σπουδές με κέντρο το Κοράνιο και την Άραβική γλώσσα, Άριθμητική, 'Ιατρική και φιλολογικά μαθήματα. Σημαντικός ήταν ο ρόλος π.χ. των όκτώ μετρεσέδων της Κωνσταντινούπολης που ίδρυσε ο κατακτητής Μωάμεθ Β' (1451—1481) κοντά στο φερόμενο με το όνομά του τέμενος. Έκείνοι που μπόρεσαν να παρακολουθήσουν όλα τα μαθήματα των μετρεσέδων αυτών θεωρήθηκαν όπωσδήποτε οι σοφότεροι της εποχής τους και χρησιμοποιήθηκαν στις πιο ύψηλες θέσεις του κράτους.

Η άπασχόληση με το Κοράνιο και την Άραβική γλώσσα ώδήγησε τους Τούρκους και στην ανάπτυξη και πρόοδο της καλλιγραφίας που είναι καινο γνώρισμα όλων των μουσουλμανικών χωρών, εκείνων που χρησιμοποιήσαν σαν μέσο συνεννόησης την Άραβική γραφή, την πιο περιποιημένη από πλευράς καλλιτεχνικής σε όλο τον κόσμο. Με βάση την καθιερωμένη από την θρησκεία του 'Ισλάμ απαγόρευση των εικόνων, ο Τούρκος καλλιτέχνης ζητώντας να ικανοποιήση τις καλλιτεχνικές του ανάγκες και παρορμήσεις βρήκε διέξοδο στην καλλιγραφία και άφησε έργα άξια θαυμασμού που κοσμούν και σήμερα ακόμη άντι εικόνων τά τεμένη και τους τοίχους ιδιωτικών κατοικιών. Η καλλιτεχνική αυτή ικανότητα εκδηλώθηκε επίσης με το είδος της divani κυρίως γραφής τόσο στα πολυάριθμα άντίγραφα κλασικών ποιημάτων όσο και στα δημόσια έγγραφα του 'Οθωμανικού κράτους προς τις ύφιστάμενες κρατικές ύπηρεσίες και προς τις ξένες δυνάμεις.

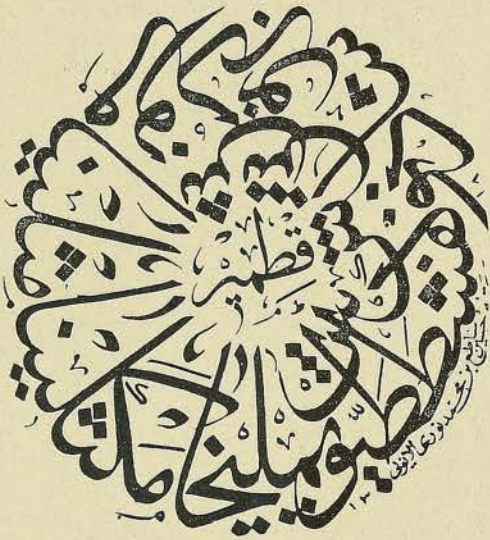
Με κίνητρο τὴν πίστη, ὅτι ἔχει ξεχωριστὴ θέση στὸν παράδεισο καθένας ποὺ δωρίζει, χορηγεῖ καὶ ἀνεγείρει εὐαγγῆ ἰδρυμάτα, δημιούργησαν πολλοὶ Τούρκοι, ἰθύνοντες κυρίως, τὶς βάσεις ἐνὸς κρατικοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ εἶναι γνωστὸς σὲ ὅλο πὸν μουσουλμανικὸ κόσμῳ με τὴν λέξη *enkaf* (ἀφιερῶματα). Στὸν ὀργανισμὸ αὐτὸ ποὺ ἔγινε σεβαστὸς ἀπ' ὅλους τοὺς Τούρκους μονάρχες καὶ θεωρήθηκε ἱερὸς εἰσέφερεσε μεγάλη περιουσία γιὰ νὰ ἰδρυθοῦν τεμένη, μετρεσέδες, βιβλιοθῆκες, νοσοκομεία, χῶροι δωρεῶν φαγητῶν καὶ λουτρῶν, δημόσιες βρύσες κλπ. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ εἶχαν τὴν θέση τους γύρω ἀπὸ τὰ τεμένη καὶ ὁ κόσμος τὰ ὠνόμαζε *küllüye* (ἢ πληθὺς, τὸ σύνολο, μεταφορ. παν/μιο). Σχετικὴ με ὅλα αὐτὰ ἦταν ἀκόμη καὶ ἡ μεγάλη φροντίδα γιὰ τοὺς ταξιδεύοντες ποὺ ἡ μουσουλμανικὴ θρησκεία θεωρεῖ ἱερὰ πρόσωπα καὶ ἄξια σεβασμοῦ. Οἱ πολλὲς ἐγκαταστάσεις με πὴν μορφὴ ξενόνων, γνωστὲς με τὶς λέξεις *han* καὶ *kervansaray*, δὲν ἐξυπηρετοῦσαν μόνο τοὺς ταξιδιώτες αὐτοὺς ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν συγκοινωνία. Γιὰ τὴν συντήρηση ὄλων ἐκεῖνων τῶν ἐγκαταστάσεων ἔγιναν δωρεές καταστημάτων καὶ ἄλλων περιουσιῶν (ἀφιερῶματα). Με τέτοια ὀργανωμένη ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἐξυπηρετήθηκε τὸ κοινὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς ἀγαθοεργοὺς σκοποὺς. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς, ὅτι ἡ σύγχρονη Τουρκία ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῆ τὸν θεσμὸ αὐτὸ τῶν ἀφιερῶματων ποὺ διοικῶνται σήμερα ἀπὸ μία γενικὴ διεύθυνση, γνωστὴ με τὶς λέξεις *Vakiflar genel müdürlüğü*.

Καὶ ἡ διοίκηση τῶν Μωαμεθανῶν καὶ πᾶν ἄλλοθρησκῶν ποὺ ζοῦσαν μέσα στὸν μουσουλμανικὸ χῶρο ἔγινε με βάση τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ ἰσλαμικοῦ νόμου (*seriat*). Σύμφωνα μ' αὐτοὺς οἱ Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι δὲν εἶναι ἔξ ὀλοκλήρου ἄπιστοι ἐφ' ὅσον κατέχουν ἓνα μέρος τῆς ἀλήθειας τοῦ οὐρανοῦ, ἐνῶ οἱ εἰδωλολάτρες πρέπει ἢ νὰ δεχθοῦν τὸ Ἰσλάμ ἢ νὰ καταστραφθοῦν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο οἱ Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ κρατήσουν τὴν θρησκεία τους καὶ ἦσαν προστατευόμενες μειονότητες τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητος (*zimmi*) με τὴν προϋπόθεση πὼς δὲν ἐξεδήλωναν ἀντίσταση στὴν κυριαρχία τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἐπλήρωναν πατεινόφρονα τὸν κεφαλικὸ φόρο. Με τὸν τρόπο αὐτὸ εἶχαν ἀσφάλεια ζωῆς καὶ περιουσίας καὶ ἐλευθερία γιὰ τὴν ἐξάσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθηκόντων. Οἱ μεταρρυθμίσεις ποὺ ἔγιναν τὸν 19ο αἰῶνα καὶ οἱ ἐλευθερίες ποὺ δόθηκαν στοὺς ἄλλοθρησκῶν ὑπηκόους τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους (περίοδος τοῦ *tanzimat*) ἐσήμαναν πρόοδο τῶν ξένων στοιχείων στὴν Τουρκία, δὲν ξεπέρασαν ὅμως ποτὲ οἱ πρόνοιες αὐτῆς τὰ ὅρια τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ ποὺ ἐμπόδιζε τὴν ἀφομοίωση τῶν ἄλλοθρησκῶν στοιχείων στὴ Τουρκία.

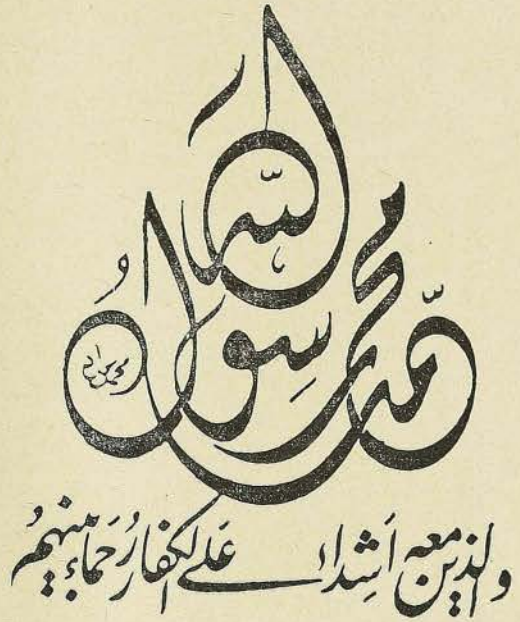
Ἡ πολιτιστικὴ παράδοση τῶν Τούρκων δὲν ἔχει σὰν βάση μόνο τὴν κληρονομία τοῦ Ἰσλάμ. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴν οἱ Τούρκοι δέχθηκαν καὶ τὴν ἰσχυρὴ ἐπίδραση τῆς Περσικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας ποὺ εἶχε μεγάλη ἀκμὴ στὴν περίοδο τῶν Σελτζουκιδῶν καὶ ὠδήγησε στὴν καθιέρωση τῆς Περσικῆς σὰν ἐπίσημης γλώσσας τοῦ Σελτζουκικοῦ κράτους. Πολὺ γνωστὴ ἔξ ἄλλου εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ποιητῆ καὶ ἀρχηγοῦ τῶν Τούρκων μεβλεβήδων δερβισῶν, τοῦ *Mevlâna Celâleddin Rumi* (ἀπέθανε τὸ 1273) ποὺ ἔγραψε στὴν Περσικὴ γλῶσσα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ στὴν συνείδηση τῶν σημερινῶν Τούρκων σὰν μιὰ ἀπὸ πῆς πιὸ μεγάλες ποιητικῆς καὶ θρησκευτικῆς μορφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ καθαρὴ τουρκικὴ πρωτοβουλία συμπληρῶνει τὶς παραπάνω φιλολογικῆς ἐπιτεύξεις ποὺ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὸ γνωστὸ «βιβλίον τοῦ *Dede Korkut*» καὶ συνεχίζουν με τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ με ἰσχυρὲς μέχει σήμερα ἐπιδράσεις σὲ ὅλους τοὺς Τούρκους τοῦ ποιητῆ *Yunus Emre* (ἀπέθανε γύρω στὰ 1300). Πολὺ περισσότερο ὅμως ἀπετέλεσε βάση γιὰ τὴν πολιτιστικὴ παράδοση τῶν Τούρκων τὸ Βυζάντιο. Ἐκεῖνο ἔδωσε καινούργιες κατευθύνσεις στὴν διοίκηση, πὴν τέχνη, τὴν γεωργία κλπ. Ἀλλὰ τὴν τελευταία σφραγίδα τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης στὴν Τουρκία ἔβαλε ἡ Εὐρώπη ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα Τούρκοι συγγραφεῖς καὶ διανοούμενοι γνώρισαν εὐρωπαϊκὰ ἔργα. Παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ Τούρκος ἱστορικὸς *Kâtip Celebî* (ἢ *Hacı Kalfa*, ἀπέθανε τὸ 1657) ποὺ ἔχει θέση στὴν ἐπιστῆμη με τὸν βιβλιογραφικὸν κατάλογο τῶν γνωστῶν μέχρι τότε φιλολογικῶν ἔργων, συντεταγμένον στὰ Ἀραβικά, Περσικά καὶ Τουρκικά (Ὄθωμανικά) καὶ ποὺ ἔγραψε ἐπίσης τὴν περίφημη γεωγραφία του, *Cihannüma*, με βάση τὶς μεσαιωνικῆς ἑσρωπαϊκῆς κοσμογραφίας.

Τὰ βαθειὰ ἴχνη πῆς πολιτιστικῆς παράδοσης στὴν Τουρκία δεικνύουν στὰ ἔργα τους ἀρ-

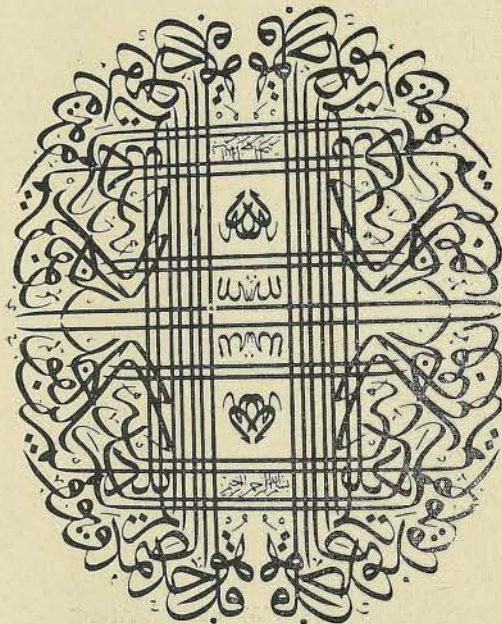
ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑΣ



α) Τὰ ὀνόματα τῶν ἑπτὰ Κοιμωμένων γύρω ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σκύλου των Κιτμή. Τουρκία 1318/1900.



β) Σούρα (ἑδάφιο) 48 Κορανίου. Ὁ τελευταῖος στίχος τοῦ Σούρα (ἑδάφιο) Κορανίου «Ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπεσταλμένος τοῦ Θεοῦ» στὴν Ντιβανή (εἶδος γραφῆς), τὸ ὑπόλοιπο στὴν Νασταλίκ (εἶδος γραφῆς) κατὰ πιθανότητα στὸ Ἰράν, 19ος αἰῶνας.



γ) Σούρα (ἑδάφιο) 112 γραμμένο τέσσερες φορές σὲ τύπο καθρέπτου. Τουρκία, 19ος αἰῶνας.



δ) Κοράνιο, Σούρα (ἑδάφιο) 6/163, γραμμένο σὲ σχῆμα Σουλτανικοῦ Μονογράμματος. Τουρκία, 1318/1900.

κετοί σύγχρονοι Τουρκοί συγγραφείς πού ασχολήθηκαν με την νεότερη εθνική τουρκική λογοτεχνία. Μέσα σ' αυτήν φαίνεται ο ισχυρός ανταγωνισμός και η δραματική πάλη μεταξύ του συντηρητικού ανατολικού παρελθόντος και πών συγχρόνων δυτικών επιδράσεων. Τα προβλήματα αυτά αποτελούν αντικείμενο συστηματικής έρευνας στις χώρες όπου οι Τουρκολογικές σπουδές έχουν την θέση τους. Η εξέταση τών προβλημάτων αυτών και από μās τους Έλληνες θα δημιουργούσε μαζί με άλλα και μιá ισχυρότερη βάση προσανατολισμού για όλους εκείνους πού φέρουν την ευθύνη τών πολιτικών και πολιτιστικών προβλημάτων του ελληνικού χώρου και θέλουν να δούν την πραγματική πλευρά πών έλληνοτουρκικών σχέσεων.

ΠΑΤΛΟΣ ΧΙΑΠΡΟΓΛΟΥ

ΛΙΠΟΨΥΧΙΑ ΣΤΟΝ ΓΟΛΓΟΘΑ

Βαλθήκαμε κάποτε να παρουσιάσουμε
 τὰ «Πάθη του Χριστού» — επί σκηνής —
 και τόλμησα να πρωταγωνιστήσω,
 του Έσταυρωμένου να υποδυθώ τόν ρόλο.
 Μεγάλο μου τὸ τόλμημα... μεγάλο,
 γιατί ὁ ρόλος μου χωρούσε
 πολλή πραότητα και áθωότητα,
 πολὺ μεγάλη δόση θάρρους κι' αὐταπάρνησης μαζί...
 ἤμουνά ὅμως φημισμένος ἥθοποιός,
 κι' ἤτανε σίγουρο πὼς θὰ πετύχαινα πέρα για πέρα
 κι' ὁ κόσμος θὰ χειροκροτούσε ζωηρά...

Κι' ὅταν, Θεέ μου, áθῶος σάν ἤμουν,
 προδοτικὸ μου κόλλησε φιλὶ ὁ Ἰούδας,
 τῆς σύλληψης σάν δέχτηκα στὰ χέρια τὰ δεσμὰ
 και ντροπιασμένος áκουσα τὴν καταδίκη
 κεινοῦ του ἕπουλου, δειλοῦ Πιλάτου
 και κάτ' ἀπὸ τοὺς ἐμπαιγμοὺς
 και τὸ «Σταύρωσον — Σταύρωσον» του ὄχλου,
 στεφάνωσάν με με τὰ σουβλερὰ πού μάτωναν ἀγκάθια
 και φόρεσάν μου κόκκινη, κατὴ χλαμύδα...
 Κάτω ἀπὸ τὶς βουρδουλιές, τὶς καμφικιές,
 πού ραβδωτὰ στὸ σῶμα μ' ἀφηναν αὐλάκια
 και βρῦσες αἵμα ἀνοιγαν, ὅταν
 στοὺ Γολγοθὰ τ' ἀνήφορο ἔσερνα τὸν Σταυρὸ μου,
 στολίδι ἔχοντας κατάμουτρα φτυσίματα, θρισίδι, χλευασμοὺς
 τῆς Μάνας μου τὰ δάκρυα βλέποντας πού θρηνοῦσε.
 Στὸ μέσο τῶν ληστῶν σάν Βασιλιά κακοῦργων σάν με σταύρωσαν,
 κι' ὄξου δριμύ σταγόνα σάν στὰ χεῖλη μουσταζαν
 και σάν ὁ Κεντηριῖνας εἶχεν ὀρμήσει,
 με τὴν αἰχμὴ τῆς λόγχης του τάχα νὰ με κεντρίσει
 κι' εἶπα «Τετέλεσται» γιατί ὁ ρόλος τὸξε νὰ τὸ πῶ...

Ἄλλα με μιὰς τότες σκοτείνιασαν
 κι' ὄλες μου τὶς δυνάμεις ἔνοιωσα νὰ φεύγουν,
 πού νόμισα πὼς κείνο τὸ «Τετέλεσται» ἦταν ἀληθινό...

Κι' ἦταν μονάχα ρόλος... μόνο μιὰ προσποίηση.
 Ἄλθθεια πόση δύναμη χρειάστηκες Χριστέ μου,
 τοῦτα ν' ἀντέξεις κι' ὅλα ν' ἀνεχτεῖς,
 τὰ βάσανα και τὸ φρικτὸ μαρτύριο νὰ δεχτεῖς
 και πᾶν' ἀπ' ὅλα κιόλας νὰ μās συγκωρέσεις,
 σάν ἄνθρωπος πού ἦσουνά εκείνη τὴ στιγμή...
 — Ἄλθθεια ἦσουνά ἄνθρωπος;... —

Πόση Σου ἦταν Κύριε ἡ δύναμη μεγάλη...
 Και πόση εἶναι μου ἡ ἀντοχὴ μικρή...

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΩΡΓΑΛΛΙΔΗΣ

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΤΟ «ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1960-1970» ΤΟΥ Ε.Φ.Σ.Α. - ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ - Η «ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΠΟΡΤΟΚΑΛΙΟΥ» ΣΤΗΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟ - ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ "HELLENIKA" ΚΑΙ "MERIAN". - ΤΟ «ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ» - ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗΣ: «ΣΧΕΔΙΑ» - ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΚΟΝΤΕΟΥ

Συχνά ή άποψη για τή δράση ένός συλλόγου (όποιασδήποτε φύσεως) στηρίζεται σε μιá γενική έντύπωση, πού δημιουργούν άσάθμητοι παράγοντες. Πάντως ή συνεχής προβολή τών έργασιών, ανεξάρτητα από τή σημερινή τάση και άρχή, πού μās επέβαλε ή έμπορική διαφήμιση τής καταναλωτικής κοινωνίας, βοηθεί πολύ στο σχηματισμό έντυπώσεων. Ώστόσο είναι δίκαιο και όρθον οί σύλλογοι κατά ώρισμένα χρονικά διαστήματα, πού μπορεί ν' άποτελοϋν σταθμούς δράσης, νά δίνουν κωδικοποιημένα τήν εργασία τους για νά μπορη πιά ή κριτική νά πη τó λόγο της.

Ό («Επιστημονικός και φιλολογικός Σύλλογος Άμμοχώστου») (Ε.Φ.Σ.Α.) δημοσίευσε σε βιβλιάρκι τά ιστορικά τής ζωής του, κατάλογο τών μελών του και τών διαλέξεων πού πραγματοποίησε στή δεκαετία. Τόσο τά όνόματα τών όμιλητών όσο και τά θέματα πού πραγματευτήκανε καλύπτουν από τή μιá ευρύ πεδίο τής γνώσης κι' από τήν άλλη ικανοποιούν μιá ποικιλία ένδιαφερόντων. Ύπάρχουν άνάμεσα στά θέματα ή φιλολογία, με τή μορφή τής ψυχρής έρευνας, πού άποτείνεται στους λίγους (έστω κι' άν ό παλμός του όμιλητῆ μπορεί νά ζυπνήσει κάποιο ένδιαφέρον και στους μη ειδικούς), αλλά υπάρχουν και τά σύγχρονα καυτά προβλήματα και έρωτηματικά.

Τό «Χρονικόν τής Πρώτης Δεκαετίας 1960-1970» όπως όνομάζεται τó καταποιστικό βιβλιάρκι του Ε.Φ.Σ.Α., δικαιώνει τή γενική έντύπωση για τή εργασία του συλλόγου αυτού τής Άμμοχώστου. Παρόλο πού πέρασε ή έποχή τής διάλεξης, μιá και τά μέσα μαζικής επικοινωνίας ξεπέρασαν και τó όριο άντοχής για καταποισμό και ψυχαγωγία, φαίνεται πώς με μιá καλή ήγεσία σε συλλόγους και υποχρεωτικής καλή διοργάνωση, πού νά δημιουργηί ένα είδος παράδοσης, μπορεί νά επιτύχει κάποιους αξιόλογους στόχους.

* * *

Τό «Έτος Έθνικής Παλιγγενεσίας» έλπίζουμε νά σπρώξει επιστήμονες και λογοτέ-

χνες νά δώσουν στή δημοσιότητα έργασίες τους και δημιουργήματά τους, πού κρατούσαν στά συρτάρια τους, μόνο και μόνο γιατί δέν εύνοούσε ή έποχή και ή ζήτηση τήν έκδοσή τους. Μπορεί ακόμα ή άμιλλα και ή άπαίτηση νά υποχρεώσει πολλούς ν' άσχοληθούν με θέματα του Εικοσιένα ή με συγγενικά τους κι' έτσι τó Έτος Έθνικής Παλιγγενεσίας νά αξιοποιηθί πραγματικά σ' όλους τούς τομείς.

Τό περιοδικό άκολουθώντας τή γενική άπαίτηση θά δώση όσο μπορεί περισσότερο υλικό, κυρίως με άναδημοσιεύσεις σπανίων κειμένων, πού νάχουν σχέση με τή συμβολή τής Κύπρου στο Εικοσιένα. Άσφαλώς θά άγκαλιάσει με άγάπη κι' ότι σχετικό θά γραφθί από νέους ή θά μεταφραστῆ από ζένες λογοτεχνίες πού είδαν και τó 21. Άλλά τó περιοδικό θεωρεί και υποχρέωσή του νά έπισημάνη κάποιες εκδόσεις, πού σχετίζονται στενά με τó 21, σάν τó μικρό βιβλιάρκι του φιλόλογου Νίκου Καραπατάκη για τόν Καποδίστρια και τήν Κύπρο. (Δυό έγγραφα πού είχαν άποσταλή στον Καποδίστρια, και πού περιλαμβάνονται και στο βιβλίό αυτό, δημοσιευτήκανε πριν λίγο καιρό σ' τις σελίδες μας με τήν ευκαιρία του Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου). Τό βιβλίό αυτό άποτελεί μικρή συμβολή στους έορτασμούς κι' εύχόμαστε για παρόμοιες σύντομες εκδόσεις, πού θά μās εισάγουν στο φλέγον αυτό θέμα του 21, πού άποτελεί τήν άπαρχή τής νεοελληνικής μας ζωής.

* * *

Χωρίς νά παραγνωρίζω τόν οικονομικό παράγοντα και τήν προβολή πού τόση αξία έχει στή σημερινή μας καταναλωτική κοινωνία, στέκομαι ξεχωριστά στήν καλλιτεχνική πλευρά τής «Γιορτῆς του Πορτοκαλιού» στήν Άμμοχώστο. Έξάλλου τήν καλλιτεχνική πλευρά τόνισε ιδιαίτερα και ό δήμαρχος τής πόλης κ. Πούγιουρος δπλώνοντας πώς μιá από τις προθέσεις τής γιορτῆς είναι και ή προώθηση του λαϊκού πολιτισμού μας. Τούτο έχει επαναληφθί και στο χαιρετισμό του Μακαριωτάτου Άρχιεπισκόπου Κύπρου και Προέδρου τής Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Μακαρίου. Με αυτό τόν τρόπο έπισημοποιήθηκε ή καλλιτεχνική πλευρά. Και πραγματικά ύλοποιήθηκε στο μεγαλύτερο μέρος οί προθέσεις τής οργανωτικής έπιτροπῆς με τά χορευτικά συγκροτήματα του ΣΥ.ΚΑ.ΛΥ και του «Λυκείου Έλληνίδων Δράμας».

Τό χορευτικό συγκρότημα ΣΥ.ΚΑ.ΛΥ. με βάση τούς κυπριακούς χορούς παρουσίασε τή σύνθεση («Χορός του Πορτοκαλιού»). Ή σύνθεση κι' ή έκτέλεσή της υπήρξαν πολύ εύτυχεις

στιγμές έκφραστικές, μέσα στο κυπριακό λαϊκό πνεύμα. 'Αλλά και οι χοροί του «Δυκειού Έλληνίδων Δράμας» μās μίλησαν ως τὰ βάθη του αίματος μας. Νά! ένας τρόπος επαφής όλων των στρωμάτων με τόν πολιτισμό των άλλων έλληνικών μας μερών. Τὰ λόγια, κι' οί δηλώσεις, κι' οί χαιρετισμοί, κι' όλα τ' άλλα ρητορικά καμώματα, όχι μόνο δέ σφίγουν δεσμούς αλλά προκαλούν αίσθήματα αποκρουστικά. 'Υπάρχει ή τέχνη, προπαντός ο χορός, πού πρέπει να ήταν ή άπαρχή της καλλιτεχνικής έκφρασης του ανθρώπου, πού μπορεί να έγκραστοίση ένα αδελφικό διάλογο ανάμεσα σε όλα τὰ στρώματα του έδω πληθυσμού και του εκεί, στ' άλλο άκρο του Αίγαίου ή ως τὸ 'Ιόνιο και Κρητικό πέλαγος.

* * *

Κάπως μαζεμένα κυκλοφορούσαν τις τελευταίες δυο δεκαετίες τεύχη περιοδικών για την Κύπρο. φαίνεται πως μερικές υπηρεσίες για λόγους προβολής της Κύπρου — ιδίως στο τουριστικό πεδίο — εύνοήσαν την κίνηση αυτή. Πολλά έλλαδικά περιοδικά κοιτάζανε περισσότερο τόν έθνικό λόγο, πού προσωπικά τὸ θεωρῶ ως έπιβεβλημένη χειρνομία των όμοιων αδερφών, έστω κι' αν συχνά σερῶνκει σε υπερβολές ή κακές εκτιμήσεις (απόκλιση προς τόν υπερβολικό έπαινο).

Τελευταία στη Γερμανία κυκλοφορούσαν δυο ειδικά για την Κύπρο τεύχη γνωστών περιοδικών: του **Hellenika** πού διευθύνει ή καθηγήτρια της Βυζαντινής και Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στὸ Πανεπιστήμιο του **Bochum** (Δυτική Γερμανία) κ. 'Ισιδώρα **Rosenthal-Kamarinéa**, κα' του **Merian**. Τὸ **Hellenika** (III/70 και I/71) κοιτάζε τόν πνευματικό τομέα, ενώ τὸ **Merian**, πού είναι τύπος εικονογραφημένου κατατοπιστικού—τουριστικού περιοδικού, κοιτάζε τὸ τοπίο, τὸ σύντομο ένημερωτικό άρθρο, τις πληροφορίες, διανθίζοντας τις σελίδες του με πραγματικά καλλιτεχνικότερες φωτογραφίες (μερικές έγχρωμες) και με μερικά σύντομα λογοτεχνικά κείμενα. Για τὸ **Merian** δέν μπορούμε νάουμε παρατηρήσεις, γιατί ὁ στόχος του είναι ή ικανοποίηση της άπλης περιέργειας του εύρύτερου κοινού, πού έπιθυμεί να γνωρίσει με σύντομα ύπομνήματα και πολλές έλκυστικές φωτογραφίες ένα τόπο. Πάντως τὸ φιλελληνικό πνεύμα της έκδοσης αυτής είναι ὀλοφάνερο, παρόλο πού, πολὺ ὀρθά, δέν απόφυγε να πληροφορήσει και για τὸ τουρκικό στοιχείο του νησιού.

Τὸ **Hellenika** όμως αντίκρουσε την Κύπρο από την πνευματική της πλευρά. 'Ασφαλῶς δέν πρέπει να υποστηριχθῆ πως τὸ περιοδικό κατόρθωσε να δῆ έξαντλητικά όλα τὰ θέματα και πρ βλήματα του μικρού χώρου της Κύπρου, οὔτε και ήταν δυνατό στις λίγες σελίδες, πού διαθέτει ένα περιοδικό να γίνη αυτή. Πάντως μόρεσε τὸ περιοδικό να εισαγάγη τὸ γερμανόν αναγνώστη στα πιὸ φλέγοντα

σημεία, προπαντός μόρεσε να του δημιουργήσει περιέργειες για πιὸ πολλές ένημερώσεις. Πρέπει ειλικρινῶς να εύχαριστήσουμε την καθηγήτρια κα 'Ισιδώρα **Rosenthal-Kamarinéa** και να εκτιμήσουμε τὴ χειρνομία της.

* * *

Κάθε πραγματικά έθνικόφρονος θα συμφωνήσει και θα επικροτήσει την προσπάθεια του 'Υπουργού Παιδείας κ. έρίζου Πετρίδη για την ίδρυση («'Ιστορικού Μουσείου» στην Κύπρο. 'Ετσι πραγματικά ύλοποιούμε τὴ μνήμη του Εικοσιένα και δέν μένουμε στους ρητορικώτατους κι' έπίδεικτικούς έορτασμούς, πού ή σημασία τους είναι μηδαμινή και προπαντός παροδική. Μεγίστη όμως είναι ή σημασία ενός «'Ιστορικού Μουσείου», καταρτισμένου με σύστημα και γούστο και, ασφαλῶς, με αντικειμενικούς σκοπούς την υπενθύμιση των ήρωικών εκείνων χρόνων και των προσώπων, στους οποίους ὀφείλουμε την ύπαρξή μας σαν («'Εθνος 'Ελλήνων»).

Σ' αυτό θεβαίως τὸ Μουσείο θα ένωματωθῆ και τὸ «Μουσείο 'Αγώνων», σ' ένα αξιοπρεπές οίκιμα με όλα τὰ έφόδια για συντήρηση των έκθεμάτων και των έγγραφων. Γιατί τὸ «Μουσείο 'Αγώνων» εκεί πού «κώθηκε», στ' ανήλιαγα κι' ύγρὰ μέρη, χωρίς βοηθητικούς χώρους και σύγχρονα έφόδια συντήρησης, κινδυνεύει από ανεπανόρθωτες καταστροφές.

* * *

'Εργο αδελφικής αγάπης, πού δείχνει πραγματικά ανώτερο ήθος, είναι τὸ κείμενο του Μενέλαου 'Αλεξανδράκη («Ο 'Αλεξανδράκης και ή ζωγραφική του», πού προτάσσεται του θιβλίου «'Αλεξανδράκης: Σχεδία»). Τὸ άλπουμ περιέχει 109 σχέδια του 'Αλέξανδρου 'Αλεξανδράκη, πού πρόρωρα ανεχώρησε από τὴ γῆ, αλλά και πού νεκρός αναγνωρίστηκε πέρα για πέρα και τιμήθηκε κυρίως γιατί αξιοποίησε τὸ 'Επος της 'Αλθανίας (ὀρθότερο τὸ 'Επος της Βόρειας 'Ελλάδας) στη ζωγραφική.

Τὸ έργο θα τὸ κοιτάξουμε σε άλλη στήλη, αλλά θεωρήθηκε ὑποχρέωση του περιοδικού να τοίγη εἰδῶ την εὐθύνη πού έπωμίζεται ὁ ὀδοίμιος αδερφός να διατηρήσει την καλή μνήμη του αδερφού του. Δέν πρόκειται για οίκογενειακή προβολή (πῶς δέν κρίνεται και αυτή ως άσκοπη ή άχρηστη). Πρόκειται για ὑποχρέωση έναντι καλλιτεχνικής δημιουργίας, πού δέν πρέπει ν' άφεθῆ στο σκοτάδι ως να μην ὑπῆρξε ποτέ. Καλύτερο και διαρκέστερο μνημόσυνο για ένα καλλιτέχνη είναι ή έκδοση του έργου του, πού να συνοδεύεται με βοηθητικά σχόλια για να γίνη τοῦτο πιὸ κατανοητό. 'Ο άληθινός καλλιτέχνης μεταφέρει τὰ θιώματά του στο ὑλικό της τέχνης. Γνωρίζοντας τις λεπτομέρειες της ζωῆς του πιὸ εύκολα μπορεί να εισδύσει και κείνο τὸ βαθύτερο της τέχνης του. 'Από τὴν άλλη ἄ-

ποτελεί ξεχωριστή χαρά για μερικούς να παρακολουθούν νοερά την εξέλιξη ενός καλλιτέχνη συσχετιζοντάς την με περιστατικά της ζωής του και με την ατμόσφαιρα της εποχής του. "Αν ο ηλπιότερος στον καλλιτέχνη προσφέρει δλ' αυτά με τιμιότητα κι' ευθύνη εξυπηρετεί διπλά: τόν καλλιτέχνη και τόν αναγνώστη του οποιουδήποτε βαθμού επάρκειας. Νά! γιατί εκτιμείται ιδιαίτερος ως άνθρωπος εκδήλωση ήθους και αγάπης ή έκδοση («'Αλεξανδράκης: Σκέδια»), που ανέλαβε ο κ. Μενέλαος 'Αλεξανδράκης, ως πριν λίγο καιρό πρόεδρος της 'Ελλάδος στην Κύπρο, και η οικογένεια του αείμνηστου ζωγράφου.

* * *

Δέν υποστηρίζω Τοπικές 'Εγκυκλοπαιδείες στενής περιφέρειας. 'Αλλά νομίζω όρθό, προπαντός από τήν εκπαιδευτική πλευρά, αλλά και τήν έπιτόπια έννημέρωση, να δημιουργηθῆ ένας τύπος έγκυκλοπαιδείας λογικώς εύρειας περιφέρειας, που να καλύπτει με κάποια λεπτομέρεια τοπικά γεγονότα, πρόσωπα και πράγματα, χωρίς ασφαλώς να θέτει σε δεύτερη μοίρα τ' άλλα όλα, που ένδιαφέρουν κάθε άνθρωπο. 'Ετσι ο κάτοικος ένός τόπου, π.χ. τῆς Κύπρου ἢ τῆς Βόρειας 'Ελλάδος να μπορεί να βρῆ τήν ιστορία και τὰ καθέκαστα προσώπων, τόπων και πραγμάτων του τόπου του. 'Ασφαλώς ο τύπος αυτός τῆς έγκυκλοπαιδείας πρέπει να εξυπηρετῆ ένα εύρύτατο κοινό από τὸ μαθητὴ ὡς τὸν μορφωμένο. Σ' ἑμάς, μάλιστα, ο μαθητῆς πρέπει να εἶναι ο βαρύνων παράγοντας, ἂν θέλουμε να προκόψῃ πραγματικά ἢ νέα γενιά και να μὴ μείνῃ ἀπλῶς αἰχμάλωτη τῆς δυναστικῆς τεχνικῆς προόδου.

Ἡ Σύγχρονη Δεκάτομη Βασικὴ 'Εγκυκλοπαιδεία Κεντῆου (Θεσσαλονικῆ) ἐνῶ κοιτάζῃ να εξυπηρετήσῃ ἀνάγκες τῶν βορειῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τοῦτο στὴν πρώτη μου σκέψη, ταυτοχρόνως με τὴ συντομία τῶν λημμάτων τῆς, τὸν παραμερισμὸ πολλῶν ἀχρηστων γνώσεων καὶ τὴ χρῆση ἀπλῆς γλώσσας ἐκλαϊκεύει πραγματικὰ τὴ γνώση καὶ λύει τὶς ἀπορίες χωρὶς πελαγοδρομίες κι' ἀχρηστες γιὰ τὸν μέσον 'Ἕλληνα πληροφορίες. 'Ακριβῶς με τὸ δεύτερο αὐτὸ χαρακτηριστικὸ τῆς γίνεται εὐχρηστὴ καὶ χρήσιμη, χωρὶς να ζημιῶνῃ ἀπὸ τὴν ἀποψη σοβαρότητας. Προσωπικὰ ὅμως μ' ἐντυπωσίασαν οἱ πληροφορίες, πάντοτε σὲ μέτρο, προσώπων, πραγμάτων, τόπων καὶ γεγονότων τῆς Βόρειας 'Ελλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅλου 'Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ γενικὴ διεύθυνση τῆς 'Εγκυκλοπαιδείας αὐτῆς ἔχει ἀνατεθῆ στὸν ἀκούραστο λογοτέχνη καὶ κριτικὸ, προπαντὸς ἀκέραιο ἔθνικὸ χαρακτῆρα, τὸν κ. Τάκη Γκοσιόπουλο, γνωστὸ σ' ἑμᾶς ἐδῶ κάτω με τὸ ψευδώνυμο Στέφανος Χρυσός. Οἱ Κύπριοι λογοτέχνες πολλὰ τοῦ οφείλουν, γιατί με ξεχωριστὴν ἀγάπη τοὺς πρόβαλε στοὺς ἀναγνώστες τῆς συμ-

πρωτεύουσας Θεσσαλονικῆς, καὶ τῶν Βορειῶν 'Επαρχιῶν μας με τὴ στήλη ἐφημερίδας καὶ με εἰδικὴ ἐκπομπὴ τοῦ ραδιοφώνου. Νομίζω πῶς εἶναι θέμα δικαιοσύνης ἂν ἐπισημάνουμε τὴν ἐκδοση αὐτῆ, γεμάτη ἀπὸ τὴν εὐσυνείδησια καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ διευθυντῆ τῆς.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΠΡΩΤΗ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1955

(Ὁμιλία πού ἐκφωνήθηκε στὴν πανηγυρικὴ δοξολογία γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς 1ης 'Απριλίου τοῦ 1955, στὸν 'Ιερό Ναὸ Φανερωμένης)

«Παλληκάρι τῶν δεκαοκτῶ χρόνων,
 μετὸ στεφάνι τοῦ μαρτυρίου καρφωμένο
 στὰ μηνίγγια σου,
 σὲ φίλησε ἡ λευτεριά στὰ σφραγισμένα
 χεῖλι σου.

Στὴν κόγχη τῶν παγωμένων σου ματιῶν
 δυὸ κόμποι δάκρυ σταμάτησαν,
 στὴν κόγχη τῶν μεγάλων σου ματιῶν
 πού μέσα τους βασίλεψε ὁ χρόνος.
 Ποιοὶ ὄμοι θὰ σπκώσουν τὸ θαρὺ
 φορτίο σου;»

Μακαριώτατε,

"Αν ὁ τετραετῆς πρόσφατος ἀπελευθερωτικὸς ἀγῶνας, μετὴν ἀναβίωση Σαλαμίνων καὶ Μαραθῶνων σκουπίζει τ' ἀπελπισμένα δάκρυα λαθῶν ἀβουλων καὶ τοὺς ὀδηγεῖ στὸ δρόμο τῆς τιμῆς, δηλαδὴ στὴν προτίμηση τοῦ βιολογικοῦ θάνατου παρὰ τοῦ ἠθικοῦ, τοὺς ὅπου γῆς "Ἕλληνες τὰ ὄνόματα, τὰ ὄραματα, τὰ οὐσιώδη βιώματα καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ νέου ἔπους δέν τοὺς γεμίζουν μονάχα ἔθνικη ὑπερηφάνεια, σὺν τὸν ἀντικρῦζον σὺν ἀπέλευσμα τῆς καταβολῆς τοῦ πνεύματος τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ σὺν προσήλωσι πρὸς τὴν ἀποστολὴ τοῦ "Ἐθνους μας σὺν παραδείγματος ἠθικοῦ, σὺν νομοθέτῃ ἀξίῳν πού να μορῆ νὰ ὑποκρῶνῃ τὴ βία τῆς 'Ιστορίας να ἐρίξῃ διαλεκτικὰ μετὸ Πνεῦμα καὶ ν' ἀναγεννᾶται ἀπὸ τὴν τέφρα' ὅσους ἐπιζοῦν καὶ κείνους πού θάρθουν ἐπιτάσσει κάθε δόξα ἔντονα τὸ χρέος τὸ βαρὺ, τὸ δυσβάστακτο κατὰ τὸν ποιητὴ, ὅχι ἀπλῶς πρὸς διατήρηση τοῦ πιὸ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ πού φάνηκε ἀπὸ τῆς χαραυγῆς τῶν αἰῶνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς συνέχιση τῆς δημιουργίας παράδοσης μετὴν διαρκῆ προσφορά καινούργιων μεγάλων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ὀλοκληρωμάτων ζωῆς, μνημείων πνεύματος καὶ ἀρετῆς' γι' αὐτὸ ἐπιτακτικὴ προβάλλει πάντα ἡ ἀνάγκη να δισωνισθῆ ἡ ἱστορικὴ μνήμη, πού εἶναι ἀποφασιστικὸς παράγοντας σαφῶν καὶ σταθερῶν ἔθνικῶν προσανατολισμῶν.

Πραγματικὰ μέσα στὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά ἔργα τῆς εὐφυχίας, μέσα στὸν ἀτέρμονα ἠρωισμό τῶν ὀλοκαυτωμάτων, στὴν ἀνιδιοτέλεια, στὴ λάμψη τῆς θυσίας, στὴν ἀντοχή

μπροστά στην αγχόνη και στη φυλακή, στις κλαγγές των όπλων, στις ίαχές της νίκης, στον ώραίο θάνατο, θα πρέπει οι μεταγενέστεροι, σε απόλυτη συνάρτηση βάζοντας τον εαυτό τους, να βγάζουν διδάγματα χρήσιμα για πνευματική και πολιτική αναγέννηση και προκοπή. Γιατί οι ζειδωροί αγώνες της φυλής μας είναι ανάγκη να θεωρούνται σαν μοναδική προσφορά στη δομή της ψυχής του καθενός μας, στα κύτταρα του είναι μας, σαν ευκαιρία αυτογνωσίας και αυτοσυνειδησίας, σαν πολύτιμη ενεργητική δύναμη για να κατανικήσουμε την αδυναμία και την ανωριμότητά μας και να αποφύγουμε τις αναδιπλώσεις και τις επικίνδυνες αναπροσαρμογές, σαν πίστη στο αυτοδύναμο ήθικό μας Έγώ και για τουτό πηγή εμπύκωσης για νέα πετάγματα, ώστε να μπορέσει ο καθένας χωριστά να προσφέρει την ικανότητά του, όπου έχει ταχθή, ποτέ αποβλέποντας σε άτομικά όφελιμα αλλά διάκοπα ποθώντας το καλό του συνόλου. Βροντερή θα φθάσει τότε στ' ανοιχτά και στ' άγρυπνα μάτια της ψυχής μας ή παρακαταθήκη-προσαγή του σεμνού αγωνιστή: «Τούτη την πατρίδα την έχομεν όλοι μαζί και σοφοί και άμαθείς και πλούσιοι και φτωχοί και πολιτικοί και στρατιωτικοί και οι πλέον μικρότεροι άνθρωποι.... "Όταν αγωνίζονται πολλοί και φκιάνουν, τότε να λένε έμεις. Είμαστε στο έμεις και όχι στο έγώ». Γιατί τα μεγάλα έθνικά γεγονότα όσο και να τα βλέπν ή κάθε έποχή κι' ή κάθε γενιά με τη δική της ψυχική και πνευματική θεώρηση, τη δική της ροπή, όσο και να μη καταξιώνονται όριστικά και τελεσίδικα, όσο και να χάνουν κάποτε οι φορείς τους που έχουν επιζήσει τη στιλπνότητά τους, (γιατί οι οξύτητες, οι αδυναμίες, οι άτέλειες, οι αντίζηλιες, τά πάθη, οι αντιφατικές ψυχολογικές ιδιότητες είναι συμφυείς με την ανθρώπινη φύση και μοίρα), έχουαν αυτό το μοναδικό ότι είναι ρωμαλέες έξορμήσεις όμαδικές, βασισμένες στην τοποθέτηση σε βάθρο ύψηλό άνωτερων αξιών της ζωής, κι' ότι, με σύντομες άλυσιδωτές ενεργείες έχοντας σαν άφετηρία τα αυτά κίνητρα, συγκλίνουν προς τον ίδιο στόχο. Γι' αυτό δέν έχει καμμία σημασία το εύνοϊκό ή δυσμενές αποτέλεσμα, ή επίβωση ή ή νίκη, αλλά ο όμαδικός παλμός και το κοινό πνεύμα.

Στην περίπτωση που ξαναίγεται μπροστά μας του ξεσηκωμού του 1955-59, ή πολιτική, ή στρατιωτική του ή ήγηση κι' ή χούφτα των διαλεκτών ήρώων προώθησαν με τις σημαντικές πράξεις τους κατά τρόπο έκπληκτικό, αξιοποίησαν, έδωσαν τεράστιες ιστορικές διαστάσεις, άνεβασαν στο προσκήνιο, τεκμηρίωσαν και ύλοποίησαν την κοινή αντίληψη, που ξεπήδησε από την παράδοση την τρισχιλιετή, που κραυγάζει ότι οι άπόγονοι τότε μόνο έχουν δικαίωμα να κρίνεται αξιοί του παρελθόντος και να προσβλέπουν σ' εύοινο μέλλον, όταν, με διαρκή έγρηγορη, μάχωνται για τη διασφάλιση των ύψηλων ήδανικών, πι-

στεύουν στην αξιοπρέπεια των ανθρώπων και καθοδηγούνται από το άκαταγώνιστο πνεύμα και φρόνημα της φυλής τους Πεμπτουσια λοιπόν του μεγάλου αγώνα υπήρξεν ή βαθεία προσήλωσι σε θεό και πατρίδα έλληνική κι' ή πίστη στην άιώνια ύπόσταση και στην άνάσταση της Ρωμοισούνης, που άπλώνεται σε στεριές και πελάγη και καλύπτει με τα ζωγόνα φερά της την ώραία ψυχή του εύγενικού νησιού μας· προϋπόθεση δηλαδή ήταν ή διατήρηση άσβεστης της φλόγας της έθνικης συνείδησης. Κοινή πηγή ρώμης και όρμης, που κοινιοποίησε όλες τις προβλέψεις για άκατόρθωτα κι' ούτοπιστικά, υπήρξεν ή άποδοχή του πανάρχαιου μηνύματος πως το πνεύμα και το φως στο κονταροκτύπημα με τη βία, την ύλη και το σκότος δέν μπορεί παρά να εξέλθουν νικητές. Κοινή συνάμα κι' ή άποφυγή της δουλείας σε άλλότριους, κάτω από οποιαδήποτε μορφή της, κατά της όποιας και το άκατασίγαστο μίσος σαν άνασχετικού παράγοντα δημιουργίας κάθε μεγάλου και ύψηλου. Τέλος κοινός στόχος και γραμμή πορείας ή Έλευθερία στο ήθος και στο πνεύμα με τα χρέη της, ή Έλευθερία σαν πάθος κι' ήδανικό ζώης, που τί θεοποίησαν οι Έλληνες από τα παμπάλαια χρόνια και που όλο νότιη και φρόνηση πύρωσε τις καρδιές, έθρμανε τις ψυχές, χάλκεψε το νοϋ και τις συνειδήσεις, και συγκέντρωσε τη δόξα, την πείρα, τις προσδοκίες, τα έπιτεύγματα και το μόχθο αιώνων.

Τόν όρο Έλευθερία τόν δεχόμαστε υπό την ευρύτερη του έννοια σαν πολιτική, σωματική, πνευματική, άτομική, ήθική, άστική, έθνική που να ύπονοι άυτοτέλεια από κάθε έξωτερικό περιορισμό και βία κι' από κάθε έσωτερική ψυχική όρμη και πάθος, ως προς τη σκέψη, το λόγο, τη βούληση, τη όράση. Για τοϋτο πολϋ σωστά βέβαια την τοποθέτησε το Έθνος μας, από τότε που πρωτοπαροαιόστηκε στη Γη, στις ψηλότερες κορφές, πιό πάνω απ' όλες τις άξίες της ζωής, ενός αγαθοϋ που πραγματώνεται μόνο σαν ο άνθρωπος ζή στην Έλευθερία και πεθαίνει για' αυτή έγγίζοντας έτσι τα όρια της άθανασίας. Γιατί άναμφισβήτητα είναι όρθη ή αντίληψη ότι ή Έλευθερία, βγαλμένη απ' τα κόκκαλα των Έλλήνων τα ιερά, είναι μοναδική και τεράστια δημιουργική δύναμη, προϋπόθεση προς έπιτέλεση παντός έργου, άποκλειστικός συντελεστής πρόδου και πολιτισμοϋ, ή δε έθνική έλευθερία παραμένει ή βάση του φυσικοϋ, ιεροϋ και άπαραβίαστου της προσωπικής έλευθερίας· κι' άκόμα ότι το ύπέρτατο αυτό αγαθό δέν είναι κάτι το σχετικό αλλά το άπόλυτο και κατά συνέπεια ότι δέν προσαρμόζεται άνάλογα με έξωτερικές συνθήκες, έμπόδια ή άπειλές· και κάτι άλλο· ότι δέν είναι δρωρούμενο κτήμα άλλ' άγώνισμα, ή δε διατηρήσή της έξαρτάται από τη ζωντάνεια της ψυχής του μέρους και του συνόλου.

Ύστερα από τους πιό πάνω συλλογισμούς

καταλήγουμε ότι οι βιωματικές σχέσεις μας με το Λιοπέτρι, το Μαχαιρά, την Κυπερούντα, τα Χαντριά, τη Ζωοπηγή, το Μερσινάκι, τη Βάβλα, το Δίκωμο, την Όμορφίτα, τις Πλάτρες, τα φυλακισμένα Μνήματα, (μερικούς από τους βωμούς της θυσίας, που αποτελούν κορύφωση της δραματικής πορείας του Έλληνισμού προς την Έλευθερία κι' όχι τελευταία και λύση, και παράλληλα ολοζώντανα σύμβολα), επιτάσσουν άρραγη σύμπνοια, ομαδική συνέπεια προς το παρελθόν, έθνικη ένωση, κοινό ρυθμό ζωής για έργα πολέμου και ειρήνης, πίστη στα πεπρωμένα του Έθνους και, σαν κορώνα, στερρή προσήλωση στο ιδεώδες της Ένώσεως. Μόνο αυτές οι προϋποθέσεις θα υψώσουν έρεισμα ισχυρό, θα δώσουν ανεξάντλητη δύναμη στην έθνικη μας Ήγεία για να ολοκληρώσει το σκοπό του άγωνα της Ε.Ο.Κ.Α., που σημάδεψε και σημαδεύει την Ελλάδα.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΣΤ. ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ

ΒΡΑΔΥΑ ΛΙΠΕΡΤΗ

Ή άποψινή μας συγκέντρωση γύρω από τη μνήμη του Λιπέρτη προσφέρεται σ' όλους μας σαν μια εξαιρετικά πολύτιμη ευκαιρία αναστροφής με την άρχοντιά και τη γνησιότητα της λαϊκής ψυχής. Άφου ο Λιπέρτης σαν άνθρωπος ένασάρκωσεν όλόκληρον τόν αυθορμητισμό της κι' άφου σαν ποιητής μας διαφύλαξε όλόκληρη την αισθαντικότητα της.

Δέν άφησε ο Λιπέρτης σκίρτημα, κυμάτισμα, άπόχρωση του έλληνικού κι' ανθρώπινου κυπριακού αισθήματος που να μη τόκανε βίωμά του και να μη τó τραγουδήσε. Κι' ο στίχος του άντηχεί πάντα στις καρδιές μας μ' όλη τη γοητεία των ρυθμών και της γλώσσας του ζωντανεύοντας την αλήθεια της ιδιαίτερης πατρίδας/μας σ' όλες τις εκφάνσεις της. Και κελαρύζει τότε σαν ειδυλλιακό κελάπημα, τότε σαν πρωτογονικό έρωτικό ξεχείλισμα, τότε σαν καμρός φτώχιας, τότε σαν στοργικό άκομπνιαμένο του πόνου και του μόχθου, τότε σαν παιάνας άντίστασης και λευτεριάς, και πάντα σαν δύναμη αυτοθεβαίωσης και σαν μάθημα ήθους, ανθρωπιάς και προκοπής.

Όποιος ξένος ή επιστήμονας ενδιαφέρεται να γνωρίση αυτό τόν τόπο θα μείνη με λειψή εμπειρία άν δέν περάση από τó Λιπέρτη. Εΐναι τά ποιήματά του ο πιστότερος καθρέφτης του τί είμασταν και του τί είμαστε και γινόμαστε. Κι' όποιος από μας πασχίζει ν' ανασυνδεθί συνειδητά με τις ρίζες του δέν μπορεί, δέν είναι νοητό ν' άγνοήση τó Λιπέρτη. Εΐναι οι στίχοι του ή συμπύκνωση του ότι κινείται μέσα στην παράδοσή μας, την ίδια τη ζωή μας και τις νοσταλγίες μας.

Όμως, γι' αυτό ο Λιπέρτης είναι ποιητής έθνικός. Και γι' αυτό είναι έργο έθνικό ή

μέριμνα που προσπαθεί να κρατήση ζωντανή τη φωνή του μέσα μας και γύρω μας. Και πράγματι, πιό εϋστοχη φροντίδα άπ' αυτή που την έχει άνθήσει σαν γλυκειά και ζέγνοιαστη μελωδιά στα χείλια μας δέν θα μπορούσε να υπάρξη. Άπόδειξη κι' ευόϊωνη μαζύ ένδειξη ή από μέρους του λαού άποδοχή πολλών ποιημάτων του Λιπέρτη μελοποιημένων από τόν Άχ. Λυμπουρίδη (που τού άξίζει κάθε έπαινος) σαν δημοτικών τραγουδιών κι' έδω και σ' όλη την Ελλάδα.

Λοιπόν, κάθε τιμή ταιριάζει στο Συμβούλιο Κοινωνικής Εϋημερίας, και σ' όσους γενικά είχαν την πρωτοβουλία που μας έπεφύλαξε την ξεχωριστή αυτή χαρά κι' ακόμη στους καλλιτέχνες που με τόση αγάπη θα μάς την προσφέρουν. Έμεις οι άλλοι δέν έχομε ν' ανταποδώσωμε παρά τή συγκίνηση και την ευγνωμοσύνη μας. Σ' όλους — και τόν Ποιητή μας. Κι' άς θυμηθούμε, παραμονές της έθνικης γιορτής μας, τόν άθεράπευτο καμρό που τόν φλόγιζε:

«Σε σās που κατσουρίσασιν τότες στο
κοσιέαν,
δαμέσα, τζιέ στές φυλακές τές σκοτεινές
έβάλαν,
Πόν άντροπκιάσετε ποτέ του τόπου μας
κανέαν,
τζιέ πόν έλοαρκάσετε σπαθίν μήτε
κρεμμάλαν,
σε σās που σφάζαν σιοιρινά τζι' άδικο-
παλλουκώσαν,
σ' όσους με σιλλια κάστια τó γαΐμαν
έσιωνώσαν,
τουν τά φτωκά τραουδκια μου, μάρτυρες
άγιασμένοι,
για την ψυσίην σας κάπνιομαν,
προσκύνημα άς ένι».

ΦΡ. ΒΡΑΧΑΣ

ΤΟ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΗΜΑ ΜΑΣ

ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΜΙΑΣ ΔΙΑΔΡΟΜΗΣ

Ό κόσμος συνωστιζότανε μπροστά στο πάς στόπι. Τί περίμεναν; Που πήγαιναν; Άδιάφορον. Εΐχε τούτη ή άναμονή κάτι τó ιδιαίτερο, τó προσωπικό και εκείνο τó έντελώς ντόπιο χρώμα που θρίσκει κανείς στις μεγάλες πολιτείες της Άγγλιας.

Άργούρα τó βλέμμα μου έξεταστικά, προσεκτικά και έπιμονα σε κάθε ένα από τούς ανθρώπους που περίμεναν. Ένας εΐχεν άνασκημένο τó κολλάρο του άδιάβροχου του, άλλος έτριβε τά χέρια του και δυό τρείς άλλοι πήραν την τσιπακέρα από την τσέπη τους, άναψαν ένα τσιγάρο και άρχισαν να φυσούν τόν καπνό μακρυά.

Έδειχναν κάποια άδημονία, κάποια νευρικότητα, όταν πιά φάνηκε τó λεωφορείον από μακρυά.

Προχωρούσαν με την ίδια διστακτική άργοκίνητη και τεμπέλικη πάντα στάση τους,

άλλοι κοιτάζοντας τὰ ρολόγια τους και άλλοι χωμένοι στην έφημερίδα τους. Έκείνοι που ήταν τυχεροί βλέποντας ότι τὸ λεωφορείον ήταν εκείνον περιμένας άρχισαν νά σχηματίζουν ουρά. "Ένας πήρε τήν θέση του στην σειρά με τούς σκύλλους του παρ' όλο που στο λεωφορείο πάντοτε γράφει καθαρά ότι άπαγορεύονται τὰ ζῶα... κάποιος του έρριξε μιὰ άγρια ματιά, τὸν κοίταξε από πάνω έως κάτω και γύρισε στο πατροπαράδοτο ρητό.— μάλιστα γιούαρ όουιν πιζινες.

Τὸ λεωφορείον έπιτέλους σταμάτησε. Σιγά-σιγά με κάποιον άργόσυρτο θηματισμό άνθρωποι και ζῶα στριμώχθηκαν στην γραμμή και τέλος βολεύτηκαν στα κάπως κουραστικά καθίσματα του λεωφορείου.

Η άτμόσφαιρα ήταν νικητική και ζεστή και έρχόταν σέ αντίθεση με τήν διαπεραστική φύκτρα έξω. Η εισπράκτωρ δέν άργησε νά φανή. Έσιαξε θιαστικά τὰ μαλλιά της και προχώρησε. Η στάση της άμέσως μου υπενθύμισε τὰ λόγια που είδα κάποτε σέ ένα περιοδικό. —Μπορείς νά θάλης τήν γυναίκα νά φορέσει στολή, αλλά δέν μπορείς νά της άπαγορέψης νά είναι γυναίκα. — Γιού καν πουτ ε γούμαν ιν ε γιούνιφορμ μπάτ γιού τόντ στοπ κερ τράινγκ... — προχώρησε θιαστικά. — Γές σέρ. (ναί κύριε) είπε και έβγαλε τὸ εισιτήριο του λεωφορείου και τὸ έδωσε.

"Όταν ό επιβάτης της έδωσε τὰ λεφτά, τὰ έβγαλε, τὰ ανακάτωσε στην κρεμαστή τσέντα της και προχώρησε.

Ήταν μιὰ διάδρομο σέ ένα από τὰ προάστεια του Μάντσεστερ μέσα από τούς δρόμους με τις λουλουδιόμενες αλές, τὰ μαυρισμένα οχεδόν έτοιμόρροπα σπίτια. Η όλη διαρρύθμιση τών δρόμων είχε κάτι τὸ επαναληπτικό και πατροπαράδοτο μέσα από τήν Ιστορίαν τών χρόνων.

Είμαι θέβαια ότι άν τὰ σπίτια αυτά μιλούσαν θά είχαν πολλά νά πουν. Για τούτη τήν βιομηχανική πόλη που χρόνια τώρα είναι τὸ προπύργιο μιās συνεχώς αυξανόμενης ζητήσεως βιομηχανικῶν ειδῶν.

Η Άνοιξη δέν θά άργοῦσε νά έρθη. Πόσες έμπειρίες και εύλογία έκλεινε τούτη ή λέξη.

Άπό μακριά ήδη διακρίνονταν τὰ καινούργια κτίρια, οι ψηλές πολυκατοικίες του Στόκπορτ. Κάποιος διπλανός στο κάθισμα μου είπε τήν ιστορία του. Ήταν τὸ Στόκπορτ ένα βιομηχανικό χωριούδάκι που με τὰ χρόνια έγινε ένα κέντρο άγοράς και πωλή εως. Ο άγέρας από τὸ κράυο παράθυρο με ζύπνησε. Έπιτέλους φτάσαμε. Κατέβηκα από τὸ λεωφορείον. Δέν είχα και πολύ όρεξη.

Οί φωτεινές ρεκλάμες τών μεγάλων καταστημάτων **Boots, St. Michael** κ.ά. έδιδαν κάποιον έντονο τόνο στην όλη διαρρύθμιση τών δρόμων.

Μιά μάζα από ανθρώπους έκινείτο προς όλες τις διευθύνσεις. Δεξιά, άριστερά, πάνω,

κάτω, άσταμάτητα.

Κοντοστάηκα μιὰ στιγμή για νά προσανατολιστώ και ύστερα άρχισα νά τραβῶ τὸν δρόμο μου. "Ηξερα τί ζητούσα. «...Άραγε νά ήταν έδῶ εκείνος που ζητούσα; "Ήμουν σίγουρη ότι και εκείνος θά είχε έρθη με τὸν ίδιον σκοπό για νά με συναντήσει. Ένω σκεφτόμυνα όλα αυτά έννοιωσα κάποιον χέρι νά μου άγγίξει τὸν ώμο.

—Χαίρεται, είπε.

—Και σὺ έδῶ; μόρεσα νά ρωτήσω.

Κοίταξα τὸν ύψανά. Χρώματα άνεξήγητα, θόλοι άσύλληπτοι, γκριζόμαυρο σούρουπο...

Κάτι σαν τσάρνιασμα από γάτα, έσχιζε τὸ ούράνιο στερέωμα και άφηνε κάπου τὸ πορφυροῦν και κάπου τὸ κίτρινον χρώμα του ούρανού νά φαίνονται.

Νάταν τάχα μιὰ παιδική τρέλλα.. τώρα ήξερα πώς δέν ήταν κάτι τέτοιο. Κάτι από καιρό άρχισα νά αλλάζω μέσα μου. Ένοιωθα πώς μεγάλωσα, πώς έγινε διαφορετική και προπαντός άνεξάρτητη.

Είχα γευτή τούτη τήν έλευθερία της ηλικίας που με κάθε τρόπο είχα κάθε λόγο νά χαιρόμαι και νά γελῶ κι' όμως από καιρό φαινόμενα σκεπτική και δύσκολη. Κάτι με άνησυχούσε, κάτι με έλυννε σιγά σιγά και τώρα ύστερα από τόσο καιρό βρήκα τὸν έαυτό μου.

Μιλήσαμε για τις εξετάσεις μας, για διάφορα βιβλία που με άπασχολούσαν, δανείστηκα ένα βιβλίο και προχώρησα.

Πήρα τὸν δρόμο του Πανεπιστημίου.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΑΜΙΝΑΡΑ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Α και Ι. Στυλιανού: Η Μονή του Αγίου Νεοφύτου, Λευκωσία, 1970 — Ξ. Α. Κοκόλη: Πίνακας λέξεων τών ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη, Θεσσαλονίκη, 1970 — Δελτίον Έπιστημονικού και Φιλολογικού Συλλόγου Αμμοχώστου, έτος 1969, Αμμόχωστος, 1970 — Λουκίας Δρούλια: Παράλληλα στον Άγωνα του '21, Αθήνα, 1965 — Της ίδιας: Σπυριδων Βλαντις, Αθήνα, 1964 — Της ίδιας: Έλληνική μετάφραση του Δόν Κιχώτη, Αθήνα, 1966 — Ρωξάνης Δ. Αργυροπούλου: Παναγιώτης Φοιβαπόλλων και Φοιβαπόλλων ό έκ Σμύρνης, Αθήνα, 1968.

Η έπίσκεψη σ' έναν τουριστικό χώρο (τέτοιοι έχουν γίνει και τὰ μοναστήρια μας — παλιότερα ήταν προσκυνήματα της ευσέβειας τών πιστῶν) τότε μόνο είναι γόνιμη, άν συνοδεύεται από τήν, έστω και στοιχειώδη γνώση της ιστορίας του και τών μερῶν που τὸν συνθέτουν. Οί περισσότεροι όδηγοί τών μνημείων της Κύπρου είναι κυρίως ξενόγλωσσοι. Έτσι στεροῦν τὸν ντόπιο από τήν εύκαι-

ρία να γνωρίσει καλύτερα τούς θησαυρούς του νησιού μας. Για τούτο ακριβώς άποκτᾶ μεγάλη χρησιμότητα κάθε ανάλογο ἔργο γραμμένο στα ἑλληνικά, ὅπως εἶναι τὸ μικρὸ βιβλιαράκι—ὀδηγὸς γιὰ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου στὴν Πάφο, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ καὶ πιὸ ἐνδιαφέροντα τῆς Κύπρου καὶ σὺν μνημεῖο καὶ σὺν φυσικὸ περιβάλλον.

Τὸ βιβλίο ἔχει ἐκδώσει τὸ ἴδιο τὸ Μοναστήρι καὶ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τοὺς Α. καὶ Ι. Στυλιανοῦ, πού πέτυχαν νὰ δώσουν μὲ πολλὴ συντομία καὶ σαφήνεια μιὰ πλήρη εἰκόνα τῆς ἱστορίας τοῦ μοναστηρίου, τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγ. Νεοφύτου καὶ τῶν ἐπὶ μέρους οικοδομημάτων καὶ τοικογραφιῶν, πού ἀποτελοῦν λαμπρὰ δείγματα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς τοῦ 12ου κυρίως αἰῶνος. Τὸ βιβλίο κοσμείται μὲ εἰκόκονες ἀπὸ τίς ἀντιπροσωπευτικότερες τοικογραφίες τῆς Ἐγκλειστῆρας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Μοναστηρίου.

Ἐνδοιασμοὺς ἔχω γιὰ τὴν καθαρεύουσα στὴν ὁποία εἶναι γραμμένος ὁ ὀδηγός. Μιὰ ἀπλούστερη μορφή γλώσσας, θὰ τὸν ἔκαμνε πιὸ προσιτὸ στὸν ἀτλὸ καθημερινὸ ἐπισκέπτη, στὸν ὁποῖο κατὰ κύριο λόγο ἀπευθύνεται.

* * *

Πρωτότυπη φιλολογικὴ ἐργασία, μέσα στὸ πνεῦμα τῆς μετρικῆς, «στατιστικῆς» ἐποχῆς μας, ἀποτελεῖ τὸ ἔργο τοῦ Σ. Α. Κοκόλη, πού μᾶς ἦρθε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τὴν πόλη μὲ τὴν δική της, ἀγρυπνη πνευματικὴ δραστηριότητα. Τὸ βιβλίο εἶναι ἕνας μακρὺς κατὰλογος ἀπὸ λέξεις καὶ ἀριθμοὺς (οἱ ἀριθμοὶ ἀποτελοῦν τίς παραπομπές), καὶ μὲ μιὰ σύντομη εἰσαγωγή, ὅπου ὁ συγγραφέας ἐξηγεῖ τοὺς λόγους πού τὸν ὀδήγησαν στὴ σύνθεσιν τοῦ βιβλίου καὶ τὴ μέθοδο πού χρησιμοποίησε.

Ἡ γλώσσα, οἱ λέξεις, εἶναι τὸ κύριο («ὕλικὸ» τοῦ λογοτεχνήματος, ἰδιαίτερα τῆς ποίησης. Γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸν Mallarmé: «Ἡ ποίηση δὲ γράφεται μὲ ἰδέες, γράφεται μὲ λέξεις» καὶ τὸν Ἑλύτη: «πρῶτη μου ἔγνια ἢ γλώσσα...»). Ὅπως ἀναφέρει ὁ Κοκόλης στὸ σύντομο προλογικὸ σημείωμα, ἢ ἔκδοσιν τέτοιων βιβλίων δικαιώνεται ἀπόλυτα, «ὅταν ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, δηλ.σδῆ μιᾶς γνωριμιάς οὐσιαστικῆς καὶ βαθιάς, εἶναι ἕνας ἄνθρωπος — ὕφος σὺν τὸν Γιώργο Σεφέρη.»

Ὁ Σεφέρης εἶναι ποιητῆς πού δούλεψε («εργαστηριακῶς» τὴν ποίησίν του, φτάνοντας σὲ τόσο πυκνότητα (καὶ συχνὰ ἑλλειπτικότητα) ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχη σ' αὐτὴν τίποτε τὸ περιττὸ ἢ τὸ τυχαῖο. Ἐτοί ἢ κάθε λέξη ἔχει τὸ δικό της βάρος καὶ εἶναι, μαζί μ' ὅλες τίς ἄλλες, βαθιὰ ἀποκαλυπτικὴ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ. Τὸ νὰ μορῆ δηλαδὴ κανεὶς νὰ διαπιστῶν πὸσο συχνὰ ἐπανερχεται στὸ ἔργο τοῦ Σεφέρη (ἢ κι ὅποιο ἄλλου ποιητῆ) ἢ λέξη λ.χ. ὕπνος, καρδίη ἢ θάνατος, σιωπὴ, μαρμαρωμένος ἢ κοχύλι, μοναξιά ἢ ψηλαφῶ, δὲν εἶναι λύση μόνο μιᾶς περιέργειας; ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὴ διείσδυση στὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ.

Ὁ («Πίνακας...») σκοπεύοντας «νὰ βοηθήσῃ τὸ φίλο τῆς ποίησης τοῦ Γ. Σεφέρη, νὰ κεντρίσῃ τὸν μελετητῆ, νὰ προκαλέσῃ τὸ φιλόλογο», ἐπιδιώκει τέσσερις στόχους, ὅπως τοὺς ἐκθέτει ὁ συγγραφέας: «Ὁ πίνακας λέξεων ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου εἶναι ὄργανο ἔρευνας: ἀπαντᾶ στὰ ἐρωτήματα ἐνὸς ἐρευνητῆ: τέτοια ἐρωτήματα θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι 1) πού βρίσκεται ὁ τάδε στίχος; 2) πῶς εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἀπόσπασμα πού μόνο μιὰ λέξη του θυμοῦμαι; 3) πόσες φορές χρησιμοποιήσῃ ὁ ποιητῆς τὴν α' λέξη στὴν τάδε συλλογὴ ἢ σ' ὅλο του τὸ ἔργο; 4) πού ἄλλου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη περίπτωση πού μὲ ἀπασχολεῖ, χρησιμοποίησῃ τὴν α' λέξη; Μὲ τίς ἀπαντήσεις 1 καὶ 2 ὁ Πίνακας Λέξεων καλύπτει τὰ χάσματα τῆς μνήμης, μὲ τίς 3 καὶ 4 ἀνοίγει δρόμους μελέτης.»

Ἀπὸ τὸ ὅλο ἔργο μαθαίνομε πῶς ὁ Σεφέρης χρησιμοποίησε στὰ ποιήματά του 3.746 λέξεις (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄρθρα, τὸ ρ. εἶμαι, τίς ἀντωνυμίες ἐγὼ καὶ σὺ, τὸν καί, τὸ δὲν καὶ μερικὰ ἄλλα πού ἐκτίθενται στὴν εἰσαγωγή.). Αὐτές οἱ λέξεις ἐπαναλαμβάνονται 15649 φορές. Ἀπὸ τίς 3746 λέξεις, οἱ 1955 ἐμφανίζονται μόνο μιὰ φορά, οἱ 1440 ἀπὸ δυὸ ὡς ἐννιά φορές καὶ 351 λέξεις ἀπὸ 10 ὡς 251 φορές. Γιὰ τὴν τελευταία κατηγορία παρατίθεται στὸ τέλος ἐιδικὸς πίνακας συχνότητας.

Ἡ ἐργασία τοῦ Σ. Κοκόλη εἶναι πολύτιμη, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ, πέρα ἀπὸ τὴ δική της προσφορά, ἀποτελεῖ καὶ ἔργο ὑπόδομῆς. Πάνω σ' αὐτὴν μπορούν νὰ στηριχθοῦν περαιτέρω ἐργασίες γιὰ τὴ μελέτη λεπτομερέστερων ἀπόψεων τῆς γλώσσας τοῦ Γ. Σεφέρη, ὅπως λ.χ. πόσες ἀπὸ τίς λέξεις εἶναι ἰδιωματικές, πόσες ἀνήκουν στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ, πόσες εἶναι γλωσσολήματα, πόσες εἶναι παρμένες ἀπὸ ἄλλα κείμενα (ἑλληνικὰ ἢ ξενόγλωσσα) ἢ ἀκόμη ποιά ἀπὸ τίς ποιητικὲς του συλλογὲς περιλαμβάνει τίς περισσότερες λέξεις πού ἐκφράζουν ἀπαισιοδοξία, ποιά ρήματα τοῦ εἶναι πιὸ ἀγαπητὰ, ποιὲς ἀντωνυμίες ἢ οὐσιαστικὰ ἐπανερχονται διαρκῶς, ποιά ἢ ἀναλογία οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων κλπ.

Εἶναι καιρὸς νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη νεφελώδη μελέτη τῆς λογοτεχνίας μας, τῆς παραδομένης συχνὰ σ' ἕνα νοσηρὸ «αἰσθητισμὸ» καὶ μαϊανδρικὴ φλυαρία, καὶ νὰ μεταφερθοῦμε στὸ στάδιο τῆς συστηματικῆς φιλολογικῆς ἐργασίας, ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ δυνάμεις μας καὶ τὰ δεσμὰ τῆς παράδοσης. Ἐργασίες σὺν αὐτῇ πού μᾶς ἀπασχόλησε εἶναι πολὺ παρήγορες.

* * *

Μὲ συνέπεια καὶ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία ἐπανερχεται κάθε χρόνο (ἀπὸ τὸ 1965 κι ἐδῶ) ἢ ἐτήσια ἔκδοσιν τοῦ Δελτίου τοῦ Ε. ὀ. Σ. Ἀμμοχώστου. Ἡ φετινὴ ἔκδοσιν καλύπτει τὴ δραστηριότητα τοῦ 1969 καὶ περιλαμβάνει ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σύντομη λογοδοσία τοῦ προέδρου του γιὰ τὴ χρονιά, δεκαοκτῶ

διαλέξεις, βιβλιογραφία αναφερόμενη σε νέα βιβλία περί Κύπρου ή γραμμένα από Κυπρίους (με σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου τους), ειδική αρχαιολογική περί Κύπρου βιβλιογραφία, ειδήσεις και κατάλογο βιβλίων που έφθασαν στον Ε.Φ.Σ.Α. κατά το 1969.

Ήξει να σημειωθῆ ἡ ὑψηλὴ ποιότητα ὄλων τῶν διαλέξεων καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι τέσσερις ἀπ' αὐτὲς ἔχουν δοθῆ ἀπὸ ξένους σὲ ἀγγλικὴ γλῶσσα, καὶ σ' αὐτὴ δημοσιεύονται στὸ Δελτίο. Ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες ξεχωρίζω τὴ μελέτη τοῦ Π. Μουκταροῦδη γιὰ τὶς κατακόμβες τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, τοῦ Ἀθ. Παπαγεωργίου γιὰ τὶς Βυζαντινὲς τοιχογραφίες τῆς ἐπαρχ. Ἀμμοχώστου, τοῦ Π. Τουμαζῆ γιὰ τὰ οἰκιστικὰ καὶ στεγαστικὰ προβλήματα, τοῦ Κ. Πλησῆ «Ἡ ἔννοια τοῦ τραγικοῦ καὶ ἡ ἐποχὴ μας» καὶ τοῦ Κ. Χατζηγιάννου «Ἡ Διπλωματία καὶ οἱ μηχανορραφίες στὶς Αὐλὲς τῶν θράγκων Ρηγάδων τῆς Κύπρου.»

Ἀπὸ τὸ Δελτίο, ποῦ τὸ διακρίνει καὶ ἐκδοτικὴ ἀριότητα, γίνεται φανερὴ ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία ἰδρυμάτων σὰν τὸν Ε. Φ. Σ. Ἀμμοχώστου, τόσο χρησίμων σὲ μιὰ ἐποχὴ (ὕλιστικῆς ἐξωστρέφειας), ὅπως εἶναι ἡ δική μας.

* * *

Ἔστω καὶ μὲ κάποια καθυστέρηση, μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία ν' ἀσχοληθῶ μὲ τρεῖς μελέτες τῆς ἐρευνητῆρας - συγγραφέως Λουκίας Δρούλια. Καὶ οἱ τρεῖς ἐργασίες εἶναι ἀνάπτυπα, ἡ πρώτη ἀπὸ τὸν τόμο «Σταθμοὶ πρὸς τὴ Νέα Ἑλληνικὴ Κοινωνία» καὶ οἱ ἄλλες δύο ἀπὸ τὰ τεύχη 11 καὶ 19 τοῦ «Ἐρανιστῆ». Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις παρουσιάζονται χειρόγραφα κείμενα, σχετικὰ μὲ πρόσωπα καὶ γεγονότα τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποῦ ἡ συγγραφέας σχολιάζει, παραλληλίζει καὶ συσχετίζει πρὸς σύγχρονες τοὺς ἢ μεταγενέστερες πηγές.

Ἐκτενέστερη εἶναι ἡ πρώτη ἐργασία («Παράλληλα στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21» (=γεγονότα ποῦ συνέβαιναν παράλληλα πρὸς τὸν Ἀγῶνα καὶ μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα καὶ στὶς ἐπιδράσεις του). Πρόκειται γιὰ τὴν παρουσίαση ἐνὸς σημαντικοῦ Χειρογράφου τοῦ Χιώτη Σταμάτη Ἰωάννου Σέρμπου, ποῦ ἀφηγείται τὴ ζωὴ του καθὼς κυλᾷ καὶ διασταυρῶνεται μὲ τὰ ἠρωϊκὰ κατορθώματα τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων. Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Σέρμπου - ποῦ πολὺ σωστὰ ἡ συγγραφέας παραλληλίζει μὲ τὸν «Λοικὴ Λάρα» τοῦ Βικέλα - εἶναι ἡ ζωὴ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, ποῦ θέλησαν παράλληλα πρὸς τὴ σύγκρουση μὲ τὸν Τοῦρκο νὰ συνεχίσουν τὴν ἥσυχη καθημερινὴ ζωὴ τους, νὰ ἐπιβιώσουν, νὰ κάμουν οἰκογένεια, νὰ εὐμερῆσουν, νὰ μορφωθοῦν, «ἀδιαφορῶντας γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ συνόλου.» Εἶναι κι αὐτὸ ἓνα δῶμα, ἀπὸ τὴ δική του πλευρὰ, πλᾶϊ στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21. Μὲ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Σέρμπου καὶ μὲ τὶς κατάλληλες παρατηρήσεις, ἐπιτυχῶντα ἐνὰ μᾶς δῶση ἡ συγγραφέας μιὰ γνήσια εἰκόνα τῆς ἀτμόσφαιρας τῶν

δυσκολῶν ἐκείνων χρόνων, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὸν φωτοστέφανο τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου τῆς μάχης. Μὲ ἀπλότητα καὶ σαφήνεια, μὲ καθαρότητα σκέψης καὶ γλώσσας καὶ χωρὶς παρεκβάσεις ἐσθήμαντες λεπτομέρειες, πηγαίνει κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν στόχο, καταλήγοντας σὲ σαφῆ συμπεράσματα, τεκμηριωμένα, γιὰ μιὰν ἐποχὴ ποῦ φαίνεται πὼς ἡ συγγραφέας ἔχει πολὺ μελετήσει καὶ γνωρίσει.

Μὲ τὸν «Σπυριδῶνα Βλαντιῆ» ἡ Λ. Δρούλια ζωντανεῦει μιὰ ἐνδιαφέρουσα μορφή τῆς Ἑπτανήσου τῶν χρόνων τῆς Ἀγγλικῆς Κατοχῆς, ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1810. Ἡ μελέτη περιλαμβάνει τρία κείμενα ἀπὸ χειρόγραφα, γραμμένα τὰ δύο πρῶτα στὴν ἀγγλική, τὸ τρίτο στὴν ἰταλική. Τὰ δύο πρῶτα εἶναι ὑπομνήματα ποῦ ὁ Σπυριδῶν Βλαντιῆς ὑπέβαλε στὴν ἀγγλικὴ διοίκηση τῶν νησιῶν, ἐκθέτοντας τὴ δρᾶση τοῦ στὴν ὑπηρεσία τῆς, καὶ τὸ τρίτο εἶναι ἓνα ἔγγραφο τῆς τεκτονικῆς Ἀρχῆς τῆς Κέρκυρας πρὸς τὸν Σπ. Βλαντιῆ, ὅπου τοῦ ἀνακοινῶνται ἡ ἀπονομὴ βαθμοῦ στὴν ἱεραρχία τοῦ τεκτονισμοῦ. Στὸ τέλος παρατίθεται κατάλογος 67 ὑπηρεσιακῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βλαντιῆ πρὸς ἄλλους ἀξιωματοῦχος, γραμμένες στὰ ἰταλικά, τῶν χρόνων 1814-1815, ὅταν ὁ Βλαντιῆς ὑπηρετοῦσε σὰν ἀστυνόμος στὴν Πάργα. Ἡ παρουσίαση τῶν ἐγγράφων αὐτῶν φωτίζει τὴν ἱστορία καὶ τὴ ζωὴ τῆς Ἑπτανήσου σὲ μιὰ ἐποχὴ πολὺ χαρακτηριστικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν τύχη τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου.

Στὴν «Ἑλληνικὴ Μετάφραση τοῦ Δὸν Κιχώτη», ἡ συγγραφέας παρουσιάζει καὶ περιγράφει ἓναν κώδικα-μετάφραση τοῦ «Δὸν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες, ποῦ τὴν ἀποδίδει σὲ κάποια «Σμαράγδα-δόμνα», σύζυγο ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἔλληνες ἡγεμόνες τῆς Μολδαβίας στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 10' αἰῶνα. Καὶ γύρω ἀπὸ τὸ κφ. αὐτὸ οἱ παρατηρήσεις τῆς Λ. Δρούλια εἶναι καθαρές, τεκμηριωμένες καὶ πειστικές, ὅπως καὶ στὶς δύο ἄλλες ἐργασίες τῆς.

* * *

Σημαντικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ πρώτη (ὅπως ἡ ἴδια δηλώνει), μελέτη τῆς Ρωζάνης Δ. Ἀργυροπούλου γύρω ἀπὸ δύο μορφές τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ στὶς ἀρχὲς τοῦ 10' αἰῶνα. Ἰδιαίτερα τὴν ἀπασχολεῖ ὁ σμυρναῖος Γεώργιος Ἰωαννίδης ἢ «Φοιβαπόλων ὁ ἐκ Σμύρνης». Μὲ τὴν πρώτη κιόλας αὐτὴ ἐργασία τῆς ἡ συγγραφέας δεῖχνει τὴν βαθιὰ κατάρτισὴ τῆς στὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα τῆς ἐποχῆς, καὶ μὲ πολλὴ εὐστοχία κατορθώνει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὰ ἴχνη τοῦ Γ. Ἰωαννίδου-φοιβαπόλλωνα, ἀπὸ τὴ Σμύρνη ὡς τὴν Τεργέστη καὶ τὴ Γερμανία, καὶ νὰ ταυτίσῃ τὰ δύο ὀνόματα, παρουσιάζοντάς μας ἀγνωστες πτυχές ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δρᾶση ἐνὸς ἀπὸ τοὺς λόγιους καὶ διαφωτιστὲς τοῦ ὑπόδουλου γένους, καὶ σὲ ἐπέκταση, τῆς ἑλληνικῆς ἀκτιοβολίας σ' ὅλο τὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἐκείνα τὰ χρόνια.

Με τις έργασίες τῆς Λ. Δροῦλια καὶ τῆς Ρ. Ἀργυροπούλου διαπιστώνει κανεὶς μὲ πολλὴ εὐχαρίστηση πόσο ἐπάξια ἡ νεοελληνικὴ φιλολογικὴ ἐπιστὴμὴ ἐκπροσωπεῖται κι ἀπὸ τὸ γυναικεῖο φύλο.

Γ. ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΗΣ

Ἀντὼν Δεκαθάλλες: Ὁκεανίδες, ἔκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα, 1970.

Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ ἐπάνοδος στὸ γενέθλιο ἢ πατρικὸ χῶρο δημιουργεῖ μιά ποικιλία συναισθημάτων ἐντονώτατων, ἔστω κι' ἂν ἡ διάρκειά τῆς εἶναι μικρὴ, κι' ἀργότερα μένει ἀπ' αὐτὴν μιά γλυκόπικρη γεύση μὲς τῆ μνήμῃ. Ἡ κλιμάκωση τῶν συναισθημάτων αὐτῶν ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμή πού πῆρνεται ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐπάνοδο καὶ τ' ὄνειρο (πού συμπληρώνει τόσο πολὺ ἡ φαντασία) τῆς ἀφίξης. Ὑστερα παρεμβάλλεται τὸ ταξίδι, πού ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὑλοποίησης τοῦ ὅ,τι ἀποφάσεις κατόπιν ἀπὸ σχέδια κι' ὑπολογισμούς. Ἡ ἀφίξη ξυπνᾷ τὸ μεγαλύτερο ρίγος ἀνάκατο μὲ τὸ φόβο μὴν δὲν βρῆς τ' ὅ,τι γνώριζες κάποτε ἢ τ' ὅ,τι ὄνειρευόσουν. Ἀκολουθεῖ ἡ γνωριμία μὲ ὅλη τὴν ποικιλία τῆς. Καὶ μιά στιγμή ὁ στοχασμός. Καὶ τελειώνει μὲ τὴν ἀναχώρηση καὶ μὲ τ' ὄνειρο τῆς ἐπιστροφῆς ἢ τοῦ παντοτινοῦ χωρισμοῦ.

Ἡ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀντὼν Δεκαθάλλες («Ὁκεανίδες») κινεῖται πολὺ μὲς τὸ ταξίδι καὶ μὲς τὸ στοχασμό. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς (μεγάλο ἀπὸ τὴν ἀποψη ἀξίας) θρίσκειται μέσα στὸ κλίμα τοῦ ὅτι εἰπώθηκε στὴν προηγούμενη παράγραφο. Τὸ «ἐκκύκλημα»: τὸ ποίημα) δηλώνει πῶς ἡ ποίησή του φανερῶναι ὅ,τι συμβαίνει μὲς τὴν ψυχὴ του. Ἡ δήλωση κι' ὅλας αὐτὴ μαρτυρεῖ τὴν πρόθεση τοῦ ποιητῆ: ν' ἀποκαλύψῃ σ' ἐμᾶς τὸν ἔσωτερο κόσμο, τὸν ἀτομικὸ, τὸν ὀλόδικό του, χωρὶς νὰ γνοιάζεται γι' ἀντικειμενικοποιήσεις παγκοσμίων αἰσθημάτων. (Ἄν βέβαια γίνεται κι' αὐτὸ τὸ τελευταῖο, πού γίνεται συχνά, δὲν εἶναι ὁ βασικὸς σκοπὸς τοῦ Δεκαθάλλες). Ἡ σειρά «Πέλαγο», πού τὴ θρίσκω σάν τὸ πῶ καλὸ κομμάτι τῆς συλλογῆς γεμάτη συναίσθημα καὶ γοητεία καὶ ἦχο ἀπὸ ἰδιωματικὲς λέξεις, μὲ πολλὴ νησιώτικη Ἑλλάδα, εἶναι μιά ἐπιστροφή καὶ μιά μνήμη ἀπὸ τὴ Σίφνο κι' ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τοῦ ποιητῆ — μικρὴ πατρίδα κι' οἰκογένεια ἀποτελοῦν κυρίως τὸ προσωπικὸ μας σύμπαν. Ἀσφαλῶς μὲ τὸ μικρὸ αὐτὸ προσωπικὸ σύμπαν συχνά ὁ ποιητὴς ἀπλώνει στοχασμούς ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸ ὑπονοούμενο ὡς προέκταση:

«Ὁύγανε κι ἄλλο κριτὴ δὲν ἔχεις.

Στέκουν ἀπὸ πάνω σου ἄσπλαχνα τὰ μάτια
τὰ δικά σου

νὰ σέ μετροῦν μὲ τὸ γυμνὸ τοπίο...

Ἐδῶ σ' αὐτὴ τὴ σειρά περιπλανιέσαι ἀνάμεσα σὲ κλιμακώσεις αἰσθημάτων (ἐδῶ ἐνθουσιασμοὶ καὶ μνήμη, ἐδῶ νοσταλγία, ἐκεῖ μιά πίκρα ἀπὸ ἀλλαγὴ ἀπερίγραπτη) πάντως μὲ-

σα στὸ στενὸ οἰκογενειακὸ κύκλο.

Παρόλο πού ἡ ὀνομασία («Ὁκεανίδες») ζυγώνει ἐκείνη τοῦ «Πελάγου», ὥστόσο ἡ ἐννοια καὶ τὸ συναίσθημα πού κλείει, ὀδηγεῖ πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὰ μακρυνά, φυγόκεντρα θάλαγα, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ στὸν πατρικὸ χῶρο. μιά κίνηση ἀπόλυτη κεντρομόλα. Ἀπὸ τὸ πρῶτο κι' ὅλας ποίημα τῆς συλλογῆς («Ὁκεανίδες») μᾶς μολογᾷ ὁ ποιητὴς μιά σύνδεση τῶν ἀπόδημων ἐρώτων πρὸς τὶς φοβερὲς καταιγίδες. Μακρυνά τώρα ἀπὸ τὶς ριζες του σ' ἓνα ἄλλο κόσμο, κοιτάζει νὰ βρῆ τὸν ἑαυτὸ του ὁ ποιητὴς γεμάτος μὲ ἀκριβὲς πληγές. (Αὐτὸ τὸ ἀκριβὲς μὲ τὴν ἐννοια τῆς πολυπληρωμένης μὲ ψυχικὸ νόμισμα ἢ κεῖ τόσο οὐσιαστικά). Κι' αὐτὸ τὸ μακρυνὸ ταξίδι τὸ σχεδίασε πάνω στὸ γεωγραφικὸ χάρτη μὲ τόσο θερμὰ χρώματα (κόκκινο, πράσινο, κίτρινο, μενεξεδί) γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τώρα πού πραγματοποιήθηκε τὸ ταξίδι πῶς ζόδιζε (ἀσφαλῶς ἄδικα) τὰ χρῆματα. Στὴ μοναξιά τῆς ζένης μεγαλόπολης ἔχει χαμένη τὴν ψυχὴ του. Καὶ μιά νύχτα θυμάται μὲς τὸν ζένο σκοπὸ τὸν πατέρα πού ρέβει στὸ Ναυτικὸ Νοσοκομεῖο στὸ Πασαλιμάνι («...μὲς τὰ μάτια μου κατάκοιτος»). Ἐξᾶλλου οἱ ὀνομασίες κι' οἱ μῦθοι ἱστοροῦν γιὰ τόπους μακρυνά ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴ Βόρειον Ἀμερικὴ, κι' εἶναι ὅλο τὸ συναίσθημα πληγωμένο, μοναχισμένο, πλημμυρισμένο ἀπὸ τὴν ἀγωνία πῶς δὲ βρῆκε τὸν ἑαυτὸ του ὁ ποιητὴς (παρόλα τὰ δεφτέρια, τὸ ὑλικό, τὶς σημειώσεις κλπ.). Λιγάκι φῶς, στιγμιαῖο εἶναι τὸ «Δόξα ἑσπερινή», παρόλο πού στὸ τέλος τοῦ ποιήματος ὑπάρχει μιά ὑπονοούμενη πίκρα. Κι' ἀπὸ τὴν ἀπογοήτευση αὐτὴ προχωρεῖ στὴν εἰρωνία, τὴν πολὺ ὀπτικὴ πολλὰς φορὲς, γιὰ νὰ βρῆ μιά διεξοδο (π.χ. **Martha's Vineyard**, Εἰσόδια καὶ ἄλλα). Τάχα ἡ «Σκηνικὴ θεὰ» ὅπου ὑπαινίττειται ὁ ποιητὴς τὴν ἀκριβολογία τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων, ἔστω κι' ἂν τὴν ἐφαρμόζει στὴ φυσιολογία τοῦ ὀπτικοῦ συναισθήματος, δὲν τελειώνει μὲ μιά εἰρωνία; Βέβαια παρεμβάλλονται ποιήματα μιάς ἄλλης διαθέσεως σάν π.χ. τὸ συμβολιστικὸ «Παράθυρο»... Γιὰ νὰ τελειώσῃ ἡ σειρά μὲ τὴν ἀμφιβολία «ἂν ὑπάρκω», παρόλο πού παραδέχεται συσώρευση ἀπάνω του ἐνὸς μακραιώνου βιολογικοῦ παρελθόντος.

Ἡ σειρά «Τοῦ Μύθου» δίνει τὴν ἐντύπωση ἐξιστορήσεων ἀνάμεσα παρνασικοῦ, συμβολικοῦ καὶ μοντέρνου κλίματος, ἀνάμικτα, ἐκτός ἀπὸ τὸ σατρικὸ (τῆς ἐπιστήμης) **Arcano Sanguinis Humani** μὲ κείνες τὶς ἐπαναλήψεις του ἀπὸ τὸ («Ἄξιον ἔστι») τοῦ Ἑλύτη. Τὴ θεωρῶ κάπως καλύτερη τῶν ἄλλων σειρῶν, μάλιστα κατόπιν ἀπὸ τὴ συναναστροφή μὲ τόσο ἐξαιρετὰ σύνολα ἀπὸ τὶς ἄλλες σειρὲς.

Καὶ ἄφρασα τελευταῖο τὴν πρώτη σειρά τὸ «Ἐκκύκλημα». Πρῶτο τὸ διάβασα, μὴ ξαναγύρισα στὴ μελέτη του μετὰ τὴν πείρα καὶ τὴν οἰκείωση πού ἀπόκτησα περνώντας ἀπὸ τὶς ἄλλες σειρὲς τῆς συλλογῆς. Ἐδῶ κρύβε-

ται μέσα σὲ σχήματα, μύθους, εἰκόνες κι' ἄλλα ποιητικά μέσα ἢ θαυτέρη φιλοσοφία τοῦ Δεκαβάλλες γιὰ τὴν ποίησή του. Καὶ τὴ συνθέτω τῆ φιλοσοφία αὐτὴ ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ ξεδιάλυσσα. Τὸ ποίημα σὰν τὸ ἐκκύκλημα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου φέρνει μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη τὸ τί συμβαίνει μέσα στὰ παρασκήνια τῆς ψυχῆς, ἀπὸ πύλη ἀπρόοπτα ἀνοικμένη. Ὅτι ἀπὸ μέσα σου ξεκίνησε ἀπλὸ καὶ ἀπέριττο (γνήσιο πέρα γιὰ πέρα) δὲ σβύνεται μὲς τὸν ἦχο ἀλλὰ ἀπλώνει καὶ πᾶει στὸ μεγάλο τὸ ἀτελεῦττο. Τὸ καθετὶ βοηθεῖ γιὰ τὴ γραφῆ. Ἄλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ πλὴρὸς ἢ λέξι καὶ νὰ σηκώσῃ τὸ βῆρος τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἱστορήσῃ θέλει κατεργασία μακρόχρονη κι' ὑπομονή. Στὴν ἀρχὴ ὅλα εἶναι ροϊκά ὅπως τὸ ὑδατόγραμμα καὶ πρέπει νὰ τὰ ταριάσῃ, νὰ τ' ἀρθρώσῃ, νὰ τὰ συνδέσῃ στὴν κίνηση καὶ τὴ φωνή, εἴτε εἶναι ζῶα, φυτὰ, εἴτε ἱστορίες κι' ἀναδρομὲς στὸ παρελθόν. Κι' αὐτὴ ἡ δουλειὰ γίνεται ἀπὸ τὸν ποιητὴ. γιὰτὶ πληρώνει κρέος ἀνεξάντλητο πρὸς κάποιον ταμῖα. Μέσα στὸ στήθος τοῦ ποιητῆ πολλὰ φαντάσματα ποῦ δὲν ἔχουν μέτρα καὶ ἐνῶ αὐτὰ ζητοῦν τὴν ἡσυχία τους αὐτὸς σὰν ἐργολάβος τὰ ζυπνᾷ μὲ τὴ σφυρίχτρα. Παλαίοντας, μιὰ δεσποζούσα φωνὴ τοῦ γανηνεῖ τ'ς λέξεις καὶ τοῦ δίνει τὴ δύναμη. Μόνον πῶς ὅλα αὐτὰ εἶναι λέξεις, γιὰτὶ στὴν δημιουργία τῶν ἑξὶ ἡμερῶν ἦρθαν μόνα τους τὰ στοιχεῖα καὶ ἦσαν σχῆμα, δὲν ἦταν ὄπλ. λόγια. Τὸ ἄγχος τὸν φορτώνει σὰν ἕνας ἄγγελος. Ἄλλὰ χύθηκε ἄφθονο αἶμα γιὰ νὰ διατηρηθοῦν τὰ γένη τῶν ἦχων καὶ νὰ συντηρηθῇ ἡ δημιουργία (παρομοιάζεται μὲ τὸν ἀγῶνα ἐπιβιώσεως).

Δὲν ξέρω ἂν λανθάνομαι κάπου. Ποιὸς ὁ ἀλάνθαστος; Ἄλλὰ τέτοια βλέπω τὴν ἀποψη τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν τέχνη τοῦ ἀναδιφῶντας τὰ δικά του κείμενα. Στὸ κάτω-κάτω ὁ ποιητικὸς λόγος ἔχει καὶ τὶς κρυμμένες του πλευρές, ἐξὸν ποῦ εἶναι καὶ πολυεδρικός. Καὶ συχνὰ ὁ ποιητὴς σημαδεύει ἄλλου καὶ φτάνει συχνὰ πιὸ πέρα κι' ἀπὸ τὸν ἐνσυνειδητὸ στόχο του.

Ἡ συλλογὴ τοῦ Δεκαβάλλες («Ἠκεανίδες») προσφέρει στὸ νεοέλληνα τὸν τρόπο ποῦ ἀντέδρασε ἕνας Ἕλληνας ζητῶντας κάποιον ὄραμα στὸ Νέο Κόσμο, στὴ Βόρεια Ἀμερικὴ. Κουβαλᾷ μαζί του τὸν Ἕλληνα αὐτοῦ του, ποῦ δὲ μπορεῖ νὰ τὸν ἀποχωριστῇ, ἀφοῦ μὲς τὰ μάτια του ἀκόμα εἶναι ὁ πατέρας κατὰκοῦτος καὶ τὸν ἴδιο καιρὸ μιλά μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ γενέθλιου χώρου. Ἐξᾴλλου τὰ πιὸ πολλὰ ποιήματα γράφτηκαν περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, ὅπως σημειώνει ὁ συγγραφέας, κι' ἀκριβῶς δείχνουν τὴν πάλιν του κунηγῶντας τὸ χαμένο ὄραμα μὲς τὴν περιδιάβαση χώρων πνιγμένων ἀπὸ τὸν τεχνολογικὸ πολιτισμὸ (χρησιμοποίητὶ τόσοσ πολλὰς λέξεις ἀπὸ τὸ τεχνολογικὸ γλωσσάριο), κι' ἀπὸ τὶς διάφορες παλαιοντολογικὲς κλπ. ἐπιστημονικὲς θεωρίες.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Στὸ βιβλίον «**Henry**» (εἰδικὸς τόμος τῶν ζῶντων ποιητῶν τοῦ κόσμου), (Καλιφόρνια) δημοσιεύεται ποίημα τοῦ Κύπρου Χρυσάνθη μὲ διογραφικά. — Στὴ «**Νέα Ἑστία**» (15 ἔεβρ. 1971) δημοσιεύονται ποιήματα τοῦ Παύλου Κριναίου καὶ Πυθαγόρα Δρουσιώτη. — Ὁ Τάκης Γκοσιόπουλος στὴν δεκάτομη ἐγκυκλοπαίδεια Κοντέου (Σύγχρονος Δεκάτομος Βασικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια) γράφει λήμματα γιὰ κύριους λογοτέχνες σὰν τοὺς Νίκον Κρασιδιώτη καὶ Κύπρου Χρυσάνθη. Στὴν ἴδια ἐγκυκλοπαίδεια λήμματα γιὰ τὸ Μακάριο Γ', τὴν Κύπρο, τοὺς Κύρους κλπ. — Στὴν «**Ἰωλκὸ**» (ἀρ. 16) δημοσιεύεται ποίημα τῆς Ναδίνης Δημητρίου. — Ὁ Χρ. Λεβάντας στὴ «**Φωνὴ τοῦ Πειραιῶς**» (14.11.70) κρίνει τὸ βιβλίον τοῦ Μίμη Ἰακωβίδου («**Γάλλοι ποιητὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα**»). — Γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίον γράφει ὁ Γ. Κορολλῆς στὸ «**Βῆμα τῶν Συγγραφέων**» (Γεν. - ἔεβρ. 1970). — Γιὰ τὸ ἴδιο βιβλίον γράφουν ὁ Δημ. Στουπάκης στὸ «**ὄψις**» (Καίρου, 13.6.70) καὶ ὁ **Paul-Albert Glastre** στὶς «**Nouvelles Litteraires**» (Παρίσι, 5.9.70). — Στὴ «**Νέα Ἑστία**» (15 Γεν. 1971) δημοσιεύεται ποίημα τῆς Καίτης Παπαδάκη-Καραμήτσα. — Ὁ Ἀποστ. Ζορμπᾶς γράφει στὴν ἐφημ. «**Ἐθνικὸς Ἀγὼν**» (21 ἔεβρ. 1971) ἄρθρον μὲ τίτλο «**Ἐθνεγεραία καὶ Κύπρος**». — Στὸ περιοδικὸ «**Λογοτεχνικὰ Χρονικὰ**» (ἀρ. 2) σύντομος χαρακτηρισμὸς γιὰ τὸ περιοδικὸ «**Πνευματικὴ Κύπρος**». Καὶ κριτικὸ σημείωμα τοῦ Σχολιαστῆ γιὰ τὸ «**Ἰησοῦς**» τοῦ Μελεῆ Νικολαΐδη, ἡ ἀναγγελία γιὰ τὸ Βραβεῖο Λογοτεχνίας τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Κύπρου καὶ σχόλιο τοῦ Γ. Βαλέτα γιὰ ἕνα ἀφιέρωμα στὴν Κύπρο, ἕνα διήγημα τοῦ Μελεῆ Νικολαΐδη καὶ μιὰ μελέτη τοῦ Ἀνδρέα Ἰωάννου. — Στὰ «**Νέα Σύνορα**» (ἀρ. 10) ἡ Νανὰ Ἡσαΐα κρίνει τὰ ἐξῆς βιβλία Κυπρίων: «**Τὸ θέατρο τοῦ Μπέκετ**» τῆς Νίκης Λοιζίδου, τὰ «**Διηγήματα**» τοῦ Κ. Ὀλυμπίου, τὸ «**Σκαμάνδριος Ἐκτοριδῆς**» τοῦ Κ. Βασιλείου. — Στὴν ἐφημ. «**Προσφυγικὸς Κόσμος**» (24.5.70) ὁ Νίκος Μηλιώρης δημοσιεύει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴν Κύπρο μὲ τίτλο «**Ἐπαφὴ μὲ τὸ Θρύλο**». — Στὴ «**Γυναῖκα**» (ἀρ. 553) ἡ Σούλα Ἀλεξανδροπούλου γράφει ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Κύπρο μὲ τίτλο «**Ἀπὸ τὴν πράσινη γραμμὴ κι' ἐδῶ**». —

ΑΒΛΕΨΙΣ

Ἡ πρώτη γραμμὴ τῆς δευτέρης παραγράφου τοῦ δοκιμίου («**Ἀδεῖανη χειρονομία**») (τεῦχος ἀρ. 127, σελ. 159) τοῦ Ἀ. Χριστοφίδου νὰ διαβασθῇ ὡς ἐξῆς: «**Ὑποπεύομαι κατ' ἀρχὴν ὅτι ἡ στάση καὶ οἱ ἀόψεις τοῦ ἐπαναστατημένου καλλιτέχνη**».

ΟΙ ΑΔΕΡΦΕΣ ΜΟΥ

(Άποσπασμα)

Φοβάμαι πώς θα μιλήσω πολύ μπερδεμένα για τις αδερφές μου. Με παραλείψεις, άφ' ενός, πολλές και με φλυαρίες, άφ' ετέρου, επί άλλων σημείων και μ' άσχετες παρεκβάσεις.

Η αλήθεια είναι πώς όταν αποπειράθηκα για πρώτη φορά να γράψω γι' αυτές, τὸ ἴδιο πάλι τὰ εἶχα μπερδέψει, τὸ ἴδιο ἔχανα τὴ νοοχὴ καὶ νόθευα τὴ δομὴ. Ἔτσι τὰ παράτησα κ' εἶπα ν' αφήσω τὸ θέμα νὰ ἡρεμήσει μέσα μου, νὰ καταγράψω τὰ σημαντικὰ καὶ τ' ἀσήμαντά του, νὰ ταχτοποιήσω τις γωνίες του, νὰ σκουπίσω, νὰ συγυρίσω, νὰ διαχωρίσω τις παρενθέσεις. Ναὶ μὰ ὅταν ἔπειτα ἀπὸ πολὺ καιρὸ ξαναδοκίμασα, τίποτα συναφές δὲν εἶχε γίνει. Ἐμεναν ὅλα ὅπως τὰ ξεφόρτωσα στὴ βεράντα, ἀνάκατα, ἀναξιολόγητα, ἀταξινόμητα, ἀπλαστα. Καὶ ξανακουμπώθηκα καὶ βγήκα γιὰ νὰ ξαναγυρίσω καὶ νὰ ξαναβγῶ. Καὶ νὰ νειώθω πὼς δὲ γινόταν πιά. Ἐπρεπε, ἐπιτέλους, νὰ γράψω, ἔπρεπε ν' ἀπομονώσω, νὰ ἐντοπίσω στὸ χαρτί αὐτὸ τὸ θέμα γιατί δὲν ἄφηνε τίποτ' ἄλλο νὰ σχηματοποιηθῆ μέσα μου, ἦταν ὁ σωρὸς του μπροστὰ στὴν ἐξώπορτα κ' ἐμπόδιζε.

Ἐπειτα, κίβλας, πὼς ν' ἀσχολοῦμαι μ' ὅλα τ' ἄλλα καὶ μονάχα τις αδερφές μου ν' ἀντιπαρέρχωμαι πού στὸ κάτω-κάτω ἡ ἱστορία τους παρουσίαζε ὑποκειμενικὰ προσφιλές κ' ἀντικειμενικὰ σημαντικὸ ἐνδιαφέρον; Ἐγραφα, λοιπόν. Κ' ἔγραφα κατὰ ἐπισόδια στὴν προσπάθειά μου νὰ ὑπερηγήσω τις ἀρχιτεχτονικὲς δυσχέρειες. Κι' ὄχι μονάχα κατὰ ἐπισόδια μὰ κ' ἀποσπασματικὰ καὶ χωρὶς κατεύθυνση πρὸς κάποιο τέλος. Κ' ἐπιπροσθέτως, ἀφελῶς, μὲ τὴν ἀφέλεια τῆς νεότητός μου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐξαυτοῦμαι τὴν ἐπιείκειά σας.

Δὲν ἔδινα καμμὰ σημασία στὰ ὄνειρα. Καὶ θάταν τοῦλάχιστο ἀνόητο στὴν ἡλικία μου νὰ τὰ φοβάμαι. Ὡστόσο τὸν τελευταῖο ἐκεῖνο καιρὸ ἔβλεπα κάτι πολὺ περίεργα ὄνειρα. Μιὰ νύχτα, γιὰ παράδειγμα, ἔβλεπα πὼς κρετούσα ἓνα γάτο καὶ προσπαθοῦσα νὰ τὸν πνίξω. Ἦταν ἓνας μαῦρος, μικρόσωμος γάτος μὲ τρίχωμα ἀνασηκωμένο καὶ σκληρό — ἦταν ὀλάκερος σκληρὸς σὰν ἀπὸ πέτρα. Κ' εἶχε ἓνα τόσο χονδρὸ κ' ἀπόρθητο λαμὸ πού τὸν ἔσφιγγα - τὸν ἔσφιγγα καὶ δὲν ἔνοιωθε καθόλου, μονάχα μὲ κύταζε παρᾶξενά μ' ἓνα ἀνθρώπινο βλέμμα. Αὐτὸ, θυμᾶμαι, μὲ φόβισε καὶ τὸν πέταξα ἔξω ἀπ' τὸ παράθυρο.

Καὶ νὰ πού μόλις τὸν πέταξα σχηματίσα ἀμέσως καὶ ξαφνικὰ τὴ γνώμη πὼς ἦταν ὁ Πειρασμός. Δὲν ἀναζήτησα τὴ λέξη οὔτε — πολὺ λιγώτερο — γυρεύω νὰ φιλοσοφήσω. Δὲν ἔχω τίποτα μὲ τὸν Πειρασμό. Γιατὶ νᾶχω; Ξέρω πολὺ καλὰ τὴ συστατικὴ ἀνάμειξη ποῦχει μὲ τὴ ζωὴ, ξέρω τί θάχανε ἡ ζωὴ ἂν τῆς ἔλειπε.

Κ' ειλκρινῶς λυπᾶμαι πού τόν διάλεξε τ' ὄνειρό μου, λυπᾶμαι πούβγανα ἐκεῖνο τὸ βεβιασμένο συμπέρασμα πού δὲν καταλαβαίνω πού τὸ βάσιμα, λυπᾶμαι τέλος πού ἐκρίνα ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸν πετάξω ἀπ' τὸ παράθυρο.

Ἔτσι μ' ἔπιασε ἕνα εἶδος ἀηδίας, ξινης, ἀνατριχιαστικῆς ἀηδίας. Ἄρχιζε ὁ κύκλος τῆς (τὸν ἔβλεπα) ἀπ' τὸ ταβάνι καὶ τοὺς τοίχους καὶ στένευε-στένευε ὅσο πού συγκεντρῶθηκε, ὅσο πού συμπυκνώθηκε στὰ χέρια μου. Καὶ πιά τὰ σκούπιζα, τᾶτριβα γιὰ νὰ τὰ καθαρίσω, τᾶχωνα ὡς ἀπάνω στὶς ἀμασχάλες σ' ἕνα βαρέλι (Πῶς βρέθηκε ἔτοιμο τὸ βαρέλι στὸ δωμάτιό μου;) γεμᾶτο κρύο, παγωμένο νερό.

Ὅμως θάθελα νὰ διευκρινίσω πὼς ἡ ἀηδία, δὲ μ' ἔπιασε ἐπειδὴ ὁ γάτος ἦταν ὁ Πειρασμός. Ἦρθε πρὶν ἀφομοιώσω καλὰ-καλὰ τὴν ἐννοοῦσα ὅταν ἔλεγα «Πειρασμός». Νομίζω πὼς κι' ἂν ἦταν μιὰ ἄλλη, ἀνύπαρχη λέξη, πέστε «Ναυδομισμός», πάλι θὰ μ' ἔπιανε ἡ ἀηδία, φτάνει νὰ προσδιορίζοταν κατὰ κάποιο τρόπο ὁ γάτος, νᾶπαιρνε ἕνα ὄνομα.

— Ἀλήθεια ἦταν ὁ Ναυδομισμός;

Πιὸ περιέργο, ἐν τούτοις, καὶ συναφὲς μὲ τὶς ἀδερφές μου ἦταν τ' ὄνειρό μου μὲ τὸν ἄγγελο. Μόλις τὸν εἶδα εἶπα πὼς ἦταν ἕνας ἄγγελος. Ὅχι γιατί ἔμοιαζε μὲ τοὺς ἄγγελους πού βλέπουμε ζωγραφισμένους στὴν ἐκκλησιά, μὰ, ξέρω κ' ἐγώ, μόλις τὸν εἶδα κατάλαβα πὼς ἦταν ἕνας ἄγγελος. Ἔτσι γίνεται, ἄλλωστε, στὰ ὄνειρα. Βλέπεις κάτι κι' ἀμέσως λές «Αὐτὸ εἶν' ἕνας ἄγγελος» ἔστω κι' ἂν δὲ μοιάζει καθόλου μ' ἄγγελο. Κ' εἶσαι ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή τόσο βέβαιος πού δὲν ξασυζητᾶς, δὲν ἐπανέρχεσαι πιά.

Δὲν ἔχω διαβάσει γι' αὐτὸ τὸ θέμα μὰ φαίνεται πὼς ἐπειδὴ ἡ σύνδεση τῶν παραστάσεων εἶν' ἀπατηλὴ δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιτρέψη (ὅπως στὴ ζωὴ) νὰ τῆς ἀμφισβήτησης τίποτα κ' ἐν ἀνάγκη διαστρεβλώνει κι' αὐτὲς ἀκόμα τὶς αἰσθήσεις σου γιὰ νὰ συμφωνήσης.

— Λοιπόν, αὐτὸ πού βλέπεις εἶν' ἕνας ἄγγελος.

— Μάλιστα, εἶν' ἕνας ἄγγελος.

Δὲν ὑπάρχει «ὄχι». Στὸ παραμικρὸ «ὄχι» τ' ὄνειρο ξυπνᾶ καὶ χάνεται. Εἶναι χωρὶς συζήτηση, ἕνας ἄγγελος, ὅσο κι' ἂν ὀλίγε διαφορετικὸς φανταζόσουνά τοὺς ἄγγελους.

Ὅπως ἴσως, τὸν ἄγγελο ἐκεῖνο μοῦ τὸν εἶχαν σχεδιάσει μὲ λάδι ἀπ' τὸ καντῆλι κάποιου ἁγίου. Τὸ ἤξερα αὐτὸ χωρὶς νὰ μοῦ τὸ πῆ κανεῖς, τὸ ἤξερα μόλις τὸν εἶδα σχεδιασμένο (κάτι χονδρὲς, συμπαγεῖς, ἀδυσώπητες γραμμές) στὸν τοῖχο ἀπάνω ἀπ' τὸ κρεβάτι μου κ' ἔτσι πού τὸ κεφάλι μου νᾶναι μέσ' στὰ σκέλια του. Naί, ἦταν μὲ λάδι ἀπ' τὸ καντῆλι κάποιου ἁγίου.

Ἦταν ἕνας μεγάλος, πελώριος ἄγγελος. Δὲν ξέρω, βέβαια, ἂν ὅλοι οἱ ἄγγελοι εἶναι τόσο μεγάλοι ἢ καὶ μεγαλύτεροι κ' ἐπομένως κάνω λάθος πού τὸν λέω πελώριο ἐνῶ ἴσως ἀντιθέτως νὰ μὴν ἦταν παρὰ ἕνας μικρὸς, πολὺ μικρὸς, μικροσκοπικὸς ἄγγελος, μὰ ὅπως καταλαβαίνετε ἔχω ὑπ' ὄψη μου τὸν ἄνθρωπο. Καὶ τὸ γεγονὸς εἶναι πὼς ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ τέσσερις ἢ πέντε ἀνθρώπους μαζί καὶ βαρὺς, πολὺ βαρὺς. Αὐτὸ μοῦκανε, πραγματικά, ἐντύπωση γιατί προηγουμένως νόμιζα πὼς οἱ ἄγγελοι ἦταν λεπτοκαμωμένοι κι' ἀνάλαφροι. Ἔπρεπε νὰ διορθώσω

τὸ λάθος μου. Μάλιστα — κι' αὐτὸ εἶναι τὸ περίεργο — πρῶτα τὴ διόρθωση σκέφτηκα πρὶν ἀκόμα σκεφτῶ μήπως κινδύνευα μέσα σ' ἐκεῖνα τὰ σκέλια.

Πρέπει ν' ἀναφέρω πὼς εἶχα πρὶν τὴν κακὴ συνήθεια νὰ κάνω μελέτες καὶ παρατηρήσεις ἀκόμα καὶ στὶς πρὸ δύσκολές μου στιγμὲς μὰ νόμιζα πὼς τώρα πού ἔπαψα νὰ γράφω διηγήματα δὲν εἶχαν πιά λόγο οἱ μελέτες κ' οἱ παρατηρήσεις, πὼς εἶχα γλυτώσει ἀπ' τὶς μελέτες καὶ τὶς παρατηρήσεις. Καὶ νὰ πού δὲν εἶχα γλυτώσει. Νὰ πού τ' ἀδιόρθωτό μου κεφάλι ἐνῶ αὐτὸ πρωτίστως κινδύνευε, αὐτὸ ἀκριβῶς ξανάρχιζε τὶς μελέτες. Μάλιστα τώρα ἡ περίπτωση ἦταν πολὺ πρὸ σοβαρὴ γιὰτὶ ἐπιτέλους στὴ ζωὴ δὲν εἶχα βρεθῆ καμμιά φορὰ σὲ τόσο τρομερὴ θέση μὲ τὸ κεφάλι μέσ' στὰ σκέλια ἐνὸς πελώριου ἀγγέλου. Θὰ μοῦ πῆτε γιὰτὶ «τρομερὴ» ἀφ' οὗ ὅσο πελώριος κι' ἂν ἦταν, ἦταν ἕνας ἄγγελος; Σύμφωνα μὰ φαίνεται πὼς δημιουργεῖται κάποιος δέος γιὰ ὅλα τὰ πράγματα (ἀκόμα καὶ τὰ καλύτερά μας) ὅταν ὑπερβαίνουν ὀρισμένα ὄρια, ὅταν ὑπερβαίνουν τὰ μέτρα μας. Ἐπειτα, μολονότι δὲν ἤξερα τὶς προθέσεις του, ἔβλεπα νᾶχη τὸ κεφάλι μου μέσ' στὰ σκέλια του ἦταν, νομίζω, μὰ σαφῆς ἦ τοῦλάχιστο μὰ πολὺ ὑποπτη ἔνδειξη. Στὸ κάτω-κάτω ἤξερα πὼς εἶν' οἱ ἄγγελοι πού παίρνουν τὴν ψυχὴ μας. Δὲν ἀμφισβητῶ πὼς μπορεῖ σ' αὐτοὺς πού ψυχορραγοῦν νὰ μὴ φαίνεται τρομερὸ πρᾶγμα ὁ ἀρχάγγελος μὲ τὸ σπαθί (λέν, μάλιστα, πὼς μερικοὶ τοῦ χαμογελοῦν — ἂν καὶ δὲ διευκρινίζεται τὶ χαμόγελο χαμογελοῦν) γιὰτὶ ἔχουν πιά ξεφύγει ἀρκετὰ ἀπ' τὴν ἔλξη τῆς Γῆς, μὰ ἐγὼ δὲν ψυχορραγοῦσα καθόλου κ' ἔνοιωθα ἀκατανίκητη τὴν ἔλξη αὐτὴ πού τραβοῦσε κάθετα πρὸς τὸ κέντρο τὸ ὕλικό μου σῶμα μὲ τὶς πενήντα του βαρεῖες ὀσάδες, τοὺς πόθους καὶ τὰ ὄνειρά του.

Εἶν' ἀλήθεια πὼς δὲ μπορούσα νὰ πῶ ἂν ὁ ἄγγελός μου ἦταν ἀρχάγγελος καὶ καὶ ποιὸς ἀρχάγγελος (γιὰτὶ ὅπως εἶναι γνωστό, τὶς ψυχὲς τὶς παίρνει μονάχα κι' ἀποκλειστικὰ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ καὶ καμμιά ἀνάμιξη στὸ θέμα δὲν ἔχει ὁ Γαβριήλ) μὰ ὅπως ὅποτε εἶχα, ὅπως εἶπα, τὴν ἰσχυρὴ ἔνδειξη τοῦ κεφαλοῦ μου στὰ σκέλια του. Δὲν ἦταν νοητὸ νὰ κάνη τέτοια ἀστεῖα ὁ Γαβριήλ. Θὰ μοῦ πῆτε πὼς μπορούσα νὰ κυτάξω ἂν κρατοῦσε ξίφος γιὰ νὰ καταλάβω ποιὸς ἀρχάγγελος ἦταν. Ἔχετε δίκαιο μὰ δὲν εἶναι βέβαιο πὼς χρειάζεται πάντα τὸ ξίφος. Τοῦλάχιστο μαζί μου πρέπει νᾶξερε πὼς καθόλου δὲ χρειαζόταν. Τὸ εἶχα γράφει πολλὲς φορὲς αὐτό. Μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ θυμῆθηκα ἐκεῖνη τὴ στιγμή πὼς τὸ εἶχα γράφει.

Λοιπὸν μόλις ἀντίκρισα τὸν πελώριο ἄγγελο μὲ τὰ χονδρὰ πόδια, τὰ χονδρὰ χέρια, τὶς σφιχτοδεμένες καὶ βαρεῖες σάρκες (βαρεῖες καὶ γραμμωτές, διαχωρισμένες ὅπως στὶς Βυζαντινὲς τοιχογραφίες, νὰ μὴ συγκρατιένται, νὰ ξεχειλᾶν), ἄρχισα, ὅπως εἶπα, τὰ συμπεράσματα:

—“Ὅστε τὰ χέρια τῶν ἀγγέλων, ὥστε τὰ πόδια τους, ὥστε τὸ πρόσωπό τους, ὥστε τὰ μαλλιά τους...”

“Ἦτοτερα (κάποια φορὰ ἕστερα) εἶπα στὸν ἄγγελο:

—Εἶσαι ἕνας ἄγγελος σχεδιασμένος μὲ λάδι ἀπ' τὸ καντήλι ἐνὸς ἀγίου.

—Μάλιστα, εἶμαι.

—Κ' ἦρθες νὰ μοῦ κάνης κακό.

Δὲ μοῦ ἀπάντησε. Τοῦ ξαναεῖπα:

—Κ' ἦρθες, λέω, νὰ μοῦ κάνης κακό.

Πάλι δὲ μοῦ ἀπάντησε. Τρόμαξα (Γιὰ νὰ τρομάξω σήμαινε πὼς εἶχα κάποια ἐλπίδα). ἤθελα νὰ σηκώσω τὸ κεφάλι μὰ ἦταν βαρὺ, μολυβένιο. Τοῦ φώναξα:

—Μίλα, λοιπόν. Ὁμολόγησε, λοιπόν, τοὺς σκοποὺς σου. Κῦτα ἓνας ἄγγελος! Ξέρεις ποιὸς εἶμαι ἐγὼ ἢ πῆρες ἀπλῶς μιὰ διεύθυνση κ' ἦρθες; Ξέρεις πὼς κανένα δὲ μίσησα στὴ ζωὴ μου; Ξέρεις πὼς ἀγάπησα ἀκόμα καὶ τὰ μυρμήγκια καὶ τὶς μύγες; Ναί, ναί, τὶς μύγες! Ὅταν τὶς ἔβλεπα νὰ πνίγονται τοὺς ἔρριχνα ξυλαράκια γιὰ νὰ σωθοῦν. Καὶ τὴ νύχτα, κύριε ἄγγελε, ὅταν καμμιὰ πεταλουδίτσα τριγύριζε ἀμετάπειστα στὴ λάμπα μου καὶ φοβόμουνα μὴν καῖ, ἔσβηνα τὴ λάμπα καὶ ξάπλωνα νὰ κοιμηθῶ ὅση δουλειὰ κ' ἂν εἶχα νὰ κάνω. Ἐχετε ἐσεῖς λάμπες στὸν οὐρανό; Καὶ τὶς σήσατε καμμιὰ φορὰ γιὰ νὰ σώσετε μιὰ πεταλουδίτσα;

Τοῦ τὰ φώναξα ὅλα αὐτὰ γρήγορα-γρήγορα καὶ νευρικά. Εἶχα τὴν ἐντύπωση πὼς τὸν ἐκδικόμουνα (Ἄν καὶ πὼς «ἐκδικόμουνα» ἀφοῦ μόλις πρὶν μιλούσα γι' ἀνεξικακία καὶ μυρμήγκια καὶ λάμπες;).

Ὅσοτόσο ὁ πελώριος ἄγγελος ἔσκυψε-ἔσκυψε ὡς τ' αὐτὶ μου καὶ μοῦ ψιθύρισε (δὲ φώναζε ὅπως ἐγὼ, ψιθύριζε, κ' αὐτὸ ἦταν χειρότερο) μ' ἓνα τρόπο σὰ νὰ μοῦμπηγε καρφιά:

—Λὲς ψέματα.

Ἔνοιωσα τὴν ἀνάσα του ζεστὴ στὸ πρόσωπό μου νὰ συνεχίξῃ τὴ φράση, νὰ τὴν πυρακτώνῃ. Ἦταν σκυμμένος ἀπάνω μου καὶ μὲ κοιτοῦσε στὰ μάτια — ὄχι μὲ «κοιτοῦσε», μ' ἔκλεισε ὀλάκερο μέσ' στ' ἀνοιγμα, μέσ' στὸ χάος τῶν ματιῶν του, μὲ τράβηξε μέσα. Κ' ἐγὼ, δὲν ξέρω πὼς, ἄλλαξα ἀμέσως (ὄχι ὅμως ἀπὸ φόβο) γνώμη γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου καὶ χωρὶς καμμιὰ συζήτηση συμφώνησα ὀλότελα μαζί του. Ἦμουνα νικημένος χωρὶς νὰ δώσω μάχη, συντριμμένος, ντροπιασμένος. Ἄρρησα νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Ἡ φωνὴ μου βγήκε ἀλλοιωμένη, σθησιμένη:

—Ναί, εἶπα ψέματα. Ψέματα ὅλα. Ψέμα κ' οἱ λάμπες.

Τὸ κεφάλι μου ἔγινε πιὸ βαρὺ - πιὸ βαρὺ, ζαλιστήκα καὶ ξύπνησα.

Ὅπως ὅποτε εἶπα πὼς δὲν ἔδινα καμμιὰ σημασία στὰ ὄνειρα καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶχα σκοπὸ νὰ διηγηθῶ σὲ κανένα τ' ὄνειρό μου μὲ τὸν ἄγγελο. Πολὺ περισσότερο, βέβαια, δὲν εἶχα σκοπὸ νὰ τὸ διηγηθῶ στὶς ἀδερφές μου. Σ' αὐτὲς δὲν ἔλεγα τίποτα πέραν ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὀλότελα ἀπαραίτητο γιὰ τὴ συμβίωσή μας (Τὶ θὰ φᾶμε σήμερα, δὲν ἔχει νερὸ ὁ νιπτήρας, θὰ λειψῶ τ' ἀπόγιομα). Δὲν ξέρω ἂν δὲν ἐπεχτεινόμουνα γιὰτὶ φοβόμουνα πὼς δὲ θὰ μὲ καταλάβαιναν ἢ πὼς θὰ μὲ καταλάβαιναν πάρα πολὺ καλὰ, δὲν ξέρω ἂν ὑπελάνθανε κάποιος ἄλλος λόγος ποὺ δὲν εἶχα ἐνδιαφερθῆ νὰ τὸν ἀναζητήσω. Νὰ πῆς ἤμουνα κλειστὸς χαρακτήρας; Ἀντιθέτως, δὲν ὑπῆρχε ἄνθρωπος ποὺ δὲν τοῦ ἀνοιγα τὴν καρδιά μου, ἦταν ὅλα ξεκλειδωτά σ' ὅλους. Σ' ὅλους ἐχτὸς ἀπ' ἐκείνους π' ἀγαπούσα, ἐχτὸς ἀπ' τὶς ἀδερφές μου.

Κι' ὅμως νὰ ποῦ τοὺς εἶπα τ' ὄνειρό μου. Τοὺς τὸ εἶπα ἀπάνω στὸ θυμὸ μου

για να τις εκδικηθῶ. Τους τὸ εἶπα, μάλιστα, διαφορετικά:

—Λοιπὸν (Τὸ «λοιπὸν» εἰσάγει θαυμάσια τὴν εκδίκηση), μάθετε πὼς χτῆς βράδῳ εἶδα στ' ὄνειρό μου τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ.

Τὸ γεγονός εἶναι πὼς μ' εἶχαν ἐκνευρίσει πολὺ. Ζάρωσαν σὲ μιὰ γωνιὰ καὶ δὲν ἐννοοῦσαν νὰ μοῦ ποῦν τι τοὺς συνέβαινε. Ἐγὼ πάλι δὲ μπορούσα νὰ τις πιέσω περισσότερο γιὰ νὰ μὴ δείξω πὼς ἀνησυχούσα (μολονότι ἀμφιβάλλω ἂν πίστευαν πὼς δὲν ἀνησυχούσα, ἂν πίστεψαν καμμιά φορὰ τὸ πῶς παραμικρὸ ἀπ' ὅσα ἤθελα νὰ τις κάνω νὰ πιστέψουν. Θὰ ξαναμιλήσουμε γι' αὐτό).

—Ναί, ναί, τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Καταλάβαινες ἀμέσως ἀπ' τις χρυσῆς του ἐπωμίδες πὼς δὲν ἦταν κανένας ἀπλὸς ἄγγελος. Καὶ κρατοῦσε, ἀπ' ἑτέρου, ξίφος ποὺ σήμαινε καθαρὰ πὼς ἦταν ὁ Μιχαήλ κι' ὄχι ὁ Γαβριήλ (Σκόπιμα ἀπέφυγα ν' ἀναφέρω τὸ λάδι τ' ἀγίου. Μποροῦσε νὰ κάνη κακὸ αὐτὴ ἡ προέλευση τ' ἀγγέλου, μπορεῖ νὰ τὸν ἀνέτρεπε δλότεια).

Ἐκεῖνες μολονότι ταράχτηκαν πολὺ προσπάθησαν ὅσο μπορούσαν νὰ μὴν τὸ δείξουν.

Εἶπαν πὼς ἦταν ἀστεῖο νὰ πιστεύουμε στὰ ὄνειρα.

Συμφώνησα, μ' ἓνα τέτοιο, ὅμως, τρόπο ποὺ ἀφῆνα ἓνα ὑπαινιγμὸ πὼς μπορεῖ νὰ πιστευα μὰ πὼς δὲ βαρυνέσαι. Διέγραψα ἓνα χαμόγελο κ' ἔφυγα.

Ἔστειρα ἀπὸ λίγη ὥρα ἦρθαν κ' οἱ τρεῖς στὸ δωμάτιό μου. Ἦθελαν νὰ μὲ ρωτήξουν γιὰ ἐκεῖνο τ' ὄνειρο, ἔτσι ἀπὸ ἀπλή περιέργεια. Ὁ ἄγγελος φοροῦσε κόκκινα ροῦχα καὶ χρυσὰ πέδιλα; Τους ἀπάντησα πὼς ὄχι, δὲ φοροῦσε κόκκινα ροῦχα οὔτε χρυσὰ πέδιλα. Ξεχνούσαν ὅτι ἦταν ἓνα σχεδιάσμα; Δὲν ἔχουν χρώματα τὰ σχεδιάσματα.

—Δὲν εἶπες σχεδιάσμα.

—Ἄ ναί, ξέχασα.

—Κ' εἶπες χρυσῆς ἐπωμίδες.

—Ἐχετε δίκαιο. Ναί, εἶπα χρυσῆς ἐπωμίδες.

Ξίφος ἤμουνα βέβαιος πὼς κρατοῦσε;

Ναί, ἤμουνα βέβαιος.

Δὲν εἶχε σημασία τὸ ξίφος, ἀφοῦ δὲ φοροῦσε κόκκινα ροῦχα καὶ χρυσὰ πέδιλα.

Ἄν πρόσεξα τὸ σπαθὶ ἦταν σπασμένο;

—Ὁχι, δὲν ἦταν σπασμένο.

Ἄντάλλαξαν μιὰ ματιὰ μεταξὺ τους.

—Θάταν ἀστεῖο νὰ πιστεύουμε στὰ ὄνειρα, ξαναεἶπαν.

—Μὰ ναί (Πῶς τὸ εἶπα πάλι αὐτὸ τὸ «Μὰ ναί!»).

Καὶ βγήκαν.

Τὴ ἀνόητη ἱστορία ἔπαιξα. Σὰν παιδί («Σάν»; Ἦταν πολὺ μου τὸ «σάν», ἦταν πάντα πολὺ μου, ὡς τὸ τέλος).

Οἱ ἀδερφές μου ἦταν τρεῖς, οἱ δύο μεγαλύτερές μου κ' ἡ μιὰ μικρότερη. Κ' ἦταν κ' οἱ τρεῖς ἀνύπανδρες ἀκόμα. Τὸ ἤξερα πὼς ἦταν δικό μου καθῆκο νὰ τις παντρεύω γιὰτι ἀπὸ τέσσερα χρόνια ἐγὼ ἤμουνα πὰ κι' ὁ πατέρας τους κ' ἡ μητέ-

ρα τους, μὰ μοῦ ἦταν ὀλότελα ἀδύνατο. Πῶς νάφαχνα γιὰ γαμπρούς, πῶς νὰ τοὺς ἔλεγα «Ἐλάτε νὰ σᾶς παντρέψω μὲ τὶς ἀδερφές μου», πῶς ν' ἀρχίζα νὰ τὶς ἐπεινῶ σὰν πραγματίαις; Ὅχι, δὲν τὰ κατάφερνα αὐτά, δὲν τὰ μπορούσα.

Κι' ὅμως ἔπρεπε. Δὲν ἀποσειόταν στὸ μικρὸ νησὶ αὐτὴ ἡ προπατορικὴ εὐθύνη μ' ἓνα «Δὲ μπορῶ», μ' ἓνα «Δὲν τὰ καταφέρνω». Αὐτὸ τὸ γάμο εἶναι πού περιμέναν κυρίως ἀπὸ ἐμένα. Τὸν περιμέναν κρυφά, μὲ λαχτάρα, μ' ἀνυπομονησία, τὸν περιμέναν μ' ἀγωνία ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς. Καὶ τὸ πιὸ ἀνυπόφορο ἦταν πού ἤξερα πῶς δὲ θὰ μοῦ τὸν ζητούσαν, πῶς καμμιά φορὰ δὲ θὰ μοῦ τὸν κουβέντιαζαν, ἤμουνα βέβαιος πῶς ἂν δὲν τοὺς τὸν ἔδινα δὲ θὰ μοῦ κρατούσαν κάκια, πῶς τὸ τελευταῖο τους ἀδιόρατο, κρυφὸ παράπονο δὲ θὰ τ' ἄφηναν νὰ στραφῆ ἐναντίον μου.

Μ' ἐκνεύριζαν φοβερὰ ὅλα αὐτά. Κ' ἐκνευριζόμουνα ἀκόμα περισσότερο ὅταν καμμιά φορὰ (ἀραιὰ πολὺ) τὶς ἔβλεπα χαρούμενες γιὰτὶ ἤξερα πόσο ἐπιδερμικὴ, πόσο πρόσκαιρη ἦταν αὐτὴ ἡ χαρὰ. Οὔτε ἀνεχόμουνα πού προσπαθοῦσαν ν' ἀλλάξουν κουβέντα ὅταν γινόταν λόγος γιὰ κάνα γάμο. ἤξερα πῶς τῷκαναν ἐπίτηδες γιὰ νὰ μὴ μοῦ δείξουν πῶς κι' αὐτὲς τὸ γάμο σκεφτόντουσαν καὶ μὲ στενοχωρέσουν. Θάταν δίχως ἄλλω βέβαιες πῶς εἶχα τὰ σχέδιά μου. Καὶ θ' ἄκουγαν εἰρωνικὰ γιὰ τὶς φροντίδες τῶν ἄλλων πῶς νὰ παντρέψουν ὅσο πιὸ καλὰ μπορούσαν τὶς ἀδερφές τους, πῶς νὰ τὶς ἀποκαταστήσουν ὅπως λέγαμε στὴν Κυπριακὴ διάλεκτο — καὶ τὶ ὁμορφο ποῦταν αὐτὸ τ' «ἀποκαταστήσουν», τὶ ζωντανὴ μαρτυρία πῶς ἔβλεπε τὸ γάμο ὁ λαός.

Τὸ χειρότερο ἦταν πού μὲ τὴ σιωπὴ μου τὶς ἐνεθάρρυνα στὶς σκέψεις τους αὐτές, μὰ δὲ μπορούσα νὰ τοὺς πῶ καθαρὰ νὰ πάθουν νὰ βασίζωνται σ' ἐμένα.

Οἱ ἀδερφές μου δὲν ἦταν τρεῖς, μὰ ἦταν. Συμμαζιμένες σὲ μιὰ γωνιά, μαυρο-ντυμένες ἀκόμα γιὰ τὸ θάνατο τῶν γονιῶν μας, μ' ἓνα κεφάλι πρόβαλλαν, μ' ἓνα στόμα μιλούσαν.

—Θὰ πᾶμε ἔξω τ' ἀπόγιομα.

—Ναί, θὰ πᾶμε ἔξω τ' ἀπόγιομα.

—Ναί, θὰ πᾶμε λιγάκι ἔξω τ' ἀπόγιομα.

(Λάθος. Τὸ «λιγάκι» ἦταν παραπανίσιο. Προσέχετε. Ξαναπέστε το ἀπ' τὴν ἀρχή. Ἐμπρός. **Θὰ πᾶμε ἔξω τ' ἀπόγιομα**).

Αὐτὸ τὸ συμμαζέμα, αὐτὸ τὸ ἓνα κεφάλι, αὐτὸ τὸ ἓνα στόμα ἦταν μιὰ σωστὴ συναμοσία. Δὲ μ' ἄρξε, δὲν τῷθελα. Ἦταν ἀνυπόφορο νὰ σμίγουν τρεῖς ἄνθρωποι καὶ νὰ γίνωνται ἓνας. Κι' ἀκόμα πιὸ ἀνυπόφορο πού δὲν τολμούσα νὰ τοὺς ζητήξω νὰ χωρίσουν. Φανταζόμουνα μὲ τὶ τρομαγμένα μάτια θὰ μὲ κῦταζαν. Θὰ κνταζόντουσαν ὕστερα μεταξὺ τους καὶ σὰν ἀπὸ ἐνστιχτο θὰ πλησίαζαν πιότερο ἢ μιὰ στὴν ἄλλη. Αὐτὸ θὰ μ' ἔφερνε σὲ πολὺ δύσκολη θέση, γιὰτὶ πῶς ν' ἀπέσυρα πὰ τὴν ἀπαιτήσή μου; (—Ὅχι μὴ χωριζόσαστε, μείνετε αὐτοῦ, μ' ἓνα κεφάλι, μ' ἓνα στόμα. Τὶ μ' ἐνδιαφέρει ἂν θέτε νάχετε ἓνα κεφάλι, ἓνα στόμα; Μπορεῖ μάλιστα, καὶ νὰ μ' ἀρέση ἔτσι).

Ὁ ἄνθρωπος, ὅμως, ἔχει καμμιά φορὰ τὰ νεῦρα του. Μιὰ τέτοια φορὰ τοὺς ἔδειξα τὶ γνώμη εἶχα γιὰ τὴ συνταῦτίσή τους. Ἔσμιξα καὶ τὰ τρία ὀνόματά τους

σ' ἓνα καὶ τοὺς τὸ φάναξα (μονάχο, χωρὶς ἐπεξηγήσεις, πρόδηλο) :

—'Ἐν τάξει, Εἰρηνοελεγκωχρυστάλλα.

Ἔμειναν ἀποσβολωμένες (—Εἰρηνοελεγκωχρυστάλλα;)

(—Ναί, Εἰρηνοελεγκωχρυστάλλα. Πῶς σᾶς φαίνεται;)

Οἱ ἀδερφές μου εἶχαν πάθει ψύχωση μὲ τὰ σκαθάρια ποῦθγαῖναν τὶς νύχτες στὸ σπίτι μας. Σ' ὅλα τ' ἀγροτικὰ σπίτια θγαίνουσι τὶς νύχτες σκαθάρια. Ἐμένα μοῦ ἀρέσουν τὰ σκαθάρια. Μοῦ ἀρέσουν ποὺ περπατᾶν ἔτσι σκυφτὰ κι' ἀδιάφορα. Μοῦ ἀρέσουν καὶ ποὺ πέφτουν καμμιὰ φορὰ σὲ κάνα κομμάτι γυαλιστεροῦ χαρτί καὶ κάνουν τὸν κόσμον ἀνάστατο.

Τὸ ἴδιο ἄρεζαν καὶ στὶς ἀδερφές μου καὶ τὶς νύχτες παρακολουθοῦσαν μήπως πῆγαινε κανεὶς στὴν αὐλὴ χωρὶς φῶς καὶ πατοῦσε τὸ σκαθάρια ποὺ γυροφέρναν στὸ διάδρομο.

—Πῆρες φῶς;

Ἄν ἤξερα πῶς δὲν παρακολουθοῦσαν ἐκεῖνες, θὰ παρακολουθοῦσα ἐγὼ κι' ὁ μὼς ὁ ἴδιος δὲν ἔπαιρνα ποτέ μου φῶς. Τοῦ κάκου μὲ παρακαλοῦσαν.

—Τὶ χάνεις ἂν πάρης;

Δὲν ἔδειχνα, βέβαια, ἀδιαφορία.

—Προσέχω, μὴ φοβόσαστε.

Ὡστόσο δὲν τὶς καθησύχαζε αὐτό. Ἄντιθέτως νόμιζαν πῶς ἔτσι τοὺς ἄλλοι ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲ σκοπιζόμουνα καθόλου γιὰ τὰ σκαθάρια τους. Ὡς γεγονὸς τοὺς δημιουργοῦσα σκόπιμα αὐτὴ τὴν ἐντύπωση μ' ἐκεῖνο τὸ «Προσέχω, μὴ φοβόσαστε» — ἓνα τέτοιο «προσέχω» ποὺ ὑπέβαλλε πῶς δὲ θὰ πρόσεχα καθόλου.

Ἄπολάμβανα τὴν ἀνησυχία τους μὰ πρόσεχα. Καὶ δὲ λυπόμουνα λιγώτερό τους ὅταν καμμιὰ φορὰ συνέβαινε παρ' ἐλπίδα καὶ κατὰ κακὴ συγκυρία νὰ πατήσω κάνα σκαθάρια. Ἔσπαζε τὸ κορμάκι του μ' ἓνα ξερὸ τρίξιμο σὰν κλαδάκι δένδρου. Ἔνα ξερὸ τρίξιμο μονάχα. Κ' ἔπειτα ὁ κόσμος νὰ χαλοῦσε δὲ μπορούσες πὰ νὰ τὸ ξαναφέρης στὴ ζωὴ, δὲ μπορούσες νὰ τὸ κάνης νὰ ξαναπερπατήξῃ ἔτσι σκυφτὰ κι' ἀδιάφορα.

Τὸ πρῶτὸ τὸ σκούπιζαν οἱ ἀδερφές μου χωρὶς νὰ μοῦ ποῦν τίποτα. Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς μ' ἐξόργιζε. Μ' ἐξόργιζε ποὺ δὲ μ' ἔπαιναν ἀπ' τ' αὐτὴ νὰ μὲ πᾶν νὰ μοῦ δείξουν τὸ πατημένο σκαθάρια.

—Τὶ ἔχανες ἂν ἔπαιρνες ἓνα φῶς;

Ἄν οἱ ἀδερφές μου δὲν εἶναι κακὲς μὴ νομίσετε πῶς ἐγὼ εἶμαι. Δὲν ἔχει σημασία τί μοῦπε ὁ ἄγγελος στ' ὄνειρό μου. Τὸ γεγονὸς εἶναι πῶς δὲν εἶμαι κακός. Ἴσως νὰ μὴν εἴσαστε συνηθισμένοι ν' ἀκοῦτε ἓνα ἄνθρωπο νὰ ἐπαινῇ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτό του. Ὁ κανὼν εἶναι ν' ἀφήνῃ τοὺς ἄλλους νὰ τὸ κάνουν κι' αὐτὸς ν' ἀρνῆται τ' ἀποδιδόμενα. Ἄν, ὅμως, γελαστῆς καὶ συμφωνήσης μαζί του θὰ γίνης ὁ χειρότερός του ἐχθρός. Νομίζω πῶς αὐτὸ τ' ὀνομάζουμε «τάπεινοφροσύνη». Ὅσοι, μάλιστα, ἀσχολοῦνται μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔχουν τὸ δικὸ τους τρόπο ἐκφράσεως: «Εἶμαι ὁ ἁμαρτωλότερος τῶν ἀνθρώπων». Καὶ μπορεῖ μὲν πραγματικὰ

νάσαι οί άμαρτωλότεροι τών άνθρώπων μ' άλλοίμονό σου άν δέν τ' άντικρούσης.

—Έσείς άμαρτωλός; Τότε έμείς τί είμαστε;

Δέν ξέρω πώς ακριβώς έννοούσε ό Χριστός τήν ταπεινοφροσύνη μ' φαίνεται πώς έθετε όρισμένα όρια. Έπί παραδείγματι εκείνο πού πίστευε ότι ήταν τό διεκήρυξε καθαρά χωρίς νά φοβηθή πώς θα Τόν κατηγορούσαν για έγωϊστή: «Έγώ είμι τό φώς του κόσμου».

Θά μου πήτε πώς τό είπε γιατί Του χρειάζοταν για τούς σκοπούς Του. Σύμφωνοι μ'ά όπωσδήποτε τό είπε.

Λοιπόν κ' έγώ σ'άς λέω (μου χρειάζεται κ' έμένα νά τό πώ) πώς δέν είμαι κακός άνθρωπος κ' όσα είπα στον άγγελο για τά μυριήγνια και τίς μύγες και τίς πεταλουδίτσες σωστά τά είπα. Άγοράζω, βέβαια, κρέας πού ξέρω πώς προέρχεται από ένα σφαγμένο σγουρόμαλλο άρνάκι, αγοράζω κυνήγι (γεργμένα κεφαλάκια, κλειστά ματάκια), έχω πλήρη συναίσθηση πώς δέν έχει καμμιά σημασία άν έγώ ό ίδιος δέ θα τολμούσα νά σφάξω ένα άρνάκι ή νά κυνηγήσω, μ'ά πείστε μου πώς μπορεί νά γίνη μ' αυτό τό ζήτημα; Είναι τό μεγαλύτερο πρόβλημα πού μ' άπασχολεί.

Έν πάση περιπτώσει άν ξεχάσετε τή διαβεβαίωσή μου πώς δέν είμαι κακός άνθρωπος ή άν δέν τή δεχθήτε έν λευκώ, θα δυσκολευθήτε πολύ νά καταλήξετε σέ συμπέρασμα μελετώντας τίς σχέσεις μου με τίς αδερφές μου. Θα σ'άς διηγηθώ μονάχα αυτό:

Ένα άπόγιομα τούς είχα πη πώς τό βράδυ θάτρωγα έξω. Τούς τό είπα όχι για νά μη με περιμένουν γιατί δέν τρώμε μαζί, μ'ά για νά μη μου έτοιμάσουν δείπνο.

Έφαγα, πράγματι, έξω μ'ά γύρισα ένωρίς. Μπήκα χωρίς νά γίνω άντιληπτός. Έκείνες ήταν άκόμα στην τραπεζαρία. Τίς άκουσα πού κουβεντιάζαν δυνατά και γελούσαν. Πρώτη μου φορά τίς άκουγα νά κουβεντιάζουν και νά γελούν έτσι. Έμοιαζαν με κάτι πού ήταν πριν δεμένο και ξαφνικά τ' άπόλησαν στο γρασίδι.

Έσκυψα και τίς παρακολούθησα άπ' τήν κλειδαρότρυπα. Όχι, δέν ήταν έπιδερμική αυτή ή χαρά. Κι' άποφάσισα νά θγαίνω ταχτικά πιά τά βράδια έξω για νά μπορούν κ' οί αδερφές μου ν' άμολιένται λιγάκι στο γρασίδι.

Έν τούτοις άνοιξα άπότομα τήν πόρτα. Τρόμαξαν. Τούς είπα πώς χτύπησα δυό φορές τήν έξώπορτα.

Δέν άκουσαν.

Και βέβαια δέν άκουσαν. Με τέτοια γέλια και φωνές πώς ν' άκούσουν;

Ξανάκλεισα κ' έφυγα.

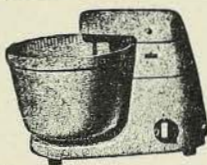
Είπα πώς καμμιά φορά δέν όμολόγησα στις αδερφές μου πόσο τίς άγαπούσα. Κι' ούτε, βέβαια, άνεχόμουνα νά μου δείξουν εκείνες πόσο μ' άγαπούσαν. Ήταν μ'ά παράξενη κατάσταση. Φαντασθήτε ότι ένώ δεχόμουνα εύχαρίστως κάποιον ξπαινο, ένα καλό λόγο άπ' άλλους, δέ δεχόμουνα άπ' τίς αδερφές μου. Τούς στίχους μου ένώ τούς διάβαζα σ' όλο τόν κόσμο, στο σπίτι τούς έκρυβα, τούς διπλοκλείδωνα μην τούς δούν οί αδερφές μου. Κι' άν μούκαναν δειλά καμμιά νύξη πώς άκουσαν κλπ., έξοργιζόμουνα και τίς διέκοπτα.

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΗΛΙΑΔΗΣ ΛΤΔ.

Χωρίς λεφτά;



ΛΕΥΚΩΣΙΑ
ΛΕΜΕΣΟΣ
ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ
ΛΑΡΝΑΚΑ
ΜΟΡΦΟΥ



BRAUN
«ΟΙΚΙΑΚΑ
MIXERS»

GALA

ΑΓΓΛΙΚΑ ΠΛΥΝΤΗΡΙΑ
10 ΤΥΠΩΝ
ΑΥΤΟΜΑΤΑ - ΗΜΙΑΥΤΟΜΑΤΑ

**Parkinson
Cowan**

ΚΟΥΖΙΝΑΙ
ΓΚΑΖΙΟΥ

«ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ»
ΙΟΕΤΗΣ ΔΩΡΕΑΝ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΙΣ



ΚΟΥΖΙΝΑΙ
ΠΛΥΝΤΗΡΙΑ

ΤΗΛΕΟΡΑΣΕΙΣ

Pam

ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ



PHONOLOA

ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΜΟΔΕΛΛΩΝ
25" ΕΓΧΡΩΜΕΣ

ΨΥΓΕΙΑ ΕΜΠΟΡΙΚΑ
ΨΥΓΕΙΑ ΟΙΚΙΑΚΑ

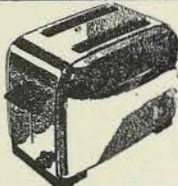
(ΜΕ ΞΕΧΩΡΙΣΤΟΝ
ΘΑΛΑΜΟΝ)

IGNIS

ΟΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΑΙ
12.000 ΨΥΓΕΙΩΝ
ΗΜΕΡΗΣΙΩΣ

GALA

ΨΥΓΕΙΑ
ΟΙΚΙΑΚΑ - ΕΜΠΟΡΙΚΑ
ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ



ΗΛΕΚΤΡΙΚΑ ΣΙΔΗΡΑ - ΚΑΠΗΡΘΗΚΕΣ
ΤΑ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ
ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ

ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ !
ΠΑΙΓΝΙΔΙΑ !

ΔΙΑ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΣΑΣ

Η ΕΓΓΥΗΣΙΣ ΜΙΑΣ ΚΑΛΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

ΠΑΓΚΥΠΡΙΑΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΤΔ

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ: ΛΕΥΚΩΣΙΑ

Λεωφόρος Όμηρου 30—Τηλ. 76235/6/7

Ταχ. Κιθ. 1352 — Τηλεγρ. "PANCYPRIAN"

Γραφείον Λονδίνου: **308, Regent Str. W.1.**

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ:

ΛΕΜΕΣΟΣ	:	Άκίνητα Σπ. Παυλίδη (1ος όροφος) Όδος Άγίου Άνδρέου,	Τηλ. 4000
ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ	:	Γωνία Σταδίου & Έλευθερίας,	Τηλ. 63292
ΛΑΡΝΑΞ	:	Ζήνωνος Κιτιέως 111,	Τηλ. 3148

ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ:

ΜΟΡΦΟΥ	:	Άγίου Γεωργίου 2.	
ΠΑΦΟΣ	:	Λεωφόρος Μακαρίου Γ' 127Α,	Τηλ. 2580

ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ:

- ΖΩΗΣ
- ΠΥΡΟΣ
- ΘΑΛΑΣΣΗΣ
- ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΕΡΓΑΤΙΚΩΝ ΑΤΥΧΗΜΑΤΩΝ
- ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ
- ΑΣΤΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ
- ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΩΝ
κ.λ.π.

ΕΛΛΑ PLAN — ΜΑΘΗΤΙΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΙ